

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇEVRESEL GÜVENLİK VE NATO:
Kosova ve Libya Müdahaleleri

Cemilcan ÖZKAYA

OCAK– 2024

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇEVRESEL GÜVENLİK VE NATO:
Kosova ve Libya Müdahaleleri

Cemilcan ÖZKAYA

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Sezin İBA GÜRSOY

T.C.

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı “öğrencisi’nın “.....” Başlıklı tezi .../.../.... tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun .../.../20... tarih ve ../.. sayılı kararı ile kabul edilmiştir.

(İmza)

(Unvan ve İsim)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimi ve Yüksek Lisans/Doktora derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyorum.

Doç. Dr. Sezin İba GÜRSOY

Tez Danışmanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Jüri Üyeleri:

Unvan ve İsim	Bağlı Olduğu Kurum	İmza
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

(İmza)

(İsim)

(Tezin Jüri Tarafından Kabul Tarihi)

ÖZ

ÇEVRESEL GÜVENLİK VE NATO:

Kosova ve Libya Müdahaleleri

Özkaya, Cemilcan

Yüksek Lisans, Uluslararası İlişkiler

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Sezin İba Gürsoy

Ocak 2024

Çevresel güvenlik uluslararası ilişkiler literatüründe Soğuk Savaş sonrası değişen güvenlik yelpazesinde kendine yer bulan bir kavramdır. Aşırı hava koşulları, deniz seviyesinin yükselmesi, sel riski, doğal kaynakların tükenmesi, gıda güvensizliği, jeolojik tehlikeler ve kirlilik gibi küresel çevresel sorunlar insani felaketlere, bölgesel gerginliklere ve ülkeler arası şiddete yol açmaktadır. Dünyanın hızla değişen güvenlik tehditleri NATO'nun çevre güvenliği ve çevreyi koruma çabalarını hızlandırmasına neden olmuştur. Bu tezin ana amacı NATO'nun çevre koruma politikalarının etkinliğini değerlendirmektir. Nitel araştırma teknikleri kullanılarak yapılan araştırmada NATO'nun yürüttüğü iki askeri operasyon (Kosova-1999 ve Libya-2011) vaka olarak seçilmiştir. Bu tez iki askeri operasyonun çevre üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Bu iki vakanın seçilmesinin sebebi 2003 ve 2011 yıllarında NATO tarafından yayınlanan stratejik konseptlerdir. Bu iki vakadan biri 2003 yılında benimsenen stratejik konseptten önce biri de 2011 stratejik konseptinden sonra olması açısından oldukça önemlidir. Yapılan araştırma sonucunda NATO'nun çevresel güvenliğe atfettiği önemin 2000'li yıllardan bu yana önemli arttığı gözlenmiştir. Ne var ki Soğuk savaştan sonraki süreçte NATO çevre konusunda üstüne düşen görevi yerine getiriyor gibi görünse de gerçekte önceliği askeri harekâtlardır. Zaten çevreyi korumak sadece çevre sorunu oluşuktan sonra müdahalelerde bulunmak değil en başta çevreye zarar vermemektir. Bu noktada ihtiyatlılık ilkesi

oldukça önem kazanmaktadır. Gerçekten de savaşların çevre üzerindeki yıkıcı etkileri, barışı koruma misyonlarının özel aşamasında bile oldukça fazladır. İki operasyonda da NATO'nun uluslararası bir güç olarak barışı getirip karışıklığı gidermek ve düzeni sağlamak gibi temel amaçlarına karşın çevreye verdiği zararlar ortaya çıkmıştır. Bu zararları 'ikincil' olarak değerlendiren NATO çevresel güvenlik kapsamında her ne kadar ilerici yönergeler ve araçlar geliştirdiyse de bu iki operasyonda çevreye verdiği zararı önleyememiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Güvenlik, NATO, Askeri Müdahale, Çevre Politikası.

ABSTRACT

ENVIRONMENTAL SECURITY AND NATO:

Kosovo and Libya Interventions

Özkaya, Cemilcan

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Sezin İba Gürsoy

January 2024

Environmental security is a concept that finds its place in the international relations literature in the changing security spectrum after the Cold War. Global environmental problems such as extreme weather conditions, sea level rise, flood risk, depletion of natural resources, food insecurity, geological hazards and pollution lead to humanitarian disasters, regional tensions and violence. The world's rapidly changing security threats have caused NATO to accelerate its environmental security and environmental protection efforts. The main purpose of this thesis is to maintain NATO's environmental protection policies. In the research conducted using qualitative research techniques, two military operations carried out by NATO (Kosovo-1999 and Libya-2011) were selected as cases. This thesis reveals the effects of two military operations on the environment. The reason for choosing these two cases is the strategic concepts published by NATO in 2003 and 2011. These two cases are very important as one of them occurred before the strategic concept adopted in 2003 and the other occurred after the 2011 strategic concept. As a result of the research, it was observed that the importance NATO attaches to environmental security has increased significantly since the 2000s. However, although NATO seems to be fulfilling its duty regarding the environment in the post-Cold War period, protecting the environment is not only about intervening after an environmental problem occurs, but also about not harming the environment in the first place. At this point, the principle of precaution becomes very important. Indeed, the destructive effects of wars on the environment are quite high even in the special phase of peacekeeping missions. In both operations, the environmental damage caused by NATO, despite its main aims as an international power to bring peace,

eliminate chaos and maintain order, was revealed. Considering these damages as 'secondary', NATO could not prevent the damage caused to the environment in these two operations, even though it developed progressive directives and tools within the scope of environmental security.

Key Words: Environmental Security, NATO, Military Intervention, Environmental Policy

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	vi
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: ÇEVRE VE GÜVENLİK

1.1. Çevre ve Güvenlik: Birlikteliği ve Bağlantıları	5
1.2. Uluslararası İlişkilerde Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme	9
1.3. Uluslararası İlişkilerde Güvenliğin Dönüşümü.....	13
1.4. Küresel Çevre Sorunları ve Çevresel Güvenlik Kavramı	15
1.5. Çevre Üzerine Yapılan Uluslararası Konferans ve Antlaşmalar.....	20

2. BÖLÜM

NATO’NUN ÇEVRE GÜVENLİĞİ VE ÇEVRE POLİTİKASI

2.1. NATO’nun Tarihsel Gelişimi	25
2.2. NATO’nun Güvenlik Anlayışının Dönüşümü	29
2.3. NATO ve Çevresel Güvenlik	33
2.4. NATO Çevre Politikası	39
2.4.1 NATO Çevre Politikası Girişimleri: Modern Toplumun Zorlukları (CCMS) Kurulması.....	40
2.4.2. NATO Çevre Politikası Girişimleri: ENVSEC Girişimi	45

3. BÖLÜM

NATO’NUN ASKERİ MÜDAHALELERİ VE ÇEVRE

3.1. NATO’nun Askeri Müdahaleleri	51
3.1.1. NATO’nun Kosova Müdahalesi	52
3.1.2. NATO 2011 Libya Müdahalesi.....	58
3.2. NATO Askeri Müdahalelerde Çevre	62
3.2.1. 1999 Kosova Müdahalesi Sırasında NATO’nun Sorumluluğu..	65
3.2.2. Libya Müdahalesi Sırasında NATO’nun Sorumluluğu	68
SONUÇ.....	70
KAYNAKÇA	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devleti
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CCMS	: Modern Toplumun Sorunları Komitesi
ENVSEC	: Çevre ve Güvenlik Girişimi
ESC	: Ekonomi ve Güvenlik Komitesi
FRY	: Yugoslavya Federal Cumhuriyeti
IFOR	: Barışı Uygulama Gücü
KDL	: Kosova Demokratik Ligi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SFOR	: İstikrar Gücü
SPS	: Barış ve Güvenlik için Bilim
SSCB	: Sovyetler Birliği
STO	: Bilim ve Teknoloji Örgütü
UCK	: Kosova Kurtuluş Ordusu
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi
UGK	: Ulusal Geçici Konsey
UNEP	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı
WWF	: Dünya Doğayı Koruma Vakfı

GİRİŞ

Dünya doğal kaynakların tükenmesi, iklim değişikliği, su kıtlığı ve doğal afetler gibi küresel sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunlar, insanların yaşamlarını ve geçimlerini olumsuz etkileyerek ülkeler arası siyasal gerilimlere, şiddete ve askeri çatışmalara yol açabilmektedir. Örneğin, su kıtlığı, gıda güvenliğini ve tarımsal üretimi tehdit ederek toplumsal huzursuzluklara neden olabilmektedir. Ayrıca bu sorunlar, göç hareketlerini artırarak bölgesel gerilimleri tetikleyebilme kapasitesine sahiptirler. Doğal afetler, insani krizlere yol açarak uluslararası yardım ve müdahaleleri gerektirebilir. Bu gibi durumlar, ülkeler arasında çıkar çatışmalarına ve askeri çatışmalara neden olabilir.

Çevre ve güvenlik ilişkisi, çevresel bozulmaların yarattığı tehditlerin güvenlik kavramıyla ilişkilendirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu ilişkilendirme, çevre sorunlarının toplumlar üzerine direkt etkilerini gördükçe daha çok belirginleşmiştir. Çevresel bozulmalar, doğal kaynakların tükenmesi, iklim değişikliği, hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Bu bozulmalar, doğanın dengesini bozarak, insan sağlığını, yaşam koşullarını ve ekonomik faaliyetleri olumsuz etkileyebilir. Çevresel güvenlik kavramı, Soğuk Savaş sonrasında Uluslararası İlişkiler literatürüne girmeye başlasa da aslında çevresel konular güvenlik ihtiyacının ortaya çıktığı ilk andan itibaren, kavramla iç içe olmuştur. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, nükleer silahların çevresel etkilerinin güvenlik açısından değerlendirilmesi, çevresel güvenlik kavramının öncülerinden biri olarak kabul edilir.

Çevre politikaları ilk olarak 1970’lerde kirlilik kaynaklı birinci nesil çevre sorunlarını kontrol altına almanın bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu politikalar, çevresel sorunların karmaşıklığını, özellikle de o zamandan bu yana ortaya çıkan mevcut ikinci ve üçüncü nesil sorunları ele almak için fazla uzmanlaşmış ve sınırlı olmakla eleştirilmiştir.

NATO 1949 yılında kurulan uluslararası bir örgüttür. Çevre sorunları NATO kurulurken onun gündemine girmemiştir. Başlangıcında NATO Avrupa çapında barışı korumak ve NATO üyeleri arasında özgürlüklerini

korumak için iş birliğini teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. İttifak zaman içinde ekonomik, çevresel ve diğer konularla ilgilenen, çok sayıda farklı organdan oluşan ayrıntılı bir yapı kazanmıştır. Dünyadaki ekonomik ve siyasi gelişmeler sonucunda NATO'nun savunma kimliği de değişim göstermiştir. 1960'lı yılların sonlarında hava ve su kirliliği uzmanlar, devlet kurumları ve daha geniş anlamda halk tarafından geniş çapta tartışılmaya başlamıştır. Sanayileşmenin hızlı temposu ve çarpıcı ekonomik değişimler, tüm NATO ülkelerinin endüstriyel atık sorunları, su ve hava kirliliği, ulaşım sistemlerinde tıkanıklık ve büyük şehirlerin aşırı kalabalıklaşmasıyla karşı karşıya kalması anlamına gelmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Doğu Bloku'nun dağılması, Avrupa'da güvenlik ortamının değişmesine neden olmuştur. Bu değişim, NATO'nun geleneksel güvenlik anlayışının yeniden gözden geçirilmesini gerektirmiştir. 1991 Roma Zirvesi'nde kabul edilen yeni stratejik konsept, NATO'nun yeni güvenlik anlayışını yansıtmaktadır. Bu konsept, NATO'nun temel görevinin üyelerinin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini savunmak olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, konsept aynı zamanda, NATO'nun güvenlik anlayışının askeri boyuttan ibaret olmadığını da belirtmektedir.

Yeni stratejik konsept, ekonomik, sosyal, çevre ve siyasal sorunların da güvenlik için tehdit oluşturabileceğini kabul etmektedir. Bu nedenle, NATO, bu sorunların çözümüne yönelik çabaları desteklemeyi ve bu konularda uluslararası iş birliğini güçlendirmeyi taahhüt etmektedir. Yeni stratejik konsept, NATO'nun güvenlik anlayışında önemli bir dönüşümün işaretidir. Bu dönüşüm, NATO'nun geleneksel güvenlik anlayışının ötesine geçerek, kapsamlı bir güvenlik anlayışına yöneldiğini göstermektedir. Konseptin "kapsamlı güvenlik kavramı stratejisinin" temel alınmasını sağladığı ifadesi, NATO'nun güvenlik anlayışında yaşanan değişimin önemini vurgulamaktadır. Bu değişim, NATO'nun artık sadece askeri bir ittifak değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal, çevre ve siyasal konularda da iş birliği yapan bir örgüt olduğunu göstermektedir.

Bu tezin amacı, NATO'nun çevre koruma politikalarının etkinliğini değerlendirmektir. Bunu yaparken de yürüttüğü 2 operasyon (Libya ve Kosova) temel alınmıştır. Bu operasyonların araştırılmak istenmesinin sebebi

birinin çevreye yönelik alınan yeni kararların öncesinde yani 1999 yılında; diğerinin ise 2003 ve 2011 yıllarında kabul edilen çevreye yönelik önemli kararlar sonrasında gerçekleşmiş olmasıdır. Bu operasyonların yürütülmesi sırasında ve sonrasında çevresel politikalarının ne ölçüde uygulandığını belirlemek tezin ana sorunsalıdır. Bu araştırma, NATO'nun çevresel güvenlik konusundaki politikalarının yıllar içinde nasıl geliştiğini incelemektedir. Bu amaçla, aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

- Çevresel güvenlik kavramı nasıl gelişmiştir?
- Bu kavramın gelişimini hangi faktörler etkilemiştir?
- Çevresel güvenlik konusunda NATO hangi spesifik adımları atmıştır?
- İttifakın askeri operasyonlarında NATO çevreyi nasıl ele almıştır?

Bu doğrultuda gerçekleştirilen literatür taramasında çalışılan konunun daha önce diğer araştırmacılar tarafından nasıl inceledikleri ve konuyu nasıl araştırdıklarına bakılmıştır. “NATO”, “çevre”, “çevre politikası” gibi anahtar kelimelerle yapılan araştırma sonucunda son 5 yılda 1 adet doktora tezi saptanmıştır. Bu tez Cengiz Yavaş tarafından 2020 yılında “Çevre Güvenliği ve Uluslararası İş Birliği: NATO Örneği” başlıklı tezdır. Bundan dolayıdır ki mevcut araştırma ulusal yazında daha önce çok fazla araştırılmayan bir konuyu incelemesi nedeniyle önemlidir.

Mevcut çalışmada nitel yöntemlerden belge analizi tekniği kullanılmıştır. Öncelikle NATO'nun internet sitesinde yayınlanan resmi kaynakları, resmi ve bilimsel araştırma kurumlarından farklı dokümanları ve ilgili akademik yayınları içermektedir. Bu materyaller eleştirel analize tabi tutularak, ikincil kaynak kullanılarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Mevcut çalışma NATO'nun uluslararası düzeyde çevre güvenliği girişimlerindeki rolüne odaklanmaktadır. Amaç, NATO'nun çevre güvenliğini yıllar içinde nasıl geliştirdiği ve askeri operasyonlarında çevreye yönelik adımlarını ortaya koymaktır. Araştırmanın vaka kısmında NATO'nun farklı zaman dilimlerinde yürüttüğü 2 askeri operasyon temel alınarak bir durum analizi yapılmıştır. Son 30 yılda NATO birçok kriz yönetimi misyonu yürütmüştür. Ne var ki bu çalışmada çevresel anlamda en çok tahribat yaşandığı

düşünülen 2 vaka seçilmiştir. Bu seçimde NATO'nun yayınladığı 2003 tarihinde yayınlanan ve 2011 yılında güncellenen "NATO Askeri İlkeleri ve Çevre Koruma Politikaları" konulu politika belgesidir. Bu belge askeri faaliyetlerin hazırlanması ve yürütülmesi sırasında çevrenin korunmasına yönelik sorumlulukları açıklamaktadır. Bu standardizasyondan önce ve sonra olmak üzere örneklem seçilmiştir. 2003 yılından önce Kosova müdahalesi ve 2011 sonrası Libya müdahalesinin seçilmesinin nedeni NATO tarafından benimsenen bu politika belgeleridir.

Yukarıda belirtilen araştırma sorularına yanıt bulabilmek amacı ile tez farklı bölümlerde farklı konuları tartışmaktadır. Bu doğrultuda ilk bölümünde çevre ve güvenlik kavramları tanıtılarak; çevre güvenliği kavramı teorik olarak ortaya konmuştur. İkinci bölümde NATO'nun tarihsel geçmişi ele alınarak NATO'nun çevre koruma politikaları ve çevreye yönelik girişimleri hakkında literatür sunulacaktır. Üçüncü bölümde ise vaka çalışması kapsamında NATO'nun yürüttüğü farklı operasyonlardan (Kosova ve Libya) tespitler/bulgular ortaya konacaktır. Bu çalışma gelecekteki krizlere yönelik NATO çevre politikasının iyileştirilmesine yönelik önerilere yol açması açısından da orijinal sayılabilir.

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: ÇEVRE VE GÜVENLİK

Çevre ve güvenlik, 1960'lı yılların sonundan itibaren dünya üzerinde giderek daha fazla önem kazanan iki kavramdır. Bu iki kavram arasındaki ilişki, 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte daha da belirginleşmiştir. Geleneksel güvenlik anlayışında, güvenlik, ulus devletlerin askeri ve siyasi güvenliğiyle sınırlı olarak ele alınmaktaydı. Ancak, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, uluslararası güvenlik ortamının değişmesiyle birlikte, güvenlik kavramının kapsamı da genişlemiştir. Bu genişlemeyle birlikte, çevresel sorunlar da güvenlik bağlamında ele alınmaya başlanmıştır. Çevresel sorunların güvenlik açısından bir tehdit oluşturması, çevresel güvenlik kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çevresel güvenlik, çevresel sorunların insan güvenliğini ve toplumsal düzeni tehdit eden bir unsur olarak ele alınmasını ifade eder. Aşağıdaki ilk bölümde öncelikle çevre ve güvenlik kavramları ele alınmakta, ardından çevre güvenliğinin ortaya çıkışı tartışılmaktadır.

1.1. Çevre ve Güvenlik: Birlikteliği ve Bağlantıları

Çevre, yeryüzündeki canlı ve cansız tüm varlıkların yaşam alanını oluşturmaktadır. Basitçe doğa olarak da tanımlanabilir. Çevre, başta insan, hayvan ve bitkiler olmak üzere tüm canlıların yaşam alanını oluşturan, etkileşim ve iletişim kurmalarını sağlayan biyolojik, fiziksel, kimyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel ortamların bütünüdür. Yeryüzünde gördüğümüz her doğal alan ve her şey “çevre” olarak tanımlanmaktadır. Oxford İngilizce Sözlüğü “çevreyi” “özellikle insan faaliyetlerinden etkilenen doğal dünya” olarak tanımlamaktadır. Çevre aynı zamanda canlı ve cansız tüm varlıkları etkileyen dış etkenlerin tamamıdır. Bir organizmanın hayatta kalması için gereken koşulları sağlayan çevre, yeryüzünde ilk organizmaların ortaya çıkmasından bu yana doğal yaşam alanı oluşturan ortamların toplamıdır.

Çevre kavramı, farklı disiplinler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu nedenle, çevrenin tek bir tanımından bahsetmek mümkün değildir. Çevre, canlıların yaşamını sürdürmeleri için gerekli olan fiziksel, kimyasal ve biyolojik koşulları sağlayan ortamdır. Bu koşullar, hava, su, toprak, güneş ışığı, iklim, bitki örtüsü, hayvan yaşamı ve insan faaliyetleri gibi unsurları içerir. Bu tanım, çevrenin fiziksel, kimyasal ve biyolojik olmak üzere üç ana bileşenden oluştuğunu vurgulamaktadır. Sosyologlar ise çevreyi, insanın durumunu ve gelişimini etkileyen ve insanın kendi etrafından kaynaklanan etkenler topluluğu olarak değerlendirmişlerdir. Bu tanım, çevrenin insanın yaşamıyla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Sonuç olarak, çevrenin tanımı, çevrenin hangi yönden ele alındığına bağlı olarak değişmektedir.¹

Güvenlik günümüzde güncelliğini daima koruyan çok önemli bir kavramdır. Sözlük anlamıyla güvenlik “toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi; kişilerin korkusuzca yaşayabilmeleri durumu ve emniyet hali” şeklinde tanımlanmaktadır.² Güvenlik aynı zamanda varlığın korunması ve sürdürülmesi olarak da düşünülebilir. Varlığın devamını engelleyen her şey tehdit olarak kabul edilmektedir. ABD Başkanı Woodrow Wilson, güvenlik konularını ilk kez Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkiler disiplini içinde ele almıştır. Güvenlik olgusunun tartışması ilk olarak Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nde, daha sonra da Birleşmiş Milletler Şartı'nda (1945) yer almıştır. Uluslararası siyasetin doğasında var olan güvenlik kavramı zaman içinde farklı yaklaşımlarla yorumlanmış olup bu yorumlamalar içinde en çok bilinen ve referans gösterileni Wolfers'ın aşağıdaki tanımıdır: “...Güvenlik nesnel olarak “kazanılmış değerlere yönelik bir tehdidin olmaması” durumunu ifade eder”. Arnold Wolfers'a göre güvenlik, bir ulusun az ya da çok sahip olduğu ve daha büyük ya da az oranda sahip olmak istediği bir değerdir.³

¹ Damla Kocatepe, Güvenlik Çalışmalarında Çevre Güvenliği Sorunsalı, Kafkas Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.9, S.17, 2018, ss.337-338

² Türk Dil Kurumu, Güvenlik.

³ Arnold Wolfers, “National Security as an Ambiguous Symbol”, Political Science Quarterly, C.67, S.4, December 1952, ss.484.

Birçok yazar güvenliğin tartışmalı bir kavram olduğu konusunda hemfikirdir. Bilgin'e göre güvenlik kavramının tüm zamanlar ve mekânlar için geçerli olacak tek bir cevabı yoktur.⁴ Güvenlik, bir referans nesnesinin somut bir tehditten veya tehdit algısından uzak olma durumu olarak tanımlanabilmektedir. Ulusal düzeyde bu özgürlük genellikle toprak bütünlüğünün, siyasi egemenliğin ve ulusal çıkarların tehditlerden korunmasıyla garanti altına alınmaktadır. Öncelikle askeri terminolojiyle tanımlanan ulusal güvenlik olgusu, sonrasında uluslararası ilişkiler literatürüne girmiştir. Güvenlik, bir ülkenin varlığını sürdürmesi için gerekli olan temel unsurlardan biridir. Bir ülkenin güvenliğinin tehdit altında olması, o ülkenin varlığının da tehdit altında olduğu anlamına gelir. Güvenlik, bir ülkenin askeri, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel unsurlarının tehditlerden korunmasıdır. Bu unsurların tehdit edilmesi, ülkenin varlığını, bağımsızlığını ve egemenliğini tehlikeye atabilir. Bir ülkenin güvenliğinin tehdit altında olması, diğer ülkeler için de bir tehdit oluşturabilir. Bu nedenle, ülkeler, kendi güvenliklerini sağlamak için diğer ülkelerle iş birliği yapmak zorundadır.

Güvenlik çalışmaları, uluslararası ilişkilerin en eski alanlarından biridir. Ancak, bu alandaki çalışmalar, 20. yüzyılın ikinci yarısında önemli bir gelişme göstermiştir. Günümüzde güvenlik çalışmaları, çok çeşitli disiplinleri içeren bir alan haline gelmiştir. Bu alandaki çalışmalar, güvenlik kavramını, farklı perspektiflerden ele almaktadır. Soğuk Savaş, uluslararası güvenlik çalışmalarının gelişiminde önemli bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Bu dönemde, güvenlik çalışmaları, askeri güç ve strateji çalışmaları ağırlıklı olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Gerçekçi -bugün gelenekselci yaklaşım olarak da adlandırılan- okul devleti temel referans nesnesi ve güvenlik sağlayıcı olarak gören bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, 20. yüzyılın ilk yarısında güvenlik çalışmalarına egemen olmuştur. Gerçekçiler, devletlerin temel amacının egemenlik ve güvenliğini korumak olduğunu savunmaktadır. Devletin hayatta kalması en önemli korunacak değerdir.

⁴ Pınar Bilgin, "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları", *SAREM Journal of Strategic Studies*, C.8, S.14, (2010), s.76.

Devletler, bu amacı gerçekleştirmek için askeri güç ve diplomasi gibi araçlar kullanmaktadırlar.

1970’li yılların başlarından itibaren yeni algılar ve yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ana akım çalışmaların nükleer koşullardaki devlet-temelli bakış açılarının ahlaki sonuçları konusunda özeleştirici yapmaması gündeme gelmiştir.⁵ Bu tarih sonrasında uluslararası ilişkiler gündeminde, askeri konulara ek olarak, birtakım yeni kaygılar da "yüksek politika" olarak nitelendirilebilecek konular arasında yer almaya başlamıştır. Hatta Ullman “Redefining Security”adlı eserinde, güvenliğin çevresel ve iktisadi konuları da içine alacak şekilde genişlemesi gerektiğini savunmuştur.⁶

Soğuk Savaş’ın sona ermesi, güvenlik çalışmalarının gelişiminde önemli bir değişime neden olmuştur. Bu dönemde, güvenlik çalışmaları, geleneksel güvenlik yaklaşımlarının ötesinde, yeni yaklaşımlar geliştirmeye başlamıştır. Bu yeni yaklaşımlar, güvenliği, askeri ve siyasi unsurların yanı sıra, ekonomik, sosyal ve çevresel unsurları da kapsayacak şekilde ele almıştır. Bu çalışmaların önemi, Soğuk Savaş sonrası dönemde gelişen güvenlik alanını irdelemeye yöneliktir. Bu çalışmalarda, güvenlik kavramının farklı yönleri ele alınmakta ve güvenlik sorunlarına farklı yaklaşımlar geliştirilmektedir.⁷

Geçtiğimiz 50 yılda, güvenlik kavramının içeriğinin zenginleşmesi birçok uluslararası ilişkiler uzmanı tarafından güvenliğin devlet temelli askeri alan ile sınırlı kalmaması gerektiğini ve hatta başka sektörleri kapsayacak şekilde genişlemesini savunur hale getirmiştir. Kopenhag Okulu işlevsel açıdan, sektörel bir analiz çerçevesi oluşturarak, güvenliği askeri, ekonomik, çevresel, toplumsal ve siyasi sektörler kapsamında ele almaktadır; Açıkmeşe’ye göre güvenlikleştirme teorisini bu beş sektöre uyarlamaktadır.⁸

İki kutuplu dünyanın son ermesi ile giderek daha çok eserde çevre, kimlik, iktisat, kimlik, milliyetçilik, terör gibi konular ele alınmaya

⁵ Barry Buzan ve Lene Hansen (ed.), International Security, (4 Ciltlik set), London: Sage Publications, (2007).

⁶ Richard H. Ullman, “Redefining Security”, International Security, 1983, C.8, S.1, ss. 129-153.

⁷ Fikret Birdişi, Uluslararası Güvenliğin Tarihsel Gelişimi ve Post-Modern Güvenlik Dönemi, Güvenlik Bilimleri Dergisi, C.4, (2020), s.236.

⁸ Güngör Şahin, Soğuk Savaş Sonrası Değişen Güvenlik Anlayışı Bağlamında NATO, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2015, ss.18.

başlanmıştır.⁹ Çevre konularının uluslararası güvenlik çalışmalarına dâhil olması da bu dönemle ivme kazanmıştır. Çatışma ve güvensizliğin nedenleri genellikle karmaşık olsa da kanıtlar çevresel bozulmanın ve kaynak tükenmesinin dünyanın birçok bölgesinde bir gerilim kaynağı olduğunu göstermektedir. Hatta Eckersley başta su olmak üzere çevresel bozulma, artan sayıda ekolojik mülteci gibi çevresel sorunlar nedeniyle oluşan doğal kaynak kıtlığının hem devletlerin içinde hem de devletler arasında kümülatif çatışma ve şiddete yol açabileceğini ve devletlerin ulusal güvenliklerine ekolojik bir stratejik yaklaşımı dahil etmeleri gerektiğini düşünmektedir.¹⁰ Arazi bozulması, iklim değişikliği, su kalitesi ve miktarı ile doğal kaynakların (örneğin petrol, ormanlar, madenler) yönetimi ve dağıtımı, çatışmalara doğrudan katkıda bulunabilen veya farklı nedenleri şiddetlendirerek bunlarla dolaylı bağlantısı olan faktörlerdir. Özetle, çevre sorunları insan yaşamını tehdit edebilir ve sosyal ve ekonomik eşitsizliklere ve dolayısıyla sosyo-politik istikrarsızlıklara neden olabilmektedir. Çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiyi şu şekilde özetleyebiliriz:

- Çevresel sorunlar, insanlığın güvenliğini tehdit eden unsurlar arasında yer almaktadır.
- Çevrenin bozulması, çatışmalara neden olabilir.
- Çevre ve güvenlik konuları, uluslararası iş birliğinin önemli bir parçasıdır.

1.2. Uluslararası İlişkilerde Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme

Güvenlik, uluslararası ilişkiler disiplinde önemli bir kavramdır. Ancak, bu kavram, net bir şekilde tanımlanmamıştır. Buzan'a göre, güvenlik, "sevgi, özgürlük ve güç gibi tartışmaya açık ve oldukça muğlâk" bir kavramdır. Bu nedenle, anlamı üzerine birçok kuramsal ve çözülmemiş tartışmalar bulunmaktadır.¹¹ McSweeney de güvenliğin tanımlanması zor bir kavram olduğu savını desteklemiştir. Ona göre, güvenlik, "barış, onur, adalet gibi bir

⁹ Buzan ve Hansen, ss. 33.

¹⁰ Eckersley, R. (2006). Green Theory. IRT Journals , 247-265.

¹¹ Barry Buzan, People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era, Boulder: Lynne Rienner Pub, (1991), ss. 7.

dizi diğer kavramla ilişkilendirilebilen fakat tanımlanmaya direnen bir terim"dir.¹²

Kopenhag Okulu, uluslararası ilişkiler disiplinde güvenlik çalışmaları alanında önemli bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, güvenliği, askeri ve siyasi unsurlarla sınırlı olarak ele alan geleneksel güvenlik yaklaşımlarına karşı çıkmıştır. Kopenhag Okulu, güvenliği, çok boyutlu bir kavram olarak askeri, siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel unsurları kapsayacak şekilde tanımlar. Okulun kurucuları olarak görülen Barry Buzan ve Ole Waever, 1980'li yıllarda Kopenhag Barış Çalışmaları Enstitüsünde bir araya gelmişlerdir. Bu araştırmacılar, güvenliğin dar bir askeri-siyasi yaklaşımla ele alınmasına karşı çıkmış ve güvenliğin çok boyutlu bir kavram olduğunu savunmuşlardır.¹³

Kopenhag Okulu'nun temel kavramlarından biri, güvenlikleştirmedir. Güvenlikleştirme, bir sorunun güvenlik sorunu olarak tanımlanması ve ele alınması sürecidir. Kopenhag Okulu, güvenlikleştirmeyi, bir aktör tarafından yapılan bir söz edimi olarak tanımlar. Okulun kuramsal argümanı, söz edimi (speech act) dir. Bu yaklaşım, güvenlik tehditlerinin öznel bir değerlendirmeye tabi olduğunu savunur. Bu nedenle, bir tehditin güvenlik tehdidi olarak kabul edilmesi, o tehdidin özne tarafından bilinmesi ve tespit edilmesine bağlıdır. Aksi takdirde, tehdit herhangi bir "sorun" olarak değerlendirilebilir veya hatta "sorun" olarak bile görülmeyebilir.¹⁴

Güvenlikleştirme, bir sorunun güvenlik sorunu olarak tanımlanması sürecidir. Kopenhag Okulu'nun kurucularından olan Waever tarafından, güvenlikleştirme "bir konuyu hâlihazırda bir tehdit konumuna sokan sözel takdim" olarak tanımlanmıştır.¹⁵ Güvenlikleştirme, bir konunun varoluşsal bir tehdit olarak sunulması ve bu tehdide karşı olağanüstü önlemler alınmasını meşru kılmak için kullanılan bir siyasi söylem sürecidir. Buzan ve Ole Waever, 2003 yılında yayımlanan "Regions and Powers: the Structure of International Security" adlı kitaplarında bölgesel güvenlik kompleksi

¹²Bill McSweeney, *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, (1999), ss. 13.

¹³ Jef Huysmans, "Revisiting Copenhagen: Or, on the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe", *International Security*, 2007, Cilt: 4, ss. 46.

¹⁴ Bilgin, a.g.e., ss.82.

¹⁵ Matt McDonald, "Securitization and the Construction of Security", *European Journal of International Relations*, 2008, C.14, S.4, ss. 566.

teorisini detaylı bir şekilde ele almışlardır. Bu teoride, dünya farklı güvenlik kompleksi bölgelerine ayrılır ve her bölgedeki güvenlik dinamikleri ayrı ayrı analiz edilir. Yazarlar devletlerin, ortak tehditler ve risklerle karşı karşıya olduğunu ve bu tehditlere karşı ortak çözümler üretmek için birlikte çalışmaları gerektiğini öne sürmüşlerdir.¹⁶

Buzan ve arkadaşları, güvenlikleştirmeyi, politize edilmemiş, politize edilmiş ve güvenlikleştirilmiş olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır.¹⁷ Buzan'a göre, her konu, bu etkileşimde yerini almaktadır. Yani, bir konu, başlangıçta politize edilmemiş olabilir, ancak zamanla politize edilebilir veya güvenlikleştirilebilir. Örneğin, iklim değişikliği, başlangıçta politize edilmemiş bir konuydu. Ancak, iklim değişikliğinin etkilerinin daha belirgin hale gelmesiyle birlikte, bu konu politize olmaya başladı. İklim değişikliğinin, devletler ve bireyler için bir güvenlik tehdidi olduğu kabul edilirse, bu konu güvenlikleştirilmiş hale gelebilir. Güvenlikleştirmenin etkileşimi, uluslararası güvenliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Güvenlikleştirme yoluyla, devletler, kendi çıkarlarını korumak için güvenlik politikaları geliştirebilirler.

Güvenlikleştirme, bir konunun varoluşsal bir tehdit olarak sunulması ve bu tehdide karşı olağanüstü önlemler alınmasını meşru kılmak için kullanılan bir siyasi söylem sürecidir. Güvenlikleştirmenin, güvenlikleştirilen konunun niteliğine ve güvenlikleştiren aktörün amacına bağlı olarak farklı sonuçları olabilir. Örneğin, bir terör saldırısı gibi gerçek bir tehdidi güvenlikleştirmek, güvenlik önlemlerini artırarak toplumun güvenliğini sağlamaya yardımcı olabilir. Ancak, bir göç dalgasını veya iklim değişikliğini güvenlikleştirmek, ayrımcılığa ve insan hakları ihlallerine yol açabilir. Böylece ilgili aktörler bu konuyu olağanüstü araçlar kullanarak ya da tedbirler alarak çözme meşruiyetini kazanmaktadırlar.¹⁸ Güvenlikleştirmeyi gerçekleştiren aktör, bu durumun bilincinde olarak olağanüstü tedbirler kullanma isteği olduğu konuları güvenlik sorunu olarak kabul etmektedir. 'Güvenlik' tabirini

¹⁶ Başar Baysal, Çağla Lüleci, Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi, Güvenlik Stratejileri Dergisi, C.22, (2011), ss.74.

¹⁷Buzan vd., a.g.e., ss. 23-24.

¹⁸ Barry Buzan, Ole Waever ve Jack De Wilde, Security: A New Framework for Analysis, Boulder: Lynne Rienner Pub, (1998), ss.24.

kullanırken de güvenlikleştirci konunun acil bir durum olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden güvenlik tehditi olarak etiketlediği bu konuyu çözmek için gerekli tüm tedbirleri kullanmayı talep etmektedir.¹⁹

Güvenlikleştirmenin başarılı olması için, aşağıdaki şartların yerine getirilmesi gerekir:

- Varlığa yönelik tehdit(ler): Güvenlikleştirmenin başarılı olması için, güvenlikleştirilen konunun bir tehdit oluşturması gerekir. Bu tehdit, mevcut veya gelecekte ortaya çıkabilecek bir tehdit olabilir.
- Olağanüstü tedbirler: Güvenlikleştirmenin başarılı olması için, güvenlikleştirilen tehdide karşı olağanüstü bir tedbir alınması gerekir. Bu tedbir, normal politika süreçleri dışındaki olağanüstü bir tedbir olabilir.
- Dinleyici/Hedef kitle onayı: Başarılı bir güvenlikleştirme, ancak dinleyicilerin yani hedef kitle olarak düşünülen kitle tarafından konuyu bir güvenlik sorunu olarak kabul etmesiyle oluşur.²⁰

Bu çerçevede güvenlikleştirmenin yukarda belirtilen üç önemli bileşeni bulunmaktadır. Bu noktada Kopenhag Okulunun dil teorisinden temelde yararlı olsa da kendine özgü bir söz edimi yaklaşımı geliştirdiği düşünülmektedir.²¹ Kopenhag okulu bu yaklaşımının yanı sıra güvenliğin askeri güvenlikten ibaret olmadığını savunmaktadır. Okul, güvenliğin farklı sektörlere ayrılabilceğini savunmaktadır.²² Buzan, Waever ve de Wilde güvenlik kavramına beş yeni sektör daha ekleyerek genişletmektedirler. “Sektörel güvenlik” adını verdikleri bu yeni güvenlik tipolojisinde sektörler askerî, siyasi, iktisadi, çevresel ve toplumsal olarak belirtilmiştir. Bu anlayış, askerî sektörün güvenlik çalışmaları üzerindeki hakimiyetine meydan okumakla beraber askerî sektörün önemini de göz ardı etmemektedir.²³

¹⁹ Ciaran O'Reilly, “Primetime Patriotism: News Media and the Securitization of Iraq”, *Journal of Politics and Law*, 2008, C.1, S.3, ss. 69.

²⁰ Buzan vd., *Security: A New Framework for Analysis*, ss. 25-26.

²¹ Şahin, *Soğuk Savaş Sonrası Değişen Güvenlik Anlayışı Bağlamında NATO*, ss.24.

²² Baysal ve Lüleci, *Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi*, ss. 72.

²³ Buzan, ss.7.

1.3. Uluslararası İlişkilerde Güvenliğin Dönüşümü

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, dünya ABD ve Sovyetler Birliği liderliğindeki Doğu ve Batı şeklinde birbirine rakip iki ayrı blok şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu iki blokun dışında kalan ve "bağılantısızlar" olarak adlandırılan üçüncü bir grup da vardır. Soğuk Savaş dönemindeki güvenlik algılamaları, genel ve basit bir anlayışla askeri, ekonomik, ideolojik ve siyasal temeller üzerine kurulmuştur. Bu doğrultuda, ABD, Sovyetler Birliği tehdidine karşı Batı Avrupa'yı ekonomik olarak güçlendirmek amacıyla Truman Doktrini ve Marshall Yardımı gibi planlara başvurmuştur. Sovyetler Birliği ise, kendisine yakın sosyalist ülkeleri kapsayan ve ekonomik gelişmelerini temel alan Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'ni (COMECON) kurmuştur. Soğuk Savaş dönemindeki güvenlik algılamalarında hâkim olan unsur daha önce belirtildiği üzere askeri güvenliktir. Bu nedenle, iki blok da kendilerini korumak için askeri ittifaklar kurmuşlardır. Bunların en öne çıkanları ABD öncülüğündeki NATO Sovyetler Birliği öncülüğündeki Varşova Paktı'dır.

Soğuk Savaş dönemi, uluslararası güvenliğin şekillenmesinde önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde, dünya, ABD liderliğindeki Batı Bloku ve Sovyetler Birliği liderliğindeki Doğu Bloku olmak üzere iki kutuplu bir yapıya sahip olmuştur. Bu dönemde, hiçbir devletin varlığını koruma ve sürdürme konusunda sistemi tek başına belirleme imkânı olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle, ittifaklar sistemi, güvenlik açısından daha yararlı bir yöntem olarak kabul edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki'ye karşı kullandığı atom bombaları, uluslararası güvenlikte yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Nükleer silahlar, çok büyük yıkım gücüne sahip oldukları için, doğrudan savaşın önlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. İki blokta da kitle imha silahlarının mevcudiyeti ve iki tarafın da birbirlerine ilişkin olarak ikinci vuruş kapasitesine sahip olmaları, bu iki taraf arasındaki doğrudan savaşın önlenmesinde belirleyici olmuştur. Soğuk Savaş döneminde, uluslararası güvenlik caydırıcılık esasına dayanmaktadır ve karar alıcıların rasyonel bir yaklaşım sergileyecekleri

düşünülmektedir.²⁴ Bu dönem güvenlik algıları, basit ve öngörülebilir bir yapıya sahiptir. Tehditler, genellikle devletler tarafından oluşturulan askeri tehditler olarak tanımlanmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, güvenlik algıları daha karmaşık ve değişken bir yapıya bürünmüştür. Tehditler, artık tek boyutlu ve devletten devlete olma özelliğini yitirmiştir. Asimetrik tehditler, terörizm, organize suç, çevre sorunları, iklim değişikliği gibi çok boyutlu ve küresel tehditler ön plana çıkmıştır. Bu değişimin en önemli nedeni, tehditlerin kaynağının, zamanının ve şeklinin önceden tahmin edilemez hale gelmesidir. Artık tehditler, devletler tarafından oluşturulabileceği gibi, devlet dışı aktörler, terör örgütleri tarafından da oluşturulabilir hale gelmiştir. Tehditler, geleneksel askeri yöntemlerle mücadele edilemeyecek kadar karmaşık ve değişken bir yapıya bürünmüştür. Tehditler, sınır tanımayan bir yapıya bürünmüştür. Bu nedenle, uluslararası güvenlik, dünyanın her yerindeki devletler ve uluslararası kuruluşlar için geçerli bir mesele haline gelmiştir. Sonuç olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik algılarında yaşanan dönüşüm, güvenlik kavramının anlamını da değiştirmiştir. Güvenlik, artık sadece askeri tehditlerden korunmak anlamına gelmemektedir. Daha geniş bir çerçevede, insan, toplum ve çevrenin bütünlüğünü korumayı amaçlayan bir kavram haline gelmiştir.

Soğuk Savaş döneminde, güvenlik kavramı devletlerin askeri kapasiteleri ve güç politikaları ile özdeşleşmiştir. Bu dönemde, ideolojik ayrışma ve nükleer savaş tehdidi uluslararası güvenliğin temelini oluşturmaktaydı. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından uluslararası güvenlik anlayışında önemli değişimler yaşanmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, güvenlik kavramı sadece askeri tehditleri değil, ekonomik, insani, çevresel ve küresel riskleri de kapsayacak şekilde genişlemiştir.²⁵ Bir başka deyişle, SSCB-ABD arasındaki rekabet nedeniyle ikinci plana atılan tehditlerin ki bu tehditler

²⁴ Kadir Sancak, Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.6, (2013), ss.129.

²⁵ Seda Gözde Tokatlı, Soğuk Savaş Dönemi Güvenlik Algısında Yaşanan Değişim ve Uluslararası Sistemin Değişen Dinamikleri, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, C.7, S.1, (2022), ss.379.

askeri olmaktan uzak tehditlerdir artık böyle bir nükleer kriz olmadığından Güvenlik Çalışmaları içinde araştırılmasına imkân doğmuştur.²⁶

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, güvenlik kavramının kapsamı değişip geniş bir alana yayılmıştır. Bu dönemde, ulusal güvenlik kavramı, askeri güvenlikten daha geniş bir anlama kavuşmuştur. Çevre sorunları, insan hakları, göç veya yerinden edilme, milliyetçilik, etnik çatışmalar, terörizm, ekonomik sorunlar, radikalleşme, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, bulaşıcı hastalıklar, insan ticareti gibi yeni tehditler büyük ölçüde ulus-devletlerin kontrolü dışındadır. Birden fazla ülkeyi etkileyebilecek küresel ölçekte olan bu tehditler, esasen birlikte hareket etmeyi gerekli kılmaktadır.

1.4. Küresel Çevre Sorunları ve Çevresel Güvenlik Kavramı

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana, çevreye çeşitli şekillerde zarar vermiştir. Gerek bilinçli olarak gerekse farkında olmadan yapılan faaliyetler, çevrenin tahrip olmasına neden olmuştur. Ne var ki çevre sorunlarının daha çok gündeme gelmeye başlamasına ilişkin kabul edilmiş genel yargı sanayi devrimi ile başlamış olmasıdır. Sanayi devriminin 1780-1820 yılları arasında İngiltere’de ortaya çıktığı yönünde genel bir kabul bulunmaktadır. Ancak etkisinin son yüzyılda çok daha ciddi hissedildiği de bilinmektedir. Bunun en bilinen nedeni üretim sistemlerinin seri hale gelmesi ve dünya çapına yayılmasıdır.

Doğayla insanoğlu arasındaki ilişki, zaman içinde dengeler doğanın aleyhine iyice bozulmaya başlayınca değişmiştir. Savaşlar da çevreye en büyük tahribatı veren faaliyetler arasında yer almaktadır. Savaşlar sırasında kullanılan silahlar, patlayıcılar ve kimyasallar, çevreye büyük zararlar vermektedir. Bu zararlar, savaşın bitiminden sonra bile uzun yıllar devam etmektedir. 20. yüzyılda, çevreye verilen zararlar daha da artmıştır. Bu dönemde, bilgi ve teknoloji alanındaki gelişmeler; silahlanma yarışı, petrol kullanımının artması çevresel sorunların daha da ciddileşmesine neden olmuştur. Buna ek olarak nüfus artış hızı, kentleşme, sanayileşme, turizm,

²⁶ Şahin, Soğuk Savaş Sonrası Değişen Güvenlik Anlayışı Bağlamında NATO, ss.21.

küreselleşme, yoksulluk gibi nedenleri de saymak gerekmektedir.²⁷ Savaşların sonucu ve ardından aşırı endüstrileşme süreci ile çevre sorunları oldukça şiddetlenmiştir. Hatta 1970'lerden sonra çok daha belirgin bir hale gelmiştir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çevre sorunları farklılık gösterse de iklim değişikliği ve kirlilik çevre sorunlarının en başı çeken konularıdır. Kirlilik, çevreye zararlı maddelerin salınmasıdır. Bu maddeler, hava, su, toprak ve canlıları kirletebilir. Kirlilik, insan sağlığı ve çevrenin geleceği için ciddi tehdit oluşturmaktadır. Kirliliği önlemek ve kirlilikle mücadele etmek, günümüzün en önemli çevre sorunlarından biridir. Bu konuda, tüm ülkelerin birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Yine de sanayi devrimini sonucu gelişmiş ülkeler bu kirlenme de en büyük sorumlulardır ve günümüz dünyasında çevresel dengelerin yerine oturtulması için en büyük sorumluluğu üzerlerine almak durumundalardır. Gıda, barınma ve enerji gibi temel ihtiyaçlar, gelişen teknolojinin sunduğu yeni olanaklar ve tüketim istemleriyle birlikte düşünülmelidir. Bu ihtiyaçlar, çevresel sınırlamalara uymak zorundadır.

Bu küresel çevre sorunlarının artış göstermesi ve tüm dünya üzerinde etkili olması yeni bir güvenlik anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çevresel güvenlik her ne kadar geçmişten beri tartışılan bir kavram olsa da uluslararası gündemde ses getirmesi ve ön plana çıkması 1960'lı yılların sonunu bulmuştur. Bu dönemde, çevresel sorunların giderek daha ciddi bir hal almasıyla birlikte, çevresel güvenlik kavramı da uluslararası güvenlik çalışmalarının bir parçası haline gelmiştir. Cengiz Yavaş çevre hareketinin büyümesinde bir takım gelişmelerin etkisini belirtmiştir.²⁸ Ona göre çevresel güvenlik kavramının gelişiminde, Rachel Carson'un "Sessiz Bahar" adlı kitabı önemli bir rol oynamıştır. 1962 yılında yayımlanan bu kitap, pestisitlerin çevreye ve insan sağlığına olan olumsuz etkilerini ortaya koymuştur. Diğer bir gelişme de çevrecilerin medyayı kullanarak çevre sorunlarına yönelik farkındalık oluşturmalarıdır. Örneğin, David

²⁷ Necan Aydın-Gözde Kaya, Çevre Sorunları ve Çözüm Arayışları, Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, C.14, S.2, (2022), ss.200.

²⁸ Cengiz Yavaş, Çevre Güvenliği Ve Uluslararası İş Birliği: NATO Örneği, (Doktora Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020, ss.74.

Attenborough, Jacques Cousteau ve David Suzuki gibi yönetmen, okyanus bilimci ve biyologlar, hazırladıkları belgesel filmlerle çevre sorunlarına dikkat çekmişlerdir.²⁹

Çevre sorunlarının artması ve çözümlerinin zorlaşması, sivil toplum kuruluşlarının çevre sorunlarına yönelik faaliyetlerini artırmasına neden olmuştur. Dünya Vahşi Hayat Fonu (World Wide Fund for Nature- WWF), Uluslararası Yerküre Dostları ve Greenpeace gibi geniş ölçekli çevreci sivil toplum kuruluşları uluslararası ölçekte önemli faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Bu örgütler, dünyanın her yerindeki üyeler ve gönüllülerden oluşan geniş bir ağ aracılığıyla, çevre sorunlarına karşı mücadele etmektedirler. Bu örgütler uluslararası ölçekte örgütlenme, farkındalık ve bilinç artırma, politika üretme, geliştirme ve izleme, kapasite oluşturma, kaynak yaratma, lobi faaliyetleri gibi birçok alanda işlev göstermektedirler. Bu örgütler, çevre sorunlarının çözümü için kamuoyu oluşturma, hükümetlere baskı yapma ve alternatif çözümler geliştirme konularında da çalışmalar yapmaktadırlar. Örneğin, WWF, iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı ve ormansızlaşma gibi küresel çevre sorunlarının çözümü için uluslararası kampanyalar yürütmektedir. Greenpeace, nükleer enerji, kimyasal silahlar ve deniz kirliliği gibi çevre sorunlarına karşı protestolar düzenlemektedir. Bu örgütlerin yanı sıra, Afrika Teknoloji Çalışmaları Merkezi, Çevre Güvenlik Enstitüsü, Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Enstitüsü, Stockholm Çevre Enstitüsü ve Dünya Gözetim Enstitüsü gibi farklı ölçekte olan sivil toplum kuruluşları da çevre sorunlarına yönelik çalışmalar yapmaktadır. Bu kuruluşlar, çevre güvenliği, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel adalet gibi konuları gündemlerine almışlardır. Çevresel bilinç ve farkındalığının gelişimi çevre sorunlarına ilişkin uluslararası alanda yapılan zirve toplantılarının ve programlarının başlaması ile gerçekleşmiştir. Bu kapsamda 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında İsveç'in Stockholm kentinde düzenlenen "İnsan Çevresi" konulu Birleşmiş Milletler Konferansı (United Nations Conference on Human Environment), küresel çevre bilincini

²⁹ Cengiz Yavaş, Çevre Güvenliği ve Uluslararası İş Birliği: NATO Örneği, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.1, (2020), s. 74.

uyandırmak ve uluslararası iş birliğini teşvik etmek açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

Çevresel güvenlik kavramının ortaya çıkmasına yol açan birçok faktör vardır. Bunlardan biri, 1970'li yılların başından itibaren çok sayıda uzman ulusal ve uluslararası güvenliğe yönelik çevresel riskleri de kapsayan araştırmalar yapmasıdır. Bu çalışmaların çoğu çevresel bozulmanın şiddet içeren çatışmalara neden olabileceği fikrini yeşertmişlerdir. Örneğin, 1972 yılında yayınlanan "Tehlikedeki Gezegen"³⁰ (The Endangered Planet) adlı kitapta, çevresel bozulmanın, kıtlık, göç ve çatışma gibi sonuçlara yol açarak, uluslararası güvenliği tehdit edeceği savunulmuştur. 1973 yılında yayınlanan "Dünya Gezegeninin Politikasına Doğru"³¹ (Towards a Politics of the Planet Earth) adlı kitapta, çevresel sorunların uluslararası iş birliği gerektiren ortak sorunlar olduğu vurgulanmıştır. Bu kitapta, çevresel sorunların çözümü için uluslararası düzeyde yeni bir politikaya ihtiyaç olduğu savunulmuştur. 1977'de Lester R. Brown'in "doğal kaynakların tükenmesi ve çevresel tahribat uluslar için milli güvenliğin tekrar tanımlanmasını gerektirecek kadar önemli bir tehdit oluşturmaktadır" tezi çevresel güvenlik kavramını uluslararası platformda öne çıkarmıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile güvenlik politikalarında ve güvenlik çalışmalarında önemli bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim, güvenlik kavramının genişlemesine ve çevre sorunlarının da güvenlik çalışmaları kapsamında ele alınmasına yol açmıştır. Özellikle 1989'dan sonra, çevre güvenliği ile ilgili eserler ve çalışmalar artmıştır. Bu yayınlar, özellikle ABD'de politika üretme üzerinde kısmi bir etki yaratmıştır. 21. yüzyılın başlarında ise iklim değişikliği, dünya gıda ve enerji piyasalarındaki artan istikrarsızlık birçok ülkede politika yapıcıları bu konuya eğilmeleri gerekliliği konusunda uyarmıştır.

Çevre sorunlarının güvenlik çalışmaları kapsamında ele alınmasının temel nedeni, bu sorunların uluslararası güvenlik için ciddi tehditler oluşturmasıdır. İklim değişikliği, ormansızlaşma, kirlilik gibi çevresel

³⁰ David Burnie, The Endangered Planet, Kingfisher Knowledge, 2014.

³¹ Harold Sprout, 1971.

sorunlar, insan güvenliğini ve toplumsal düzeni tehdit eden faktörler olarak ele alınmaktadır. İklim değişikliği, gıda ve enerji güvenliğini, devletlerarası çatışmaları etkileyebilir düzeydedir. Bu sorunların çözümü için, uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi ve çevresel politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, çevre sorunlarının çözümü, uluslararası güvenlik için önemli bir önceliktir. Bir diğer sebep ise artan şekilde çevresel değişimin ve beraberinde gelen çevre sorunlarının yalnızca ekosisteme değil aynı zamanda insan sağlığına yönelik tehditler oluşturmasıdır. Bu durum, çevre güvenliğinin kalkınma ve çevre çalışmalarının önemli bir ilgi sahası haline gelmesine yol açmıştır. Güvenlik, kalkınma ve çevre araştırmacıları ve politika yapıcılar arasında diyalog, bu yolla günden güne artmaktadır. Bu faktörler, çevre güvenliğinin uluslararası güvenlik çalışmalarının önemli bir parçası haline gelmesine yol açmıştır.

Çevre ve güvenlik ilişkisini çevre sorunları ve toplumsal sorunlar bağlamında en iyi tanımlayan kavram “çevresel güvenlik” kavramıdır. Bu kavram, çevresel sorunlarının, insan güvenliğini ve toplumsal düzeni tehdit eden bir unsur olarak ele alınmasını ifade etmektedir. Çevresel güvenlik kavramının ortaya çıkmasında, bireyi merkeze alan güvenlik yaklaşımlarının da önemli bir rolü olmuştur. Bu yaklaşımlara göre, güvenliğin, sadece ulus devletlerin güvenliğini değil, aynı zamanda bireylerin ve toplulukların güvenliğini de kapsayacak şekilde ele alınması gerekmektedir. Dalby’e göre birey ihtiyaçlarının temel ilgi alanı olarak öne çıkarılması ve hayati konular içinde düşünülmesi devleti merkeze alan güvenlik anlayışının varsayımlarını değiştirmektedir.³² Çevresel sorunlar, bireylerin ve toplulukların sağlığını, güvenliğini ve refahını tehdit eden bir unsur olarak ele alındığında, bu yaklaşımlar açısından güvenlik açısından önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Çevresel güvenlik kavramı, günümüzde de uluslararası ilişkilerde önemli bir yer tutmaktadır. Bu kavramın öneminin anlaşılması ve çevresel sorunların çözümüne yönelik uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi, insan güvenliği ve toplumsal düzenin korunması için oldukça önemlidir.³³

³² Simon Dalby, Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak, Uluslararası İlişkiler Dergisi, C.5, S.18, (2008), ss.194.

³³ Çağla Vural, Çevresel Güvenliğin Gelişimi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Dergisi, 13, (2018), s. 20-21

Çevresel güvenlik, insanların ve diğer canlı varlıkların yaşamlarını, ekonomik ve siyasal istikrarı ve çevresel kaynakların paylaşılmasını tehdit eden çevresel sorunların oluşturduğu bir güvenlik sorunudur. Çevresel ve kaynak sorunlarının, ulus ve ulus üstü gruplar arasında gerilime ve şiddetli çatışmalara yol açabilecek potansiyeli, güvenliği tehdit eden önemli bir risk oluşturmaktadır. Buna ilaveten çevresel güvenlik insan ve çevre arasındaki etkileşimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan tehditlerin, insanların yaşam kalitesini ve ekosistemlerin sürdürülebilirliğini tehlikeye atmasını önlemeye yöneliktir. Çevre güvenliği, geleneksel güvenlik anlayışından farklı olarak, insan güvenliğini ve ekosistemin sürdürülebilirliğini de içermektedir.

1.5. Çevre Üzerine Yapılan Uluslararası Konferans ve Antlaşmalar

Yeryüzü, insan faaliyetlerinin neden olduğu çeşitli çevre sorunlarıyla karşı karşıyadır. Bu sorunlar, küresel ölçekte olması insanlığın en büyük ortak endişesidir. Çevre sorunlarının küresel ölçekte bir tehdit oluşturduğunun anlaşılması, uluslararası iş birliğinin artmasına neden olmuştur. Bu iş birliğinin bir sonucu olarak, çevre sorunlarını ele alan çok sayıda uluslararası antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmalar, çevre sorunlarının çözümüne önemli katkılar sağlamıştır. Ancak, bu sorunların tamamen ortadan kaldırılması için uluslararası iş birliğinin daha da güçlendirilmesi gerekmektedir.³⁴

Çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiyi ilk kez resmi olarak ortaya koyan belge, 1987 yılında yayımlanan BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Brundtland) Raporu'dur. Raporda, çevresel sorunların ulusal ve uluslararası güvenliğin önemli bir boyutu olduğu vurgulanmıştır. Raporda, çevrenin bozulmasının çatışmalara neden olabileceğine dair uyarılarda bulunulmuştur. BM Çevre Programı (UNEP), çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiyi ele alan önemli bir kurumdur. UNEP, 1972 yılında, Birleşmiş Milletler Stockholm Çevre Sorunları Konferansı'nda kurulmuştur. UNEP, çevre konusundaki uluslararası iş birliğini koordine etmek ve çevresel sorunları ele almak amacıyla faaliyet göstermektedir. UNEP bünyesinde yer alan Yeryüzünü Gözleme Programı (Earthwatch Programme), çevre konusunda gözlemcilik

³⁴ Hülya Baykal-Tan Baykal, Küreselleşen Dünya'da Çevre Sorunları, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.5, S.9, (2008), ss.4.

yapan bir program olarak çevresel sorunların izlenmesi ve değerlendirilmesi için hayata geçirilmiştir.³⁵

BM, çevre güvenliği konusunda 1970'li yıllardan bu yana evrensel düzeyde çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Bunlardan öne çıkanları 1987'de toplanan "Silahsızlanma ve Kalkınma Arasındaki İlişki" konulu uluslararası konferans; 1992 yılında Rio de Janeiro'da toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı olmuştur. Konferansta, çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma konularına odaklanılmıştır. Bu, küresel yönetim açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilmiştir. 1991 yılında, her hükümetin tehlikeli maddelerin işlenmesi ve tehlikeli atıkların kullanımdan kaldırılmasında çevre standartlarının uygulanmasını sağlama yükümlülüğünü vurgulayan Gündem 21 kabul edilmiştir. Rio Konferansı, ekonomik kalkınma ile çevre kirliliği ve çevrenin korunması arasındaki ilişkiyi ele alan önemli bir uluslararası zirvedir. Konferansın temel amacı, devletleri çevreyi korumaya yönelik önlemler almaya teşvik etmek ve bu konuda uluslararası iş birliğini geliştirmektir. Konferansın tam anlamıyla istenilen sonucu vermediği ve bazı hedeflere ulaşamadığı bir gerçektir. Buna rağmen, Rio Konferansı'nın bazı önemli etkileri olmuştur. Bunlardan ilki sürdürülebilir kalkınma kavramının uluslararası alanda yaygınlaşmasına önemli katkıda bulunmasıdır. Ayrıca çevre güvenliğinin uluslararası gündeme taşınmasında önemli bir rol oynamıştır. Rio Konferansı'nda, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi gibi önemli küresel çevre anlaşmaları kabul edilmiştir. Bu anlaşmalar, devletleri çevreyi korumaya yönelik ortak adımlar atmaya teşvik etmektedir. Konferansın ana gündem maddeleri arasında, çevresel sorunlar, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun azaltılması yer almıştır. Konferans sonucunda, "Rio Deklarasyonu" ve "Sürdürülebilir Kalkınma İçin Birleşmiş Milletler Çerçeve Programı" başlıklı iki önemli belge kabul edilmiştir.³⁶

³⁵ Sönmezoğlu ve Erler Bayır, ss.251.

³⁶ A.e. ,ss.252.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), çevre konusundaki uluslararası iş birliğini koordine etmek ve çevresel sorunları ele almak amacıyla faaliyet göstermektedir. UNEP çatısı altında 2000 yılında, çevre ile ilgilenen kurumlar arasında koordinasyonun sağlanması amacıyla bir “Çevre Yönetim Grubu” (Environment Management Group) oluşturulmuştur. Grubun üyeleri, çevre ile ilgili Birleşmiş Milletler organları, programları ve fonlarından yüksek düzeydeki temsilcilerdir. Çevre Yönetim Grubu'nun çalışmaları, Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin gerçekleştirilmesine önemli bir katkı sağlamaktadır. Grup, çevresel sorunların küresel ölçekte etkilerini değerlendirerek ve bu sorunlara yönelik stratejiler geliştirerek, tüm dünyada adil ve kalıcı bir barış sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

Bunun haricinde 2000’li yıllardan bu yana çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan ilki 6-8 Eylül 2000 tarihindeki Binyıl Zirvesi’dir. Zirve dünya çapında yoksullukla mücadele ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etme konusunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu zirvede "tüm dünyada adil ve kalıcı bir barış sağlanması" için bir çerçeve oluşturmak adına 2015 yılına kadar gerçekleştirilecek 8 temel gelişme hedefi belirlenmiştir. Bu hedefler:

- Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak
- İlköğretim eğitimi tüm çocuklar için erişilebilir ve sürdürülebilir kılmak
- Cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlendirilmesini sağlamak
- Çocuk ölümlerini azaltmak
- Anne sağlığını iyileştirmek
- AIDS, sıtma ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyi etkinleştirmek
- Sürdürülebilir kalkınma için çevreyi korumak
- Gelişmekte olan ülkelere borç yükü azaltmak

BM öncülüğünde ortaya konan bu hedeflerin devamı olarak da 2015 yılında Gündem 2030 kapsamında Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kabul edilmiştir. 17 temel amaç ve 169 hedeften oluşan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 2030 yılına kadar devletler tarafından ulaşılması gereken amaçları ifade etmektedir.

Küresel İlkeler Sözleşmesi (Global Compact), Birleşmiş Milletler tarafından 2000 yılında kabul edilen, insan hakları, çevre, yolsuzlukla mücadele ve çalışma koşulları konularında olan bir sözleşmedir. Sözleşmenin temel amacı, küresel düzeyde sürdürülebilir ve kapsayıcı bir ekonominin oluşturulmasına katkıda bulunmaktır. Sözleşmeye taraf olan işletmeler, sözleşmenin ilkelerini iş stratejileri, operasyonları ve kültürleri haline getirmeyi taahhüt etmişlerdir.

2002 yılında Güney Afrika'nın Johannesburg şehrinde düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 1992 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın 10. yıldönümünü kutlamak amacıyla düzenlenmiştir. Zirvede, sürdürülebilir kalkınma konusundaki geçmiş on yıllık sürecin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Zirveye 189 ülke ve 2 bin 400'den fazla sivil toplum örgütü katılmıştır. Zirve, katılımcıların beklentilerini karşılayamamış ve hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Zirvede, sorunlara ilişkin somut önlemler alınması konusunda pek fazla bir adım atılmamıştır.

14-16 Eylül 2005 tarihleri arasında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından New York'ta düzenlenen Dünya Zirvesi, küresel çevre sorunlarına karşı uluslararası iş birliğini yeniden canlandırmayı amaçlamıştır. Zirveye 191 devlet ve hükümet başkanı katılmıştır. Zirve sonucunda "2005 Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi" yayınlanmıştır. Belgede Rio Zirvesi'nde kabul edilen kararlara ve Johannesburg Planları'na değinilmiştir. Çevre konusu, sürdürülebilir kalkınma ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Belgede, çevre korunması ve yönetimi konularında özellikle iklim değişimi ve biyolojik çeşitlilik üzerinde durulurken, mevcut uluslararası rejimler üzerindeki vurgu yenilenmiştir.³⁷ 2005 Dünya Zirvesi, çevresel sorunların çözümü için uluslararası iş birliğinin önemini yeniden öne çıkarmıştır. Ancak, zirvenin somut sonuçlar üretmesi için, devletlerin çevre sorunları konusundaki ortak iradesini göstermesi ve bu sorunlara ilişkin uluslararası iş birliğini güçlendirmesi gerekmektedir.

³⁷ Faruk Sönmezoğlu-Özgün Erler Bayır, Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası Rejimler, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.47, (2012), ss.249-253.

2012 yılında 1992 Rio Konferansı'nın 20. Yıldönümünde Rio+20: BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir. Toplantı sonuç bildirisi olan “Rio+20: İstedğimiz Gelecek Bildirisi” ile UNEP'in küresel çevre alanında otorite olduğu teyit edilmiştir.

2. BÖLÜM

NATO’NUN ÇEVRE GÜVENLİĞİ VE ÇEVRE POLİTİKASI

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası güvenlikte yaşanan değişime paralel olarak NATO da stratejik yaklaşımını değiştirmiş ve stratejisini diğer küresel tehlikelerin yanı sıra çevresel kaygıları da kapsayacak şekilde yeniden değerlendirmiştir. 1990'larda çevresel kaygıların ittifakın yönelmesi gereken önceliklerden biri olduğu tespit edilmiştir. NATO o tarihten bu yana birçok bilimsel faaliyet programı ve çevre güvenliği girişimleri hayata geçirmiştir. Bu bölümde NATO'nun tarihsel gelişimi incelenecek ve ardından genel güvenlik yaklaşımının bir parçası olarak çevre güvenliğinin NATO içinde yeri anlatılacaktır. Son olarak NATO'nun çevre güvenliği faaliyetleri ve politikaları tartışılacaktır.

2.1. NATO’nun Tarihsel Gelişimi

12 ülkenin bir araya gelmesi sonucu bir saldırmazlık ve iş birliği için oluşturulan Kuzey Atlantik İttifakı 1949 yılında doğmuştur. Bu 12 ülke ABD, Kanada, İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Norveç, Danimarka, İzlanda ve Portekiz’dir. Bu ülkeler, Soğuk Savaş döneminde, Sovyetler Birliği'nin yayılmacılığına karşı ortak bir savunma ve iş birliği ağı oluşturmak amacıyla bir araya gelmişlerdir. NATO'nun kuruluşuna giden süreçte, 1948 yılında Belçika, Birleşik Krallık, Fransa, Hollanda ve Lüksemburg arasında imzalanan Brüksel Antlaşması önemli bir rol oynamıştır. Bu antlaşmayla, beş ülke arasında ortak bir savunma ittifakı kurulmuştur. Bu girişimin ardından 1949 yılında Washington Antlaşması imzalanarak savunma ve iş birliği alanında bir iş birliği oluşturulmuştur. Antlaşmanın amacı, Kuzey Atlantik bölgesinin güvenliğini sağlamak ve ortak savunmayı güçlendirmektir. Antlaşma, üye ülkelerin, birbirlerine karşı saldırmaması, saldırıya uğraması durumunda birbirlerine yardım etmesi ve savunma iş birliği yapması gibi maddeleri içermektedir. Bu antlaşma metni “Atlantikçilik” olarak adlandırılan ve Kuzey Amerika-Avrupa arasında bir iş

birliği ve ittifakı öngören düşünce yapısını temsil etmektedir.³⁸ Bu düşünce yapısına göre, Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri, ortak çıkarları ve değerleri paylaşan ülkelerdir. Bu nedenle, bu ülkeler arasında yakın bir iş birliği ve ittifak kurulması gerekmektedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, NATO, yeni güvenlik ortamına ayak uydurmaya çalışmıştır. Bu dönemde, NATO'nun en büyük zorluklarından biri, Yugoslavya'nın dağılmasıyla başlayan Balkanlar'daki karışıklıklar olmuştur. 1992-1995 yılları arasında süren Bosna-Hersek Savaşı'nda, NATO, Bosnalı Müslümanlara destek olmak için hava saldırıları düzenlemiş ve bu saldırılar, savaşın sona ermesinde önemli bir rol oynamıştır. 1999 yılında ise, NATO, Kosova'da Sırlara karşı müdahalede bulunmuştur. Bu müdahale, Kosova'daki Sırp baskısının sona ermesine ve Kosova'nın bağımsızlığı ile sonuçlanmıştır.

Soğuk Savaş'ın ardından NATO doğuya doğru genişlemiştir. 1999 yılında, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan, NATO'ya katılmışlardır. 2004 yılında ise, Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya NATO'ya üye olmuştur. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini üyeliğe alan NATO, genişleme iradesini de açıkça ortaya koymuştur.³⁹ Bu genişleme örgütün hem coğrafi kapsamını hem de etki alanını genişletmiştir. NATO'nun genişleme stratejisi, bu yeni güvenlik algılamasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. NATO, genişleme düşüncesi ile, bölgesel ve küresel ölçekte ortaya çıkan yeni tehditlere karşı mücadele gücünü arttırmak ve daha geniş bir coğrafyada güvenlik sağlamak istemiştir. Bu genişleme, NATO'nun Avrupa'daki güvenliğin sağlanmasında daha önemli bir rol oynamasına yardımcı olmuştur. Böylelikle Avrupa kıtasına yeni hedefler, yeni politikalar ve görevlerde değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda askeri birlikler yenilenerek Avrupa Müttefik Komutanlığı Acil Müdahale Kolordusu şeklinde yeni kuvvetler oluşturulmuştur.

³⁸ Alptekin Molla, NATO Savunma Politikaları Çerçevesinde Türk-Amerikan İlişkilerinin Analizi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2008).

³⁹ Ali Karaosmanoğlu, NATO'nun Dönüşümü, Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, C.10, S.40, (2014), ss.1-16.

Bunun yanı sıra Soğuk Savaş'ın ardından NATO, ortak savunmanın yanı sıra barışı koruma ve kriz yönetimi gibi yeni roller üstlenmeye başlamıştır. Bu dönüşüm, NATO'nun geleneksel rolünü genişleterek, etnik çatışmalar, kitlesel göçler ve diğer uluslararası güvenlik tehditlerine karşı mücadele etmesini de sağlamıştır. NATO'nun barışı koruma operasyonlarına ilk müdahalesi, 1992-1995 yılları arasında Bosna Savaşı'nda olmuştur. NATO, bu savaş sırasında, uçuşa yasak bölge ilan etmek, barış görüşmelerini desteklemek ve Bosna'daki sivilleri korumak için çeşitli önlemler almıştır. 1995 yılında imzalanan Dayton Barış Anlaşması'nın ardından, NATO, Bosna'da barış ve istikrarın sağlanmasını sağlamak için Barışı Uygulama Gücü (IFOR) adlı bir görev gücü kurmuştur. IFOR, 1996 yılında İstikrar Gücü (SFOR) adlı bir görev gücü ile değiştirilmiştir. SFOR, 2004 yılına kadar Bosna'da konuşlanmış ve bölgede barış ve istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. NATO'nun barışı koruma operasyonlarına katılımı, NATO dışı ülkelerin de bu operasyonlara katılmasının yolunu açmıştır. Bir yıl sonra ise IFOR'un yerine İstikrar Gücü (SFOR, Stabilization Force) kurulmuştur. SFOR (Bosna-Hersek Gücü), 1995 yılında Dayton Anlaşması'nın uygulanmasını sağlamak için NATO tarafından oluşturulan bir barışı koruma gücüdür. SFOR'da Rusya, Arjantin, Fas gibi NATO üyesi olmayan birçok devlet de yer almıştır. Bu görev kuvvetinin oluşturulmasıyla NATO dışı güçlerin de NATO ile barışı koruma operasyonlarında yer alabileceği kabul görmüştür. Bu, NATO'nun uluslararası iş birliğini teşvik etmesinde önemli bir rol oynamıştır.

1990'lı yılların sonlarına gelindiğinde, NATO'nun daha önceki uygulamaları ve 1991'de Roma Zirvesi'nde kabul edilen stratejik konsepti yetersiz kılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde, NATO, 1999'da Washington'da düzenlenen 50. kuruluş yıldönümü zirvesinde yeni bir stratejik konsept kabul etmiştir. Bu konsept, Soğuk Savaş sonrası değişen güvenlik ortamını yansıtmaktadır. 1999 Stratejik Konsepti, çevre ve güvenlik arasındaki ilişkinin hızla büyük bir siyasi sorun haline geldiğinin farkındalığı nedeniyle NATO'nun dünya çapındaki hükümetler için mevcut ve ortaya

ıkan güvenlik risklerinin belirlenmesinde kilit bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Bu belgeye göre, NATO'nun temel güvenlik tehditleri řunlardır⁴⁰:

- Terörizm
- Silahsızlanma ve kontrolden çıkmış silahlar
- Bölgesel çatışmalar ve istikrarsızlık
- Siber saldırılar
- Küreselleşmenin getirdiği yeni tehditler (rneğin, iklim değişikliği ve çevresel bozulma)

Konsept, NATO'nun bu tehditlere karşı caydırıcı ve savunmacı bir duruş sergileyeceğini vurgulamaktadır. Ayrıca, NATO'nun önleyici diplomasi ve kriz yönetimi yoluyla güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunacağını belirtmektedir. Yeni konseptin en önemli yeniliği, NATO'nun "5. Madde Dışı Krizlere Müdahale Operasyonları" kavramıdır. Bu kavrama göre, NATO, doğrudan bir NATO yesine saldırı gerçekleşmediği durumlarda da krizlere müdahale edebilir. Bu karar amacıyla Savunma Yetenekleri Girişimi'nin (Defence Capabilities Initiative) başlatılması kararlaştırılmıştır. Bu girişim kapsamında, NATO yesi ülkeler, toprakları dışında kriz operasyonları düzenleyebilmeleri için hızlı hareket yeteneğine sahip, yüksek hazırlık düzeyinde birlik yapılanması geliştirmeyi taahhüt etmişlerdir. 1999 stratejik konseptte, NATO'nun hem ittifak toprakları dışında hem de 5. Madde dışı operasyonlarda bulunabileceği kabul edilmiştir.⁴¹ Bu, 1990'ların sonlarına kadar NATO içinde tartışılan "alan dışılık" sorununu ortadan kaldırmıştır.

Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 5. maddesi, ye ülkelere yapılan bir saldırının tüm ye ülkelere yapılmış bir saldırı olarak kabul edileceğini ve bu saldırıya karşı ortak bir harekt düzenleneceğini öngörmektedir. Bu madde, NATO'nun kolektif savunma temelini oluşturmaktadır. 5. madde, NATO tarihinde sadece bir kez, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yapılan terör saldırıları sonrasında uygulamaya konulmuştur. 11 Eylül saldırış sonucunda,

⁴⁰ NATO, "The Alliance's Strategic Concept", 24 Nisan 1999, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm (Erişim Tarihi: 03.12.2023).

⁴¹ NATO, "The Alliance's Strategic Concept", 24 Nisan 1999, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm (Erişim Tarihi: 03.12.2023).

NATO, Afganistan'da Taliban rejimini devirmek için bir askeri müdahale başlatmıştır. Özkan'a göre 11 Eylül saldırısı sonucunda İttifak'ın temel hedefi, artık uluslararası terörle mücadeleye evrilmiştir. İttifak, karmaşık krizler karşısında savunma ve caydırıcılık yeteneklerini modernleştirmeye ve kriz yönetiminde siyasi, sivil ve askeri araçları kapsayan geniş kapsamlı bir yaklaşımı benimsemeye kararlıdır.⁴²

5. Maddenin işletilemediği durumlarda, Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 4. Maddesine dayanarak karşılıklı danışmalarda bulunan üyeler ortak savunmanın dışında da bir takım askeri ya da askeri olmayan tedbirlere başvurabilirler.⁴³ Bu madde herhangi bir üye ülkenin güvenliğini tehdit eden bir durum ortaya çıktığında, diğer üye ülkelerin bir toplantıya çağırılmasını öngörmektedir. Esasında bu madde NATO'nun erken uyarı ve müdahale mekanizmasını güçlendirmektedir. 4. madde, NATO tarihinde birçok kez kullanılmıştır. Örneğin, 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi sonrasında, NATO, 4. madde uyarınca bir toplantı düzenlemiştir.

2.2. NATO'nun Güvenlik Anlayışının Dönüşümü

Sovyet tehdidi karşısında kurulan NATO, bugüne kadar çeşitli dönüşümlerden geçerek varlığını sürdüren bir askeri ittifaktır. NATO'nun güvenlik anlayışı ve stratejileri, güvenlik ortamının değişimine paralel olarak değişime uğramıştır. Uluslararası sistemde güvenlik ortamının değişmesi, aktörlerin güvenlik ihtiyaçlarını da değiştirmektedir. Bu değişen güvenlik ortamına uyum sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamak için aktörler yeni stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Bu değişimler, geleneksel ittifakların varlıklarını sürdürebilmeleri için de güvenlik anlayışlarını güncellemelerini ve yeni stratejiler geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır.⁴⁴

NATO'nun temel görevleri, kriz yönetimi, Transatlantik İttifak'ın korunması, kolektif savunma/güvenliğin sağlanması ve barış inşası ve

⁴² Arda Özkan, NATO'nun Çevresel Güvenlik Stratejileri, Siyaset Bilimi Uluslararası İlişkiler Kongresi Dergisi, C.3, (2019), ss.106.

⁴³ Karaosmanoğlu, NATO'nun Dönüşümü, ss.20

⁴⁴ Fulya Aksu, NATO'NUN GÜVENLİK ANLAYIŞI VE STRATEJİK KONSEPTLERİ, Güvenlik Yazıları Dergisi, C.23, (2019), ss.1.

yapılandırma projeleridir. NATO'nun kriz yönetimi görevi, üye ülkelerin karşı karşıya kaldıkları krizleri çözmek için birlikte hareket etmesini kapsamaktadır. Bu kapsamda, NATO, barış gücü, gözlemci gücü ve insanî yardım gibi misyonlar yürütmektedir. NATO'nun Transatlantik İttifak'ın korunması görevi, üye ülkelerin güvenliğini sağlamak için birlikte hareket etmesini kapsamaktadır. Bu kapsamda, NATO, ortak savunma planları ve tatbikatlar düzenlemektedir. NATO'nun kolektif savunma/güvenliğin sağlanması görevi, üye ülkelerin herhangi birinin saldırıya uğraması durumunda diğer üye ülkelerinin o ülkeye yardım etme yükümlülüğünü kapsamaktadır. Bu kapsamda, NATO, üye ülkelerin askeri güçlerini ortak bir komuta ve denetim mekanizması altında birleştirmiştir. NATO'nun barış inşası ve yapılandırma projeleri, çatışma sonrası bölgelerde istikrarın sağlanmasına yardımcı olmak amacıyla yürütülmektedir. Bu kapsamda, NATO, eğitim, danışmanlık ve yardım gibi projeler yürütmektedir. Avrupa-Atlantik bölgesinde bulunan tüm ülkeler, üye olmak için gerekli standart ve yükümlülükleri karşılamaları sonucunda NATO'nun bir üyesi olma hakkına sahiptir. Bu standartlar, demokratik değerlere bağlılık, insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü gibi unsurları kapsamaktadır. NATO kurumsal yapısı içerisinde ortak karar alma yöntemi kullanılırken, her üye ülkenin aynı zamanda veto yetkisi de bulunmaktadır. Bu durum, NATO'nun karar alma sürecini yavaşlatsa da, ittifak içindeki birlik ve beraberliği güçlendirmektedir.

Soğuk Savaş sonrasının şartları bir yandan NATO'nun yaşaması için dönüşümü zorunlu kılmıştır. Bu dönüşüm, güvenlik ve risk algısında yaşanan değişimden kaynaklanmıştır. Geleneksel olarak devlet güvenliğinin ön planda olduğu güvenlik anlayışı, birey güvenliğinin de önemli olduğu bir anlayışa doğru evrilmiştir. Bu değişim, NATO'nun kurumsal yapısında da değişikliklere yol açarken, yeni misyonlar ve görevleri de beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, Batı dünyasında milliyetçilik, kültürel değerlerde aşınma, liberalizmin sorgulanmaya başlaması ve yabancı düşmanlığının artması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler, Batı İttifakı'nın birlik ruhunu zedelemiş ve NATO'nun dönüşümünü hızlandırmıştır. Artan asimetrik tehditler, siber saldırılar, hibrit savaş ve terör gibi yeni tehditler ortaya çıkmıştır. Bu tehditler, geleneksel askeri caydırıcılık

ve savunma stratejileri ile yeterince karşılanamamaktadır. Bu nedenlerle NATO görev ve sorumlulukları yapısal değişikliklerle birlikte dönüşmeye başlamıştır.⁴⁵

Soğuk Savaş boyunca temel felsefesi Sovyetler Birliği'ni çevrelemek olan NATO, 1990'ların başından itibaren oluşmaya başlayan yeni güvenlik çerçevesi içerisinde bir dönüşüm sürecine girmiştir. NATO, 1991 yılında Soğuk Savaş sonrası ilk stratejik konseptinde istikrarı bozabileceği ve hatta silahlı çatışmalara yol açabileceği düşünülen çevre sorunlarını güvenliğine yönelik riskler arasında saymıştır. NATO'nun yeni stratejisinin ilkelerini ortaya koyan “Yeni Stratejik Konsept” başlıklı bildiriyle NATO'nun dönüşümünün nitelikleri belirlenmiş, güvenlikle ilgili yeni yaklaşımlar ve tehdit algılamaları tanımlanmıştır.⁴⁶ Bu bildiride siyasal, ekonomik ve sosyal istikrarsızlıklar, milliyetçi ve etnik çatışmalar, kitle imha silahlarının yayılması gibi farklı konular da güvenliğe ilişkin yeni riskler olarak sıralanmıştır. Örgüt çevre güvenliğini ilk kez bu bildiride yer vermiştir. Bu kavramda, ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenliğin savunma boyutuna vurgu yapılmış olup bu güvenliğin ve istikrarın açıkça siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel unsurlara sahip olduğu dile getirilmiştir. Bu yaklaşım, aynı zamanda, İttifak'ın güvenlik politikasının karşılıklı üç ayrılmaz parçası olan diyalogu, iş birliğini ve kolektif savunmayı yansıtmaktadır. Roma Zirvesi'nde alınan kararlar doğrultusunda Soğuk Savaş'ın sona ermesi, NATO'nun stratejik önceliklerini yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır.

Dünyadaki değişime paralel olarak sürdürülen dönüşüm süreci NATO'yu klasik bir askerî ittifak olmaktan çıkarıp, siyasi yönü ağır basan bir örgüt hâline getirmiştir.⁴⁷ NATO için çevre ve güvenlik kapsamında önemli sayılabilecek bir gelişme 2003 yılında NATO Askeri Komitesi'nin geliştirdiği siyasi belgedir. Bu belge 2003 yılında NATO'nun Askeri İlkeleri ve Çevre Koruma Politikası şeklinde yayınlanmış; daha sonra 2011'de

⁴⁵ Seda Tokatlı, NATO'nun Sistem İçerisindeki Dönüşümü ve Geleceği, Strategic Affairs Dergisi, C.3, S.2, (2022), ss. 63-64.

⁴⁶ https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm (Erişim Tarihi: 13.10.2023).

⁴⁷ Fırat Purtaş, Soğuk Savaş Sonrası NATO'nun Dönüşümü ve Genişlemesi Çerçevesinde Türk Amerikan Askeri İlişkileri, C.1, (2005), ss.9-12.

güncellenmiştir. 2004 yılında Müttefik Harekât Komutanlığı (Allied Command Operations), İttifak Yüksek Komutanlığına, komutanlara ve kurmay subaylara çevre politikası tavsiyesi ve uzmanlık sunmaktan sorumlu bir çevre yöneticisi atanmıştır. İttifakın Yüksek Komutasında çevre yöneticisi pozisyonu oluşturulması çevre sorunlarına yakından ilgilenecek bir grubun da olması anlamına gelmektedir. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki; çevre koruma alanında eğitim de önemli bir rol oynamaktadır. ABD Ordusunun Avrupa'daki Entegre Eğitim Alanı Yönetimi program yöneticisi ve NATO'nun Çevresel Eğitim Uzmanları Grubu başkanı Nate Whelan'a göre, "farkındalık ve eğitim çevreyi korumanın temel yoludur".⁴⁸

NATO, sınır ötesi olmalarından dolayı çevresel baskıların yaratabileceği etkilerin, özellikle gelişmekte olan ve geçiş ekonomisine sahip olan devletlerin yer aldığı Avrupa-Atlantik bölgesinde yaşanması olasılığını güçlü görmektedir. Bunun önlenmesi, bu gibi devletler için yüksek bir politika önceliği taşımaktadır.⁴⁹ İklim değişikliği, aşırı hava olayları, deniz seviyesinin yükselişi, göç veya yerinden edilme, su sıkıntısı, kıtlık, gıda güvensizliği, enerji sorunu gibi meseleler NATO'nun yeni tehditleri içinde yer almaktadır. Gelecekte casus belli (savaş sebebi) olarak belirlenen bu sayılan tehditler, NATO'ya yönelik birçok eleştiriye yol açmaktadır. İttifak içerisinde üye devletler arasındaki güç dengesi dikkate alındığında, kimi devletlerin çıkarlarının daha fazla ağırlık kazanacağı ve dünyanın başka yerlerinde savaşların başlatılması olasılığının öne çıkacağı ileri sürülmektedir. Bu durum, doğal kaynaklar için çatışmaların artmasına ve ekolojik yıkıma yol açabilir. Çolakoğlu'na göre bu durum doğrudan çevresel güvenliğin temelini oluşturmaktadır.⁵⁰

Bu nedenlerle NATO karşılıklı anlaşmalar ile üye devletler arasında çevreye yönelik standart, ilke ve normlar oluşturma çabasıdadır. NATO, çevre güvenlik politikasını uygulamak için aşağıdaki girişimlerde bulunmaktadır:

⁴⁸ Karaosmanoğlu, NATO'nun Dönüşümü, ss.14-24.

⁴⁹ Özkan, NATO'nun Çevresel Güvenlik Stratejileri, ss.108.

⁵⁰ Elif Çolakoğlu, NATO'nun Çevreye İlişkin Rolü, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.33, (2012), ss.107.

- Bölgesel izleme ağları oluşturmak ve bu ağlar aracılığıyla veri paylaşımı ve düzenlemelerin değişimini koordine etmek.
- Diğer uluslararası örgütlerle işbirliği yapmak.
- Sivil acil durumlar, enerji etkinliği ve yenilenebilir enerji konularına odaklanmak.
- İklim değişikliğinin etkilerini ele alan üye ve ortak ülkelere yardım etmek.

Çevresel sorunlar son yıllarda ittifakın temel tehditlerden biri haline gelmiş ve ittifak bu tehdide karşı ortak çözüm yolları aramaya başlamıştır. Bu çözümler üretme aşamasında NATO, çeşitli bilimsel faaliyet programları ve projeleri çerçevesinde çevre güvenliğine yönelik adımlar atmaktadır.

2.3. NATO ve Çevresel Güvenlik

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, NATO'nun rolü ve misyonunda önemli değişiklikler yaşanmıştır. NATO, artık sadece Sovyetler Birliği'ne tehdidine karşı bir askeri ittifak olma özelliğini yitirip bölgesel ve küresel ölçekte ortaya çıkan yeni tehditlere karşı mücadele eden bir güvenlik örgütü haline gelmiştir. Bu dönemden sonra NATO, bölgesel çatışmalar, terörizm, organize suç, çevre sorunları ve iklim değişikliği gibi yeni tehditleri güvenlik riski olarak belirlemiştir. NATO, artık sadece askeri tehditlerden korunmak yerine, daha geniş bir çerçevede, insan, toplum ve çevrenin bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamayı amaçlayan bir güvenlik örgütü olarak sayılmaktadır.

Daha önce de değinildiği üzere NATO, son dönemde çevre güvenlik alanındaki çabalarını artırarak, çevre sorunlarının güvenliği tehdit etmesini önlemeye ve bölgesel istikrarı sağlamaya çalışmaktadır. Savaş döneminde, NATO'nun ilk kurulduğu dönemki temel görevi, Sovyetler Birliği'nin olası bir saldırısına karşı Avrupa'nın güvenliğini ve bütünlüğünü sağlamaktır; Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, NATO'nun karşı karşıya olduğu tehditler de farklılık ve çeşitlilik göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte NATO, terörizm, kitle imha silahlarının yayılması, siber saldırılar ve diğer geleneksel olmayan tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu yeni tehditler, NATO'nun stratejik önceliklerini yeniden gözden geçirmesine yol açtı. NATO'nun yeni coğrafi algısı, ittifakın güvenlik tehditlerine yönelik

yaklaşımını da değiştirmiştir. NATO, artık güvenlik tehditlerinin sınır tanımayan ve önceden tahmin edilemeyen özellikte bulunduğunu kabul etmektedir. Bu nedenle, NATO, nerede veyahut ne zaman meydana gelirse gelsin söz konusu tehditlere cevap vermeye hazır bir ittifak hâlini almıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, çevresel tehditler giderek daha önemli ve sınır aşan küresel bir hale gelmiştir. İklim değişikliği, deniz seviyesinin yükselmesi, hava kirliliği, gıda ve kaynak kıtlığı, biyoçeşitlilik kaybı gibi sorunlar hem bireysel hem de kolektif güvenlik için ciddi sorunlar oluşturmaya başlamıştır. NATO bu sorunlarda son yıllarda daha aktif bir rol oynamaya başlamıştır. Örneğin 12 Mart 2008'de Brüksel'de NATO Çevre Güvenliği Bilimsel Forumu düzenlenmiştir. Forum, çevre ve güvenlik arasındaki bağları ele almak ve sorunların çözümüne ve çatışmaların hafifletilmesine yardımcı olmak için devam eden mevcut girişimleri incelemek üzere NATO üyesi, Ortak ve Akdeniz Diyalogu ülkelerinden yaklaşık 20 önemli konuşmacıyı ve 120'den fazla çevre güvenliği uzmanını bir araya getirmiştir.⁵¹ Çevre güvenliği alanında aktif olan uluslararası kuruluşların rolü tartışılmıştır. Orta Asya'daki radyoaktif kirlenme, Kafkaslar'daki sınıraşan su sorunları ve Batı Balkanlar'daki sismik kodların uyumlaştırılması da dâhil olmak üzere diğer uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde yürütülen NATO projelerine vurgu yapılmıştır. Forumda İttifak'ın, bilginin paylaşımı, altyapının korunması ve enerji sağlayan ülkeler ile genişletilmiş bir diyalog için gerekli desteğin sağlanması da dâhil olmak üzere enerji güvenliğiyle ilgili ek birtakım adımların atılması yönünde karar alınmıştır. Gelecekteki çevresel tehditleri ve güvenlik zorluklarını belirlemede NATO'yu desteklemek amacıyla Bilimsel Forum, çevre güvenliğiyle ilgili potansiyel sorunları ele alarak; özel tavsiyeler sunmuş ve Avrupa-Atlantik bölgesinde güvenlik ve istikrara katkıda bulunacak gerçek projeler önermiştir.⁵² Bunun ardından 10-12 Aralık 2009 tarihlerinde NATO

⁵¹ NATO Security Science Forum on Environmental Security, 2008, <https://www.nato.int/docu/comm/2008/0803-science/0803-science.htm> (Erişim Tarihi: 11.11.2023).

⁵² https://www.nato.int/docu/comm/2008/0803-science/pdf/bernard_snoy.pdf (Erişim Tarihi: 13.11.2023).

ile iş birliği yapan Amerika Birleşik Devletleri ve Hırvatistan'dan farklı uzmanlar, askeri faaliyetlerin çevresel etkilerini incelemek üzere Vieques, Porto Riko'da (ABD) bir araya gelmişlerdir. Bilim insanları ve uzmanlar, vaka çalışmalarını inceleyerek ve ilgili politika sonuçlarını tartışarak kapsamlı bir genel bakış sunmuşlardır. SPS tarafından finanse edilen bu çalıştayda uluslararası güvenliği etkileyen petrol, su ve ekilebilir araziler gibi doğal kaynaklar üzerindeki çatışmaların artması üzerine çevresel tehditler ve riskler, aynı zamanda iklim değişikliği ve etkileri “tehdit çarpanları” olarak belirlenmişlerdir.⁵³

2010 yılının Kasım ayında, NATO'nun Stratejik Planlama ve Politika Dairesi (SPS), Yeni Güvenlik Sorunları Dairesi (New Security Issues Office) olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu değişim, NATO'nun değişen güvenlik ortamına uyum sağlama ve yeni tehditlere karşı hazırlıklarını artırma çabalarının önemli bir göstergesidir. ESC'nin kurulmasındaki temel amaç, NATO'nun geleneksel askeri tehditlere odaklanan eski güvenlik anlayışından, yeni ve asimetrik tehditlere karşı daha proaktif ve kapsamlı bir yaklaşıma geçişini sağlamaktır. Bu yeni yaklaşımda, terörizm, kitle imha silahlarının yayılması, siber güvenlik ve enerji güvenliği gibi konular ön plana çıkmaktadır.⁵⁴ Daire, bu alandaki çalışmalarını koordine etmek ve NATO'nun üye devletlerinin güvenliğini sağlamak için ortak bir yaklaşım geliştirmek amacıyla kurulmuştur. ESC, NATO'nun geleneksel askeri yeteneğini, siyasi ve ekonomik araçlarla birlikte kullanarak daha kapsamlı ve etkin bir güvenlik anlayışı geliştirmesine katkıda bulunmaktadır. Stratejik Dönüşüm Dairesi, 2010 yılında Lizbon'da kabul edilen NATO'nun yeni stratejik konseptinin de temelini oluşturmaktadır. Aynı yıl kabul edilen bu konsept, NATO'nun geleneksel olmayan güvenlik tehditlerine karşı hazırlıklarını artırmayı ve bu tehditlere karşı etkili bir şekilde yanıt vermeyi amaçlamaktadır. Stratejik Konsept, İttifak'ın güvenlik ortamına ilişkin değerlendirmesini ve bu ortama karşı nasıl bir savunma ve caydırıcılık stratejisi izleyeceğini ortaya koyan bir belgedir.

⁵³ https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_60074.htm?mode=news (Erişim Tarihi:18.11.2023).

⁵⁴ Çolakoğlu, NATO'nun Çevreye İlişkin Rolü, ss. 106.

Stratejik Konsept 19-20 Kasım 2010 tarihlerinde Lizbon'da NATO üyesi ülkelerin 22. zirvesi düzenlenen toplantı da benimsenmiştir. Lizbon zirvesi, geleneksel toplu savunma misyonunu ihlal etmeden, müttefiklerin güvenliğine yönelik yeni tehditlere ilişkin değerlendirmeleri doğrulamıştır. NATO, 2010 Stratejik Konseptinde iklim değişikliğini ilk kez bir güvenlik sorunu olarak kabul etmiştir. Belgede sağlık risklerinin, iklim değişikliğinin, su kıtlığı ve artan enerji ihtiyaçları dahil olmak üzere temel çevre ve kaynak kısıtlamalarının NATO'nun ilgi alanı kapsamında gelecekteki güvenlik ortamını daha da şekillendireceği ve NATO planlamasını ve operasyonlarını önemli ölçüde etkileme potansiyeline sahip olacağı belirtilmiştir.⁵⁵ Daha önceki stratejik konseptlerde vurgusuna pek de rastlanmayan enerji güvenliği 2010 belgesinde daha önemli ve dikkat çeken bir konu olarak ele alınmıştır. Lizbon Stratejik Konsepti, enerji güvenliğini, NATO'nun güvenliğinin ayrılmaz bir parçası olarak tanımlamıştır. Konsept, üye ülkelerin enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak için iş birliği yapmaları gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁶ Kısacası bu yeni konsept enerji, temel çevre sorunları ve iklim değişikliğinin geleceğin güvenlik ortamını şekillendireceğini ve ittifakın vizyonu kapsamında bu alanlara yönelmesinin önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Bu gelişmeleri takiben 2012 yılında, çevre sorunları da dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda araştırmaları teşvik etmek ve yürütmek üzere NATO Bilim ve Teknoloji Örgütü (Science and Technology Organization) kurulmuştur. NATO Bilim ve Teknoloji Örgütü (STO), çevre sorunları da dahil olmak üzere askeriyeğe özgü teknik zorluklara ilişkin araştırmaları teşvik etmekte ve yürütmektedir. Bu doğrultuda NATO Bilim ve Teknoloji Örgütü'nün, üye ülkelerden uzmanlardan oluşan teknik ve bilimsel alt komiteleri, çalışma ve araştırmalar yaparak çevreyle ilgili çözümler üretmektedir. NATO Bilim ve Teknoloji Örgütü'nün üç yürütme organı bulunmaktadır: La Spezia, İtalya'daki Denizcilik Araştırma ve Deney Merkezi (CMRE); Fransa,

⁵⁵ Lizbon Summit Declaration, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_68828.htm. (Erişim Tarihi: 04.12.2023).

⁵⁶ Çolakoğlu, NATO'nun Çevreye İlişkin Rolü, ss.106.

Paris'teki İş birliği Destek Ofisi ve Brüksel, Belçika'daki NATO Karargahındaki Baş Bilim Adamı Ofisi.⁵⁷ İtalya'nın La Spezia şehrinde bulunan Denizcilik Araştırma ve Deney Merkezi (CMRE) büyük ölçekli bir proje olarak, sonar sistemlerinin deniz memelilerini nasıl etkilediğine dair çalışmalar yürütmektedir. Mesela bu proje sayesinde bilimsel sonuçlara dayanarak NATO, İttifakın deniz operasyonlarında deniz memelilerini korumak için aktif sonar kullanımına ilişkin bir davranış kuralları geliştirmiştir.

Daha önce de belirtildiği üzere NATO, geleneksel güvenlik anlayışını genişleterek, siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel unsurların önemini tanımlayan yeni bir güvenlik anlayışı benimsemiştir. NATO'ya göre, çevresel baskının yaratabileceği ciddi etkiler, özellikle gelişmekte olan ve geçiş ekonomisine sahip ülkelerde önemli bir problem oluşturacaktır. Bu bölgedeki ülkeler, çevresel sorunlarıyla mücadele etme konusunda genellikle yetersiz kaynaklara ve kapasiteye sahiptir. Bu nedenle, bu bölgedeki ülkelerin çevresel sorunlarıyla mücadele etmeleri ve bu sorunların güvenlik üzerindeki etkilerini azaltmaları için desteklenmesi ve yardım alması gerekmektedir. NATO, iklim değişikliğinin, doğal kaynakların azalmasının, kirlilik gibi çevre sorunlarının bölgesel gerilimlere ve şiddete yol açabileceğinden endişe duymaktadır. Bu nedenle, NATO çevre güvenliğini, siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel unsurların önemini tanımlayan geniş bir güvenlik kavramının bir parçası olarak ele almaktadır. NATO, güvenlik ve çevre arasındaki bağlantıyı yakından takip ve analiz etmektedir. İttifak, askeri eylemlerin çevresel etkilerini azaltmak ve çevresel sorunların güvenlik tehditlerine yol açmasını önlemek için çeşitli çalışmalar yürütmektedir.

NATO 1970'lerin sonunda çevre koruma politikasını geliştirmeye başlamıştır ve bunun sonucunda bir dizi yönerge ve standart ortaya çıkmıştır. İki özel NATO grubu, NATO üyesi ve ortak ülkeler arasında ve ayrıca düzenli olarak gözlemci olarak katılan farklı NATO organları ve uluslararası örgütler arasında iş birliğini ve standardizasyonu teşvik ederken çevrenin korunmasını da ele almaktadır. Bunlar Askeri Komiteye rapor veren Askeri

⁵⁷ Environment, climate change and security, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_91048.htm. (Erişim Tarihi: 04.12.2023).

Komite Ortak Standardizasyon Kurulu bünyesinde Çevre Koruma Çalışma Grubu (EPWG- The Environmental Protection Working Group) ve Enerji Verimliliği ve Çevre Koruma Uzman Ekibi (STEEEP- The Specialist Team on Energy Efficiency and Environmental Protection)dir. EPWG, operasyon ve tatbikatların planlanması ve uygulanmasında NATO politikaları, standardizasyon belgeleri, yönergeler ve en iyi uygulamaları geliştirerek askeri faaliyetlerin çevre üzerindeki olası zararlı etkilerini azaltmayı amaçlamaktadır. STEEEP'in amacı ise çevre koruma ve enerji verimliliği düzenlemelerini, Müttefik ve ortak ülkelerin deniz kuvvetlerinde gemilerdeki silah, teçhizat ve malzemeler ile gemiden kıyıya arayüze ilişkin teknik gereksinimler ve spesifikasyonlara entegre etmektir.⁵⁸

Çevre koruma amacıyla NATO üye ülkelere gereken yardımları sağlamaktadır. Bu yardımlar, yaşlanan silah stoklarının azaltılması, bozulan roket yakıtlarının temizlenmesi, savaştan kalan patlamamış mühimmatın emniyetli bir biçimde depolanması ve temizlenmesi konularını kapsamaktadır. NATO'nun bu yardımlarının amacı, hem Sovyet tehdidi sonrası ülkeleri silahsızlandırmak ve bu ülkelerin ordularını değişime uğratmak, hem de çevreye verilen zararı ve etraftaki insanların bu tehlikeli materyallerle zehirlenmesinden dolayı zehirlenen insan sayısını minimum seviyeye indirmektir. Bu çalışmaların bir parçası olarak, NATO, siyasi liderlere ve karar vericilere çevresel meselelerin güvenlikle ilgili boyutu hakkında bilgiler vermiştir.⁵⁹ Bu bilgi ve eğitimler, siyasi liderlerin ve karar vericilere, çevresel sorunların güvenlik üzerindeki potansiyel etkilerini anlamalarına yardımcı olacak nitelikte eğitimlerdir. Bu sayede, siyasi liderler ve karar vericiler, çevresel sorunların güvenlik üzerindeki etkilerini azaltmak için gerekli politikaları ve önlemleri geliştirebilir ve politikalarına yön verebilirler.

Bu gelişmelere paralel olarak Şubat 2014 Galler Zirvesi'nde NATO liderleri bir Yeşil Savunma Çerçevesi kabul etmişlerdir. Yeşil Savunma çerçevesi, enerji kullanımındaki değişiklikler yoluyla NATO'yu operasyonel

⁵⁸ Environment, climate change and security, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_91048.htm#security (Erişim Tarihi: 05.12.2023).

⁵⁹ Çolakoğlu, NATO'nun Çevreye İlişkin Rolü, ss.106.

açından daha etkili hale getirmeyi ve aynı zamanda daha az kaynak kullanma ve sürdürülebilirliği artırma şeklindeki çevresel hedefleri de karşılamayı amaçlamaktadır. NATO orduda enerji verimliliğinin artırılması, askeri araçların ve kampların enerji tüketiminin azaltılmasının yanı sıra çevresel ayak izlerinin en aza indirilmesine de odaklanmaktadır.⁶⁰ NATO, çevresel güvenlik konusundaki faaliyetlerini desteklemek için çeşitli programlar yürütmektedir. Bu programlar arasında, çevresel güvenlik konusunda farkındalık yaratma, eğitim ve araştırma faaliyetleri yer almaktadır.

NATO, çevre koruma eksikliğinin bir sonucu olarak çevresel tehditlerin giderek daha fazla farkına varmaya başlamıştır. İttifakın silahlı kuvvetleri, aşırı hava olaylarıyla karakterize edilen olumsuz iklim koşullarına sahip bölgelere konuşlanırken, iklim değişikliğinin kendi operasyonlarını nasıl etkilediğinin farkına varmıştır. Bunlardan dolayıdır ki en güncel olarak Mart 2021'de NATO Dışişleri Bakanları NATO'nun İklim Değişikliği ve Güvenlik Gündemini onaylamışlardır. "NATO İklim Değişikliği ve Güvenlik Eylem Planı" ile, NATO'nun iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik hedefleri ve eylemleri belirlenmiştir. Ardında 2023 yılında Vilnius'ta yapılan NATO Zirvesinde Müttefikler bu taahhütlerini bir kez daha teyit ederek altyapılarını, askeri yeteneklerini ve teknolojilerini gelecekteki operasyon ortamlarına dayanıklılık sağlayacak şekilde uyarlama konusunda anlaşmışlardır. Müttefikler Kanada'nın Montreal kentinde bir NATO İklim Değişikliği ve Güvenlik Mükemmeliyet Merkezi'nin kurulmasına karar verilmiştir.⁶¹

2.4. NATO Çevre Politikası

NATO'nun çevre politikası askeri bir ittifak olmasından dolayı daha çok çevreye çok fazla zararı bulunan silahların kullanımını en aza indirebilmek adına silahsızlanma yönünde olmuştur. Çevre politikası NATO askeri kuvvetleri tarafından pek ele alınmayan bu konuyken artık başarılı, modern ve kapsamlı operasyonların yürütülmesi için temel bir görev haline gelmiştir. NATO yaptığı çalışmalarda da üye ülkelerin bilinçlenmesini ve çevreye

⁶⁰ Wales Summit Declaration, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm. (Erişim Tarihi: 05.12.2023).

⁶¹ Environment, Climate change and Security, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_91048.htm. (Erişim Tarihi: 05.12.2023).

verdikleri önemi arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Son elli yılda NATO çevre politikası kapsamında yavaş ama önemli adımlar atmıştır. Bunlardan en öne çıkanı İttifak tarafından atanan ve çevre sorunlarıyla ilgilenen uzman grupların çalışmalarının ortaya çıkardığı sonuç kapsamında yayınlanan “NATO Askeri İlkeleri ve Çevre Politikası” başlıklı belgedir. Bu belge NATO çevre politikasının bel kemiğini oluşturmaktadır. NATO Askeri Komitesi tarafından 2003 yılında kabul edilen ve 2011 yılında güncellenen resmi politika belgesi olan “NATO Askeri İlkeleri ve Çevre Politikası” belgesi, askeri komutanların çevre koruma alanındaki faaliyetlerin hazırlanması ve yürütülmesi sırasındaki sorumluluklarını açıklamaktadır. Aynı zamanda NATO liderliğindeki tüm askeri faaliyetler için çevre kural ve politikalarının uyumlu hale getirilmesinin gerekliliği de kabul edilmiştir. Belge, diğer bazı NATO Standardizasyon Anlaşmaları (STANAG) ve Müttefik Ortak Çevre Koruma Yayınları (AJEPP) ile desteklenmektedir. Odak noktası, İttifak liderliğindeki askeri operasyonlar sırasında çevrenin korunması ve askeri eğitim alanlarının sürdürülebilir kalkınması için en iyi çevresel uygulamaların neler olduğunu ortaya koymaktır. NATO'nun çevre koruma yasal ve politika yükümlülüklerini ve özellikle NATO doktrininde ayrıntılı olarak belirtildiği gibi yerine getirilmesini sağlamak amacıyla bütünsel ve tutarlı bir yaklaşım oluşturmak amacıyla oluşturulmuştur.

2.4.1 NATO Çevre Politikası Girişimleri: Modern Toplumun Zorlukları (CCMS) Kurulması

NATO'nun çevre güvenliği ile ilişkisi belirli kurumlar üzerinden başlamış olup farklı zirve ve toplantılarla devam etmiştir. NATO Konseyi tarafından 1969 yılında kurulan Modern Toplumun Zorlukları Komitesi (*Committee on the Challenges of Modern Society*) İttifak'ın sosyal boyutunu yansıtmaktadır. CCMS NATO'nun çevre güvenliği alanındaki çalışmalarının temelini oluşturan bir komitedir. CCMS, gönüllü iş birlikleri kurarak, çevresel sorunların güvenlik üzerindeki etkilerini azaltmak ve bölgesel istikrarı sağlamak için çalışmaktadır.⁶² CCMS'in temel hedefi, ulusal düzeyde yapılacak çalışmalarda uygulamaya dair sorunları çözümlemek ve üye

⁶² Risso, 2016, ss.507.

lkelerdeki uzmanlık ve teknolojiyi harmanlayarak, ülkelerin yararına olabilecek eylemler için tavsiyelerde bulunmak, çevresel güvenlikle ilgili araştırmaların yapılması için uygun bir ortam sağlamaktadır. Gönüllü iş birlikleri kurarak, aşağıdaki hedeflere ulaşmaya çalışmaktadır:

- Bölge içerisindeki askeri faaliyetlerin evre üzerindeki etkisini azaltmak
- Sınırları aşan faaliyetler dahil bölgesel araştırmaları yürütmek
- Sınırlı kaynaklarla bağlantılı çatışmaları önlemek
- evre ve toplumu tehdit ederek ekonomik, kültürel ve politik istikrarsızlık doğuracak yeni tehlikeleri ortadan kaldırmak

CCMS'in alışmaları, NATO'nun evre güvenliği alanındaki çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Aralık 1969'daki ilk genel kurul toplantısında CCMS yedi pilot çalışma bařlatmıřtır⁶³ ki buradaki amaç çevresel sorunların güvenlik üzerindeki etkilerini azaltmak ve bölgesel istikrarı sağlamaya yönelik faaliyetler yürütmektir. Sonrasında teknoloji ve bilimsel bilgi aktarımına odaklanan yeni pilot çalışmalar başlatmaya devam etmiştir.

CCMS, bugün tüm bu faaliyetlerine bilimsel programlar uygulayarak İttifak yesi ülkelerin güvenliğini ve istikrarını sağlamayı ve aralarındaki iş birliğini artırmayı amaçlayan NATO'nun bilim programının, yani Barış ve Güvenlik için Bilim (Science for Peace and Security- SPS)'nin bir parçası olarak devam etmektedir. SPS, NATO'nun bilimsel araştırma ve geliştirme alanındaki çalışmalarını koordine eden bir programdır. SPS, NATO'nun güvenlik gündemine uygun bilimsel araştırmaları teşvik etmek ve finanse etmek için tasarlanmıştır. SPS programı aracılığıyla NATO lkeleri, ortak ve Akdeniz Diyalğu ülkelerine somut sonuçlar sağlayan bilimsel iş birliği yoluyla evre güvenliği konusunda yardımcı olmayı amaçlamaktadır. SPS, 1969'dan bu yana savunma da dahil olmak üzere çevresel güvenlik konularıyla ilgili işbirlikçi eylemleri desteklemektedir. SPS programı kapsamında, NATO yesi ve ortak ülkelerden evre uzmanları, İttifak liderliğindeki faaliyetlerin evre ve enerji ayak izini azaltmaya yönelik

⁶³ Risso, a.g.m., ss.530.

politikalar ve teknik çözümler geliştirmede aktif rol almaktadırlar. Buna, enerji verimliliğini ve dolayısıyla operasyonun genel etkinliğini artırma fırsatlarını belirlemek için askeri kamplardaki enerji kullanımının izlenmesi de dahildir.

CCMS'nin çalışmaları, daha yoğun ve sistematik olarak 1990'lı yılların başında başlamıştır. Ama 1980'lerin başlarında da çevresel programlara sahip değilken bile uçakların gürültüsünün azaltılmasına yönelik çalışmalar ve çevre korumaya ilişkin birkaç çalışma daha hayata geçirmiştir. Örneğin 1982 yılında Soesterberg'de uçakların gürültüsünün azaltılmasıyla ilgili bir seminer düzenlemiştir. Hatta bu seminer, NATO'nun çevresel güvenlikle ilgili ilk önemli girişimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Seminerde, uçakların gürültüsünün azaltılmasına yönelik çeşitli teknikler tartışılmış ve bu tekniklerin uygulanması için bir eylem planı geliştirilmiştir. CCMS, 1984 yılında Soesterberg'de askeri eğitim alanlarında flora ve faunanın korunmasıyla ilgili bir seminer düzenlemiştir. Bu seminerde, askeri eğitim alanlarının çevre üzerindeki etkileri tartışılmış ve bu etkileri azaltmak için çeşitli önlemler alınması gerektiği konuşulmuştur. Bu seminerler, CCMS'nin çevresel güvenlikle ilgili erken dönem çalışmalarının önemli kilometre taşları olarak kabul edilmektedir. Bu seminerler, NATO'nun çevresel güvenlik konusundaki farkındalığını artırmaya ve bu alandaki çalışmalarını güçlendirmeye yardımcı olmuştur.⁶⁴

Modern Toplumun Zorlukları, Bilim Komitesi ile ittifakın askeri ve siyasi rollerini tamamlayan, NATO'nun 'üçüncü boyutunun' merkezi bir parçası olması gerekmektedir. Ne var ki CCMS kamuoyunun da büyük kaygıları olan kirlilik, güvenlik ve kentleşme gibi temalara odaklanırken medyanın gösterdiği ilgi düzeyi açısından Bilim Komitesi'nden çok daha fazla dikkat çekmiştir.⁶⁵ Komite NATO'nun sivil kanadı olarak giderek artan çevresel ve toplumsal sorunlar karşısında ülkeler arasında bilgi paylaşımını sağlamayı ve sınır-ötesi hava ve su kirliliği, petrol kaynaklı deniz kirliliği, modern teknolojinin kullanımından kaynaklanan çevresel sorunları çözmede önderlik rolü üstlenmektedir. Komite, üye ülkeler arasında bilgi ve iş birliğini teşvik

⁶⁴ Çolakoğlu, NATO'nun Çevreye İlişkin Rolü, ss.107-108.

⁶⁵ Risso, ss.513.

ederek, sınır-ötesi çevresel korumaya katkıda bulunmakta ve modern teknolojinin çevresel etkilerini azaltmaya çalışmaktadır. Ayrıca, komitenin yaptığı araştırmalar, üye ülkelerin bilim ve çevre konularında yasal düzenlemeler yapmasına yardımcı olmaktadır. Komite pilot çalışmalar ve kısa dönemli ad hoc projeleri gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir. Bunun dışında CCMS, yaptığı araştırmalar sonucunda elde ettiği verilere dayalı olarak, İttifak'a üye ülkelerin bilim ve çevre konularında yasal düzenlemeler yapmasına yardımcı olmaktadır.

1996-1999 yılları arasında, Federal Alman Çevre Bakanlığı ve ABD Savunma Bakanlığı'nın ortak liderliğinde, CCMS (Modern Toplumun Sorunları Komitesi) öncü bir çalışmaya imza atmıştır. Pilot Uluslararası Bağlamda Çevre ve Güvenlik Çalışması olarak adlandırılan bu çalışma, çevre sorunlarının yarattığı güvenlik risklerini belirleme ve değerlendirmeyi amaçlamıştır. Pilot Uluslararası Bağlamda Çevre ve Güvenlik Çalışması, çevre sorunlarının uluslararası barış ve güvenliğe yönelik önemli bir tehdit oluşturduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada, su kaynaklarının kıtlığı, ormansızlaşma, iklim değişikliği ve deniz kirliliği gibi birçok çevresel problemin, siyasi istikrarsızlık, çatışma ve göç gibi güvenlik risklerine yol açabileceği belirtilmiştir. NATO'nun Pilot Uluslararası Bağlamda Çevre ve Güvenlik Çalışması, çevresel güvenlik konusundaki farkındalığı artırmanın ve NATO'nun bu alandaki çalışmalarını yönlendirmenin yanı sıra, çok taraflı bir forum sağlama açısından da önemli bir çalışmadır. Bu çalışmaya, 30 üye ülkeden ve European Partnership Council States'den hükümet görevlilerini, danışmanları ve bilim insanları katılmıştır. Bu, çevre, kalkınma, dış ilişkiler ve güvenlik politikaları bakımından karar verme noktasında iş birliğini ve bilgi değişimini teşvik etmiştir. Çalışma özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde bağımsızlığını kazanan ülkelerde kısa ve uzun dönemli çalışmalar ile iş birliği yapabilmek için bu ülkelerin temsilcilerini bir araya getirmeye çalışmıştır. Bu, bu ülkelerin çevresel güvenlik konusundaki farkındalığını artırmaya ve bu alandaki kapasitelerini geliştirmeye yardımcı olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası yıllarda CCMS'nin faaliyetleri yeni ortak ülkeleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. CCMS, eski askeri alanların yeniden kullanımı, silahlı kuvvetlerde çevre eğitimi ve Karadeniz ve Hazar

bölgelerinde yeni boru hatlarının inşasına ilişkin güvenlik konularındaki çalışmalarla yeni stratejik ve güvenlik zorluklarını dikkate aldı. 2006 yılında CCMS, Bilim Komitesi ile birleşerek Rusya'nın yanı sıra Doğu Avrupa'daki ortak ülkelerle iş birliğini de içeren yeni Barış ve Güvenlik için Bilim Programı'nı oluşturmuştur.⁶⁶

CCMS, sınırlı sayıda iyi tanımlanmış soruna odaklanarak ittifakın siyasi amaçlarını ve genel uyumunu ilerletmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Batı'yı askeri saldırılardan korumanın yanı sıra, ulusal hükümetlerin doğal afetlere derhal tepki vermeye hazır olmalarını ve kitlesel sanayileşmenin geniş kapsamlı sonuçlarını anlamalarını da sağlaması açısından da CCSM önem arz etmektedir. Dahası birlikte çalışarak, çevre sorunlarının nedenlerini ve sonuçlarını inceleyerek doğal afetleri önlemeyi hedeflemektedir.⁶⁷

Komite tarafından yıllar içinde ele alınan konuların listesi oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bunun içinde hava kirliliği, su kirliliği, sızıntıya müdahale, tehlikeli atıkların temizlenmesi, afet hazırlığı, gürültü azaltma, iç mekân hava kirliliği, risk değerlendirmesi, kirliliğin önlenmesi, karada ve denizde depolanan radyoaktif atıklar ve kimyasal silahların depolanması ve boşaltılması bulunmaktadır.

Komite çevresel güvenlikle ilgili çalışmalarını, gönüllü iş birlikleri kurarak yürütmektedir. Bu iş birlikleri, pilot projeler olarak adlandırılmaktadır. Pilot projeler, CCMS'nin çevresel güvenlik alanındaki uzmanlığını ve deneyimini, NATO üyesi ülkelerle ve diğer uluslararası kuruluşlarla paylaşmak için bir yoldur. CCMS'in gerçekleştirdiği ya da devam eden pilot çalışmalarından örnekler şu şekilde sıralanabilir:

- Modern Toplumda Uçak Gürültüsü Pilot Çalışması (1985-1989)
- Savunmayla İlgili Kurumlardan ve Aktivitelerden Kaynaklanan Sınırötesi Çevresel Sorunlar Pilot Çalışması (I. Aşama: 1992-1995, II. Aşama: 1995-1998)

⁶⁶ Risso, ss. 533.

⁶⁷ Risso, ss.513.

- Savunma Çevresel Beklentileri Pilot Çalışması (Özgün adı NATO Ülkelerinde Ulusal Çevresel Beklentiler ve Gereksinimler) (1990-1995)
- Uluslararası Bağlamda Çevre ve Güvenlik Pilot Çalışması (1996-1999)
- Eski Askeri Alanların Yeniden Kullanımının Çevresel Yönleri Pilot Çalışması (I. Aşama: 1994-1996, II. Aşama: 1996-1998)
- Askeri Sistemde Çevresel Yönetim Sistemleri Pilot Çalışması (1996-2000)
- Silahlı Kuvvetlerde Çevre Eğitimi Yöntemleri ve Bu Yöntemlerin Çevresel Davranışların Oluşmasındaki Etkisi Pilot Çalışması (2001+)
- Silahlı Kuvvetlerde Çevresel Bilincin Artırılması Pilot Çalışması (1987-1991)
- Askeri Malların Hareketleri Sırasında Akan Zehirli Maddelerden Sivil Nüfusun Korunması Pilot Çalışması (1992-2000)
- Askeri Eylemlerin Neden Olduğu Çevresel Etkileri Azaltmanın bir aracı olarak Simülatörlerin Kullanımı Pilot Çalışması (1990-1995).

Pilot projelerin ilerleme raporları, düzenli aralıklarla pilot ülkeler tarafından CCMS'ye sunulmaktadır. Bu raporlar, projenin amacına ulaşmış olup olmadığını ve projenin hedeflerine ne ölçüde ulaşıldığını göstermektedir. Tamamlanan pilot projeler, daha uzun olan teknik rapor pilot grup tarafından basılarak, dünya çapında duyurulması sağlanmaktadır. Bu raporlar, projenin bulgularını ve sonuçlarını ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Özet bir rapor ise, North Atlantic Council'a (Kuzey Atlantik Konseyi) iletilmektedir.⁶⁸

2.4.2. NATO Çevre Politikası Girişimleri: ENVSEC Girişimi

NATO, 21. yüzyılın başından bu yana insani felaketlere, bölgesel gerginliğe ve güvenlik tehditlerine yol açabilecek çevre güvenliği sorunlarıyla daha fazla ilgilenmektedir. Bu doğrultuda İttifak afet yardımı sağlamakta, enerji arzını etkileyen çevresel faktörler de dahil olmak üzere askeri operasyonlara ve genel olarak güvenliğe yönelik çevresel tehditlere

⁶⁸ Çolakoğlu, NATO'nun Çevreye İlişkin Rolü, ss.107-108.

odaklanmaktadır. İttifak'ın çevresel güvenlikle ilgili sorunlar karşısında uluslararası alandaki ilk somut adımı, AGİT Ekonomik ve Çevre Forumu'ndaki tartışmalardan doğan 2004 yılında kurulan Çevre ve Güvenlik Girişimi'dir (*Environment and Security Initiative, ENVSEC*).

NATO, çevre güvenliği konusundaki çalışmalarını, ENVSEC ile desteklemiştir. ENVSEC, doğal kaynakların tahrip edilmesinin ve aşırı kullanılmasının anlaşılması üzerine çevre sorunlarının güvenlik risklerini azaltmak ve çevre- güvenlik konusundaki iş birliğini teşvik etmek amacıyla kurulan bir uluslararası girişimdir. ENVSEC aynı zamanda iyi çevresel yönetim ve sınır ötesi iş birliğinin istikrar, barış ve sürdürülebilir geçim koşullarının inşası için çok önemli bir yol sağlayabileceği vizyonuna da dayanmaktadır.⁶⁹ Bu girişim, hassas bölgelerde ulusal güvenliği tehdit eden çevresel sorunların ele alınması amacıyla NATO'yla birlikte, BM Çevre Programı, BM Kalkınma Program, Avrupa Ekonomik Komisyonu ve Orta ve Doğu Avrupa için Bölgesel Çevre Merkezi (Regional Environmental Center, REC) gibi uluslararası kuruluşların ve Doğu Avrupa, Güneydoğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya olmak üzere dört bölgedeki ülkelerin biraraya gelmesiyle oluşmuştur.⁷⁰ Çevresel iş birliğini teşvik etmek, çevre sorunlarının risklerini belirlemek, değerlendirmek ve bunlara müdahale etmek için farklı stratejiler üretmek ve bu konudaki farkındalığı artırmak ve kapasite geliştirmeye yardımcı olmak başlıca hedefleri arasındadır.

Çevre ve Güvenlik Girişimi (ENVSEC) çevrenin sosyo-ekonomik ve gizli unsurlarının çatışma kaynaklarını nasıl oluşturduğunu belirlemek, değerlendirmek, planlamak ve uygun stratejiler geliştirmek için oluşturulmuş bir uluslararası girişimdir. Bu girişim, ülkeler ve bölgeler arasında iş birliği fırsatları yaratmayı da amaçlamaktadır. NATO, 2004 yılında Kamu Diplomasisi Birimi aracılığıyla ENVSEC'e ortak üye olmuştur. NATO, ENVSEC'e katılımıyla, çevre ve güvenlik alanındaki bilgi ve deneyimlerini

⁶⁹ Gaia Consulting Oy, 2010, https://unece.org/DAM/env/water/damsafety_doc_nov/Evaluation_of_ENVSEC_November_2010.pdf. (Erişim Tarihi: 07.12.2023).

⁷⁰ Environment, climate change and security, https://www.nato.int/cps/fr/natohq/topics_91048.htm?selectedLocale=en. (Erişim Tarihi: 07.12.2023).

paylaşarak ve ortak projelerde yer alarak uluslararası iş birliğine katkıda bulunmaktadır. Daha sonra, 2006 yılında, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) ve Avrupa Konseyi'nin Bölgesel Çevre Merkezi (REC), ENVSEC'e katılarak, bu girişimi güçlendirmiştir. ENVSEC'in yürüttüğü bazı örnek projeler şunlardır: Aral Denizi Havzası'nda su kaynaklarının yönetimi; Fergana Vadisi'nde uranyum atığının temizlenmesi; Güneydoğu Avrupa'da çevresel güvenlik kapasitesinin geliştirilmesi.

Çevre ve Güvenlik Girişimi (ENVSEC), sadece araştırma ve analiz yapmakla kalmayıp, çevre ve güvenlik unsurlarını programların ve projelerin kalbine entegre ederek proaktif bir yaklaşım benimsemektedir. Girişim, devlet kurumlarını, sivil toplumu ve akademiye temsil eden ulusal paydaşlardan oluşan bir ağ oluşturarak, çevre ve güvenlik arasındaki ara yüzde yer alan konuları ele alma konusunda zengin bir bilgi ve uzmanlığa sahiptir. Girişim genel olarak hedeflerine üç aşamalı bir süreç izleyerek ulaşmayı amaçlamaktadır: güvenlik açığı değerlendirmesi ve çevre ve güvenlik bağlantılarının izlenmesi; kapasite geliştirme ve kurumsal gelişim; ve politika geliştirme, uygulama ve savunuculuk.⁷¹ ENVSEC Girişimi, bugüne kadar, 48'i devam etmekte ve geri kalanı ise hazırlık aşamasında olan, 62 projeyi yürütmüştür. Bu projeler, ağırlıklı olarak, aşağıdaki dört öncelikli alanda yapılmaktadır:

- Doğal kaynaklar ve güvenli risk yönetimi: Bu alandaki projeler, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve çevresel güvenlik risklerinin azaltılması için yeni teknolojiler ve uygulamalar geliştirilmesini amaçlamaktadır.
- Tehlikeli atıklar ve çevre ve güvenlik risk azaltımı: Bu alandaki projeler, tehlikeli atıkların güvenli bir şekilde bertaraf edilmesi ve çevresel güvenlik risklerinin azaltılması için yeni politikalar ve düzenlemeler geliştirilmesini amaçlamaktadır.

⁷¹ Bernard Snoy ve Marc Baltes, "Environmental Security: A Key Challenge for the OSCE", The OSCE Yearbook 2007, the Centre for OSCE Research: Hamburg, ss. 316. <https://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/07/SnoyBaltes-en.pdf> (Erişim Tarihi:21.11.2023).

- Çevresel güvenlik üzerinde nüfus baskısı ve iklim değişikliği uyumu: Bu alandaki projeler, nüfus baskısı ve iklim değişikliğinin çevresel güvenlik üzerindeki etkilerini azaltmak için yeni stratejiler ve çözümler geliştirilmesini amaçlamaktadır.
- Çevre ve güvenlik konusunda bilgi ve risk yönetimine katılım: Bu alandaki projeler, çevre ve güvenlik konusundaki bilginin ve farkındalığın artırılması ve çevre ve güvenlik risklerinin azaltılması için yeni katılım mekanizmalarının geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Çevre ve Güvenlik Girişimi (ENVSEC), NATO ile birlikte Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) ve Avrupa Çevre Merkezi (REC) arasında kurulan ilk resmi iş birliği olması nedeniyle oldukça önem arz etmektedir. Bu iş birliği, çevre ve güvenlik konularına yönelik uluslararası iş birliğini teşvik etme ve çevre sorunlarının güvenlik risklerini azaltma potansiyeline sahiptir. ENVSEC, farklı bölgelerdeki programlarla, çevresel değişimlerden veya baskılardan kaynaklanan gerginlikleri azaltmayı ve çatışmaların önlenmeyi amaçlamaktadır. ENVSEC, bu bölgelerin siyasal ve ekonomik gerçekliğine uygun olarak çevre ve güvenlik arasındaki bağların anlaşılması için çalışmalar yürütmektedir. ENVSEC girişimi, birçok potansiyel çevresel çatışma kaynağının yalnızca bölgesel bağlamda ele alınabileceği ve bu tür konularda sınır ötesi iş birliğinin, barışın inşasına katkıda bulunabileceği inancıyla bölgesel bir yaklaşım benimsemeyi tercih etmiştir.⁷²

ENVSEC Girişimi, çevre ve güvenlik risklerine ilişkin güvenlik açığı değerlendirmeleri sunmakta; daha etkili çevre ve güvenlik politikaları için ulusal kurumların kapasitelerini güçlendirmektedir. Temizleme ve iyileştirme için teknik uzmanlık sağlarken; aynı zamanda çevre ve güvenlik riskleri arasındaki bağlantılara ilişkin bilgi ve farkındalığı arttırmakta ve ilgili aktörlerin bu riskleri önlemeyi ve azaltmayı amaçlayan faaliyetlere katılımını teşvik etmektedir. ENVSEC Girişimi, dört alt bölgede gerçekleştirilen ulusal ve bölgesel istişarelere dayanarak beş öncelikli alana odaklanmaktadır. Bunlar:

⁷² Baltés ve Snoy, "Environmental Security: A Key Challenge for the OSCE", ss.317.

- Sınır aşan doğal kaynaklar
- İklim değışikliğı
- Afet riskinin azaltılması
- Tehlikeli maddeler ve uygulamalar
- Çevre ve güvenlik için bilgi ve katılım⁷³

⁷³ <https://www.osce.org/ocea/446245>. (Erişim Tarihi: 10.12.2023).

3. BÖLÜM

NATO'NUN ASKERİ MÜDAHALELERİ VE ÇEVRE

Askeri faaliyetler ve savunma sistemlerinin çevreye yönelik etkisi günden güne artmaktadır. Bu bölümde, askeri müdahaleler ve çevre koruma politikaları arasında ilişki tartışılacak, ayrıca NATO'nun askeri operasyonlarında çevreye ne şekilde zarar verdiği ortaya konulacaktır. NATO müdahalelerinden ciddi çevresel zararlar içeren Kosova ve Libya müdahaleleri seçilmiştir. Bu iki müdahale çevreye verilen zararın büyüklüğü ve 2003 ve 2011 belgelerinin yarattığı etki açısından oldukça önemlidir.

3.1. NATO'nun Askeri Müdahaleleri

Gün geçtikçe savaşların askeri boyutları değişmektedir. Savaşın tanımından aktörlerine, amaçlarından yeni taktik ve stratejilerine kadar önemli değişimler gözlemlenmektedir. Bu değişimler, savaşın doğasını ve geleneksel savaş kavramlarını sorgulatmakta, yeni tartışmalar ve zorluklar yaratmaktadır. Savaşların yeni aktörler tarafından ve farklı yöntemlerle yürütülmesi, NATO'yu da değişime sürüklemektedir. Strateji, askeri örgütlenme, lojistik, sağlık, gıda ve silahlar açısından yeni savaşlar, eskilerinden ayrılmaktadır. Bu değişime ayak uyduran NATO, öncelikle üyelerinin kolektif savunmasını amaçlamaktadır.

İlk kurulduğunda Kuzey Atlantik bölgesinde demokratik barışın muhafaza edilmesine odaklanan NATO, zamanla ilgi ve etki alanını genişletmiştir. Neo-liberalizm ile birlikte NATO, Batı değer ve fikirlerinin genişletilmesini güvenlik rejimine yerleştirmiştir. Üye olmak isteyen ülkeler, belirli siyasi ve ekonomik hedefleri yerine getirerek Batı'nın siyasi inançlarını ve ekonomik düzenlemelerini benimsemeye teşvik edilmektedir. Yıllar içinde NATO'nun değişimine bağlı olarak alan içi ve alan dışında barışı ve iş birliğini sağlaması, istikrar için çabalaması, diyalog oluşturma gayretleri, güvenlik bölgesinin dışına müdahaleler yapması, insani yardımlarda bulunması, üye sayısının artması ve genişlemesi ile politik ve askeri dönüşüm iç içe geçmiştir.

Çevre hareketi, 1960'lı ve 1970'li yıllarda doğal çevrenin sağlığı ile bireylerin ve toplumların güvenliği arasındaki bağlantının anlaşılmasının artmasıyla

ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşmenin etkisiyle birlikte yeni dünya düzeninde, savaş olgusunda da ciddi bir dönüşüm gözlenirken, savunma sistemlerinin çevreye etkileri de gündeme gelmeye başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Afrika gibi birçok bölgede ciddi savaşlar meydana gelmiş, çoğunluğu iç savaş şeklinde görülen çatışmaların eski savaşlardan ayrılan yönleri dikkat çekmiştir. NATO'nun Soğuk Savaş sona erdikten sonra birçok askeri müdahalesi olmuştur. Bu askeri müdahaleler şu şekilde sıralanabilir:

- NATO'nun Bosna Hersek Müdahalesi (1992-2004)
- Sharp Guard Harekâtı (1993-1996)
- Kararlı Güç Harekâtı (1995)
- NATO'nun Kosova Müdahalesi (1998-1999)
- NATO'nun Korişa'da Arnavutları Bombalaması (1999)
- Afganistan Savaşı (2001-2021)
- Zorunlu Hasat Harekâtı (2001)
- Etkin Çaba Harekâtı (2001)
- Okyanus Kalkanı Harekâtı (2009)
- 2011 Libya Askeri Müdahalesi
- Trablus Muharebesi (2011)
- Birleşik Koruyucu Harekâtı (2013)

Yukarıda belirtilen operasyonlar NATO'nun gerçekleştirdiği ve etkisinin olduğu operasyonlardır. Bu çalışmada bu operasyonlardan iki tanesi Kosova ve Libya Müdahaleleri ele alınmaktadır.

3.1.1. NATO'nun Kosova Müdahalesi

Kosova, Batı Balkanlar bölgesinin en karışık ülkelerinden biridir. Tarih boyunca farklı kültür ve dinlerden insanların yaşadığı bu bölge, sık sık çatışmalara sahne olmuştur. Slobodan Milošević, 1987 yılında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nde Sırbistan Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri olarak iktidara gelmiştir. Milošević, iktidarının ilk yıllarında, Sırpların Yugoslavya'daki konumlarını güçlendirmeye odaklanmıştır. Bu

amaç doğrultusunda, Kosova'yı, Sırp milliyetçi duygularını besleyen bir araç olarak kullandı. Milošević, sık sık Kosova'nın Sırp tarihi ve kimliği açısından önemini dile getirmiştir. Kosova'nın, Sırpların atalarının yaşadığı topraklar olduğunu ve Sırp kültürünün önemli bir merkezi olduğunu savunmuştur. Ayrıca, Kosova'nın, Yugoslavya'nın bir parçası olarak kalmasının, Sırpların güvenliği ve refahı için gerekli olduğunu iddia etmiştir. Milošević, Kosova'daki etnik gerilimden de faydalanarak politik konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Kosova, nüfusunun çoğunluğu Arnavut olan bir özerk bölgeydi. Arnavutlar, Kosova'nın bağımsızlığını istemekteydiler. Milošević'in Kosova politikasının en önemli dönüm noktası, 1989 yılında Kosova'nın özerkliğinin kaldırılması olmuştur. Bu karar, Kosova'nın doğrudan Sırbistan'ın kontrolü altına girmesini sağlamıştır. Özerkliğin kaldırılmasından sonraki bir yıl içerisinde çıkarılan kanunlar, Kosova'daki Arnavutların haklarını kısıtlamış ve bu durum, Kosova'da etnik gerilimi daha da artırmıştır.⁷⁴

Miloseviç'in politikaları, Kosova'daki Arnavutları büyük bir öfke ve hayal kırıklığına uğratmıştır. Arnavutlar, Kosova'nın özerkliğinin yeniden tesis edilmesi ve Kosova'nın bağımsızlığı için mücadele etmeye başlamıştır. Mart 1989 tarihinde Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasından sonraki bir yıl içerisinde, Kosova'da Arnavutların haklarını kısıtlayan yirmiden fazla yasa çıkarılmıştır. Bu yasalar, Kosova'daki Arnavutların eğitim, sağlık, öz-yönetim, ekonomi, kültür ve spor gibi alanlardaki haklarını ortadan kaldırmıştır. Kosova'da çıkarılan bu yasalar, Kosova'daki Arnavutların haklarını büyük ölçüde kısıtlamış ve Kosova'da etnik gerilimi artırmıştır. Bu yasalar, Kosova Savaşı'nın da önemli bir nedeni olmuştur.

Haziran 1990'da Sırbistan Meclisi, Kosova Meclisi'ni geçici olarak kapatma ve bölgede olağanüstü hal ilan etme kararı almıştır. Bu karar, Kosova'daki gerginliği ve Sırp ve Arnavut gruplar arasındaki ayrımcılığı daha da tırmandırmıştır. Karar, Kosova'daki Arnavutların demokratik haklarını ve özerklik taleplerini bastırmaya yönelik bir hamle olarak görülmüştür. Olağanüstü hal ilanı, Kosova'da Arnavutlara karşı insan hakları ihlallerini ve

⁷⁴ Bülent Sarper Ağır, Güvenlik Ve Göç Kavşağında Kosova Sorunu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.69, S.3, (2014), ss.461.

baskıyı arttırmıştır. Kosovalı Arnavutlar, eğitim, sağlık ve kamu hizmetlerine erişimde zorluklarla karşılaşmışlardır.

Sırbistan'ın bu kararı, Kosova Meclisi'nin Arnavut üyelerini büyük bir öfke ve hayal kırıklığına uğratmıştır. Arnavut milletvekilleri, 2 Temmuz 1990 tarihinde Meclis binasının dışında toplanarak Kosova'yı Yugoslavya içerisinde bir cumhuriyet olarak ilan etmişlerdir. Bu ilan, Kosova'daki Arnavutların bağımsızlık mücadelesinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Meclisin kapatılması, Arnavut toplumunun kendisini demokratik yollar ile ifade etmesini imkânsız hale getirmiştir. Kosova'daki Arnavutlar, Sırbistan'ın baskılarına karşı protesto gösterileri düzenlemeye başlamıştır. Bu gösteriler, zaman zaman şiddetli çatışmalara dönüşmüştür.

Sırbistan yönetiminin Kosova'da uyguladığı baskı ve etnik temelde hakların ihlal edilmesi, Kosovalı Arnavutlar açısından Sırbistan içerisinde yaşamayı zorlu bir hale çevirmiştir. Kosova'daki Arnavutların özerklik talepleri, 1990'lı yıllarda giderek bağımsızlık talebine dönüşmüştür. Bu kapsamda, 26-30 Eylül 1991 tarihleri arasında Kosova'da bir bağımsızlık referandumu düzenlenmiştir. Referandum sonucunda, Kosovalı Arnavutların %99,87'si bağımsızlık yönünde oy kullanmıştır.⁷⁵ Bu referandum, Kosova'nın bağımsızlık mücadelesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Referandum sonucunda, Kosova'daki Arnavutların bağımsızlık konusundaki kararlılığı bir kez daha ortaya konmuştur. Referandumdan sonra, Kosova Meclisi 19 Ekim 1991 tarihinde Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak, Kosova'nın bağımsızlığı, uluslararası alanda tanınmamıştır. Sırbistan, Kosova'nın bağımsızlığını tanımamış ve Kosova'nın özerkliğini yeniden tesis etmek için askeri müdahaleler düzenlemiştir.

1989 yılında Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasından sonra, Kosovalı Arnavutlar, Sırbistan'ın idari ve hukuki yetkilerine karşı çıkmışlardır. Kosovalı Arnavutlar, Kosova'nın bağımsızlığı için mücadele etmeye başlamışlardır. Kosovalı Arnavutların bağımsızlık mücadelesinin önemli bir parçası, paralel devlet yapıları oluşturmaktır. Bu yapılar, Kosovalı Arnavutların kendi kendilerini yönetmelerine ve Sırbistan'ın baskılarına karşı

⁷⁵ Ağır, Güvenlik Ve Göç Kavşağında Kosova Sorunu, ss.462.

direnmelerine yardımcı olmuştur. Paralel devlet yapılarının en önemlisi, İbrahim Rugova liderliğindeki Kosova Kurtuluş Hareketi (UCK) idi. UCK, Kosova'da kendi güvenlik güçlerini, eğitim sistemini ve sağlık sistemini oluşturdu. UCK, Kosova'daki Arnavutların bağımsızlık mücadelesinin en önemli temsilcisi oldu.

1991 yılında Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte, Kosova'daki Arnavutlar, bağımsızlık mücadelesini daha da yoğunlaştırmıştır. Kosova Demokratik Ligi (KDL) liderliğindeki Arnavutlar, barışçıl direniş yoluyla Kosova'nın bağımsızlığını elde etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, KDL, Kosova'da paralel kurumlar kurarak Kosova'nın kendi kendini yönetmesini sağlamıştır. Ayrıca, uluslararası toplumu Kosova'nın bağımsızlığını desteklemeye ikna etmek için çaba göstermiştir.

Ancak, Sırbistan'ın Kosova'daki baskıları devam etmiş ve Kosovalı Arnavutların mücadelesinde somut gelişmeler yaşanmamıştır. Bu durum, hem KDL içerisinde hem de diğer Arnavut gruplarından şiddet içermeyen aktif direnişin başlatılması çağrılarının yükselmesine neden olmuştur. Özellikle, Bosna'daki çatışmaları sona erdiren Dayton Anlaşması sonrasında, KDL lideri İbrahim Rugova'ya yönelik eleştiriler artmaya başlamıştır. Rugova'ya yönelik eleştirilerin temelinde, aşağıdaki nedenler yer almaktadır:

- Rugova'nın barışçıl direniş politikasının, Kosova'nın bağımsızlığını elde etmede yetersiz olduğu.
- Rugova'nın, Kosova'daki Sırp baskısına karşı yeterli tepkiyi göstermediği.
- Rugova'nın, uluslararası toplumu Kosova'nın bağımsızlığını desteklemeye ikna etmekte başarısız olduğu.

Uluslararası toplum, 1998 yılına kadar Kosova sorununa, Kosova'nın özerk statüsünü koruyarak Sırbistan'ın toprak bütünlüğünü sağlamaya yönelik bir yaklaşımla yaklaşmıştır.⁷⁶ Bu yaklaşımın temelinde, Kosova'nın bağımsızlığının, bölgedeki istikrarsızlığı artıracığı ve Balkanlar'da yeni çatışmalara yol açacağı endişesi yatmaktadır. Ancak, uluslararası toplum, Kosova'da yaşanan insan hakları ihlalleri karşısında da sessiz kalmamıştır. Bu

⁷⁶ Ağır, Güvenlik Ve Göç Kavşağında Kosova Sorunu, ss.462-463.

ihlaller, uluslararası toplumu rahatsız etmiş ve Kosova'daki durumu yakından takip etmeye yöneltmiştir. Kosova sorununa ilişkin uluslararası toplumun yaklaşımı, Kosovalı Arnavutlar tarafından hayal kırıklığı yaratmıştır. Kosovalı Arnavutlar, Dayton Anlaşması ile Kosova sorununa da bir çözüm getirileceğini düşünmekteydi. Ancak, Dayton Anlaşması'nda Kosova'daki çatışmalara ilişkin bir çözüm önerisi yer almamıştır. Bu durum, Kosovalı Arnavutlar tarafından ciddi bir hayal kırıklığı olarak görülmüştür. Dayton Anlaşması, Kosova sorununa doğrudan bir çözüm getirmemiştir. Ancak, anlaşmanın Kosova sorununa dolaylı olarak bazı etkileri olmuştur. Dayton Anlaşması, Sırbistan'ın toprak bütünlüğünü korumayı amaçlamıştır. Bu durum, Kosova'nın bağımsızlığının uluslararası toplum tarafından kabul edilmesini zorlaştırmıştır. Dayton Anlaşması, Kosova'da yaşanan insan hakları ihlallerine dikkat çekmiştir. Bu durum, uluslararası toplumun Kosova sorununa daha fazla ilgi göstermesini sağlamıştır. Dayton Anlaşması, Kosova sorununun diğer Balkan ülkelerine yayılması ihtimalini artırmıştır. Bu durum, uluslararası toplumu Kosova sorununu daha hızlı bir şekilde çözmeye zorlamıştır.

1998 yılının başlarında, Sırp güvenlik güçleri Kosova Kurtuluş Ordusu (UCK) ve bu örgütle bağlantılı olduğundan şüphelendikleri Arnavutlara yönelik operasyonlarını yoğunlaştırdı. UCK'nın da eylemlerini artırmasıyla birlikte Sırp, Kosovalı Arnavutlara karşı orantısız ve aşırı bir şiddet kullanmaya başladılar. Bu şiddet eylemleri, insan hakları ihlallerine neden olmuş ve Kosova'dan yoğun bir göç yaşanmaya başlamıştır.⁷⁷ Tüm bu yaşananlar sonucunda NATO askeri müdahalede bulunmuştur.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), Kosova'ya yönelik ilk kararını, 31 Mart 1998 tarihinde, Temas Grubunun soruna ilişkin değerlendirmesini takiben aldı. Daha önceki Güvenlik Konseyi kararları, belirli amaçlar için güç kullanımı konusunda yetki veriyordu. BMGK'nin Kosova'ya yönelik aldığı ilk karar olan 1160 (1998) sayılı karar, Güvenlik Konseyinin VII. bölüme göre hareket ettiğini belirtmekle beraber güç

⁷⁷ Ağır, Güvenlik Ve Göç Kavşağında Kosova Sorunu, ss.461-464.

kullanımı konusunda yetki vermemiştir. ⁷⁸Kararın, güç kullanımı konusunda yetki vermemesi, bazı ülkeler tarafından eleştirildi. Bu ülkeler, kararın, Kosova'daki sivil halkın korunması için yeterli olmadığını savundu. Ancak Federal Republic Of Yugoslavia'ya (Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti) silah ambargosu uygulamakta, Kosova'nın otonomisinin arttırılmasını tavsiye etmekte ve AGDT ve Temas Grubunun çabalarını destekleyerek, Kosova Sorununun görüşme yoluyla çözülmesi çağrısında bulunmaktadır.⁷⁹

1998 Eylül ayında, BM Güvenlik Konseyi, Kosova'daki çatışmayı durdurmak için 1199 sayılı bir karar aldı. Bu karar, Sırp güvenlik güçleri ve Yugoslav Ordusu tarafından kuvvet kullanılmasına ilişkin endişeleri dile getirdi ve çatışmaya taraf olanlara ateşkes çağrısında bulundu. Kararda, Güvenlik Konseyi, Kosova'daki çatışmanın, bölgesel barış ve güvenliği tehlikeye attığını kabul etti. Bu kararda Güvenlik Konseyi kararıyla istenen şartların sağlanmaması durumunda, bölgedeki barış ve istikrarın sağlanması ve sürdürülmesi yönünde daha ileri bir eyleme geçilebileceği ve ek önlemler alınabileceği belirtilmiş, ancak güç kullanımı konusunda yetki verilmemiştir.⁸⁰ BM Güvenlik Konseyi'nin 1199 sayılı kararı, Kosova'daki çatışmayı durdurmak için önemli bir adımdı. Ancak, karar, Sırp güçlerinin Kosova'daki şiddetini durdurmakta başarılı olamadı. Sırp güçleri, karara rağmen, Kosova'daki Arnavutlara yönelik şiddeti sürdürdü. Bu durum, NATO'nun Kosova'ya müdahalesine yol açtı.

1998 yılında, Kosova'da yaşanan çatışmalar, uluslararası toplumda büyük endişelere neden oldu. BM Güvenlik Konseyi, 31 Mart 1998 tarihinde, Kosova'ya yönelik ilk kararını alarak, bölgedeki durumu izlemek ve çatışmanın yayılmasını önlemek için bir dizi tedbir aldı⁸¹. Ancak, bu tedbirler, çatışmayı durdurmada yetersiz kaldı. Bu gelişmeler üzerine, NATO, FRY'nin BM Güvenlik Konseyi'nin 1199 sayılı kararını kabul etmesini sağlamak

⁷⁸ Shqipran Kadriaj, Kosova Sorunu (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, ss.36.

⁷⁹ Gülnur Aybet ‘‘NATO’s Developing Role in collective Security’’. Ankara Ministry of reign Affairs. Center For Strategic research, (1999), ss.29.

⁸⁰ Nesrin Kenar, Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu,Palme Yayıncılık, (2005), ss.110.

⁸¹ Kadriaj, Kosova Sorunu, ss.36.

amacıyla tek yanlı olarak FRY'ye (Yugoslavya Federal Cumhuriyeti) askeri müdahale tehdidinde bulundu. 1199 sayılı karar, FRY'nin Kosova'da insan hakları ihlallerini durdurmasını ve bölgedeki savaşı sonlandırmasını talep ediyordu.

8 Aralık 1998 tarihinde, Brüksel'de Kuzey Atlantik Konseyi Bakanlar Toplantısı'nda Kosova ile ilgili bir bildiri yayımlandı. Bildiride, NATO'nun, Kosova'daki durumu izlemeye ve çatışmanın yayılmasını önlemeye kararlı olduğu belirtildi. Ayrıca, FRY'nin, BM Güvenlik Konseyi'nin 1199 sayılı kararını kabul etmesi ve Kosova'daki insan hakları ihlallerini durdurması çağrısında bulunuldu. Bildiri, NATO'nun Kosova'ya müdahaleye hazırlandığının bir işareti olarak yorumlandı. Gerçekten de, NATO, 1999 yılı Mart ayında Kosova'ya müdahale ederek, Sırbistan'ı Kosova'dan çekilmeye zorlamıştır. Sonuç olarak NATO askeri müdahalesini düzenledi ve Kosova da ağır hasarlara yol açmıştır. Çevre doğrudan hedef olmamasına rağmen yapılan bombalanmalar çevreye ağır bir tahribata uğratmıştır. NATO'nun hava saldırıları, Kosova'nın topraklarına önemli miktarda kirletici madde salmıştır. Bu kirleticiler, topraktaki yaşamı ve insan sağlığını derinden etkilemiştir.⁸²

3.1.2. NATO 2011 Libya Müdahalesi

Libya, II. Dünya Savaşı'nın ardından, 1947 yılında imzalanan İtalyan Barış Antlaşması ile bağımsızlık sürecine girmiş olup 1951 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığın ardından, Kral İdris yönetimine geçilmiştir. Siyasal partiler yasaklanmış olup anayasal monarşi tesis edilmiştir. 1959 yılında, Libya'da petrol rezervleri bulunmuştur. Bu durum, Libya'ya ekonomik olarak önemli bir yarar sağlamıştır. 1961 yılında başlayan petrol ihracatıyla, Libya zengin bir monarşi devleti haline geldi. Ancak, petrol gelirlerinden elde edilen refah, giderek yönetici elitlerde toplanmıştır. Libya'da hayatın her geçen gün pahalılaşması, halk arasında huzursuzluklara yol açmıştır. Kral İdris'in, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda, İsrail'e açık bir şekilde tepki göstermemesi de halkı kızdırdı. Bu gelişmeler, Libya'da bir askeri darbenin zeminini hazırladı. 1 Eylül 1969'da, Albay Muammer Ebu Minyar

⁸² Kadriaj, Kosova Sorunu, ss.37-38.

el-Kaddafi liderliğindeki bir grup genç subay, Kral İdris'e karşı bir darbe yaptı. Darbe sonucunda, Kral İdris tahttan indirildi ve Libya'da Libya Arap Cumhuriyeti kurulmuştur. El-Kaddafi'nin iktidarı, 2011 yılındaki Libya İç Savaşı'na kadar sürmüştür.

1969 yılında Libya'da gerçekleşen askeri darbenin ardından, Albay Muammer el-Kaddafi liderliğindeki yeni rejim, ülkede önemli değişiklikler yapmıştır. Darbe öncesinde, Libya anayasal bir monarşiydi ve siyasal partiler yasaklanmıştı. Ancak Kaddafi, iktidara geldikten sonra, Libya'da sosyalist bir rejim kurdu. Kaddafi'nin sosyalist rejimi, parlamenter demokrasiyi ve siyasal partileri reddeden, İslamî ve sosyalist değerleri birleştiren bir felsefe üzerine kurulmuştur. Bu felsefe, Kaddafi'nin "Yeşil Kitap" olarak bilinen kitabında yer aldı. Yeşil Kitap'ta, Kaddafi, devletin, halkın kendi kendini yönetmesi anlamına gelen "cemahiriye" biçiminde örgütlenmesini savunmuştur.⁸³Bu doğrultuda, Libya'da halk komiteleri ve halk konseyleri gibi kurumlar oluşturulmuştur. 1969'dan 2011 yılına kadar geçen süreçte yönetim ve siyaset, Kaddafi'nin başkanlığındaki Devrim Konseyi'nin sorumluluğu altında yürütülmüştür. Devletin önemli kademelerine ve özellikle güvenlik bürokrasisine, akrabalarını ve bağlı bulunduğu kabilenin üyelerini getirmiştir. Kaddafi ithalat ve ihracat üzerinde tekel kurmuş, petrolü ve toprağı devletleştirmiştir. Bu sebeple ülkede petrol sektörü haricinde bir sanayi gelişmemiştir.⁸⁴

Tunus'ta seyyar satıcılık yapan işsiz, üniversite mezunu Muhammed Buazizi'nin kendisini yakmasını protesto için 18 Aralık 2010 tarihinde başlayan halk ayaklanması, süratle Mısır ve Libya'ya yayılan bir sürece dönüşmüştür. Her üç ülkede, onlarca yıl süren tek adam, otoriter rejimlerinin yıkılmasına öncülük eden eğitimli gençlerin insiyatifi ile ortaya çıkan ve halkın iradesini yansıtan protestoların oluşturduğu güce, her üç ülkede farklı iç ve dış aktörler müdahil olarak kesin sonucun alınmasında kilit rolü oynamışlardır. Her ülkede aynı sonuca ulaşılmasını sağlayan, diğer bir

⁸³ Zehra Aksu, Ayça Eminoğlu, BM insani Müdahale Kararları ve NATO'nun Libya Müdahalesi, ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, C.6. S.15, (2019). ss.5.

⁸⁴ Aksu ve Eminoğlu, BM insani Müdahale Kararları ve NATO'nun Libya Müdahalesi, ss.6.

deyişle Tunus'ta Zeynel Abidin bin Ali, Mısır'da Muhammed Hüsnü Said Mübarek ve Libya'da Muammer Kaddafi'nin baskıcı, totaliter rejimlerine son veren sürecin gerçekleşmesinde aynı iç dinamikler karakter olarak tamamen farklı ölçülerde rol almıştır. Bu dinamiklerden birincisi, hiç şüphesiz halkın iradesidir. Her üç ülkede de özellikle gençlerin organize olmasıyla başlayan ve inatla sürdürülen halk ayaklanmaları ve direnişi, değişimi kendiliğinden başlatan ana dinamik olmuştur. İkincisi ise, sivil toplum örgütleri ve silahlı kuvvetlerin devrimin gerçekleşmesinde takındıkları farklı yaklaşımdır. Tunus ve Mısır'da halkın yanında, onu destekleyici olarak ortaya çıkan; Libya'da ise karşısında olan karakteriyle kendini gösteren bu etkenlerin her ülkede devrimin akışına etkisi farklı olmuştur. Hiç kuşkusuz her üç ülkede silahlı kuvvetlerin halka karşı gösterdiği farklı tavır kesin sonuca etkili olmuştur.⁸⁵

2010 yılında Tunus'ta başlayan ve domino etkisiyle Arap dünyasını saran halk ayaklanmaları, Libya'yı da etkilemiştir. Diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi, Libya'da da halk, ülke kaynaklarının adil dağıtılması, daha fazla özgürlük ve sosyal adalet gibi taleplerle sokaklara dökülmüştür. Bingazi'de başlayan ayaklanmalar kısa sürede ülkenin diğer şehirlerine de yayılmıştır. Halk, Kaddafi'nin güvenlik güçlerine rağmen sokaklarda direnişe devam etti. Ayaklanmalar sırasında birçok kişi hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır. Güvenlik güçlerinin göstericilere sert müdahale etmesi, şiddet olaylarının tırmanmasına neden olmuştur. Muhalifler, 17 Şubat'ta "Öfke Günü" gösterileri düzenleyerek, güvenlik güçlerine karşı direnişlerini sürdürdü. Bu gösterilerin ardından, muhalifler Bingazi'yi ele geçirdi. Askeri kuvvetler ile direnişçiler arasındaki çatışmalar artarak, yüzlerce sivil hayatını kaybetti. Ülke, fiilen Ulusal Geçici Konsey (UGK) ve Libya Sosyalist Cemahiriyesi olarak ikiye ayrıldı.⁸⁶ Muhaliflerin Bingazi'yi ele geçirmesinin ardından, Ulusal Geçici Konsey (UGK) kuruldu. UGK, Libya'nın geçici hükümeti olarak kabul edildi. UGK'nin başkanlığına Mustafa Abdülcélil seçildi. Libya

⁸⁵ Ali Serdar Erdurmaz, Tunus, Mısır, Ve Libya'daki İç Ve Dış Dinamiklerin Arap Baharı'nın Gerçekleşmesinde Etkileri, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi, C.2, S.3, (2013), ss.40.

⁸⁶ Aksu ve Eminoğlu, BM insani Müdahale Kararları ve NATO'nun Libya Müdahalesi, ss.7.

yönetimi ile Ulusal Güvenlik Konseyi'ne bağlı güçler arasında yaşanan çatışmaların devam etmesi üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), 1970 (2011) sayılı kararı aldı. Bu kararla, BMGK, Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) Savcısı tarafından soruşturma açılmasını, çatışmaların sona erdirilmesini, Kaddafi'nin ve bazı Libya yöneticilerinin mal varlıklarının dondurulmasını ve bu kişilere seyahat yasağı koyulmasını ve Libya'ya karşı silah ambargosu uygulanmasını istedi. Ayrıca, BMGK, bu kararla Libya'da yaşanan iç savaşın durdurulması ve sivil halkın korunması için uluslararası topluma silahlı müdahale etme yetkisi de verdi.⁸⁷

Bu karara dayanarak, NATO, 18 Mart 2011'de Libya'ya karşı askeri operasyon başlattı. NATO'nun hava saldırıları, Kaddafi güçlerinin yenilgisinde etkili oldu. 2011 yılında başlayan Libya İç Savaşı, 20 Ekim 2011 tarihinde Muammer Kaddafi'nin öldürülmesiyle sona erdi. Kaddafi'nin öldürülmesiyle, 42 yıldır süren diktatörlük sona erdi ve Kaddafi ailesi dönemi bitti. Kaddafi'nin ölümünden sonra, Libya'da Geçici Ulusal Hükümet (UGK) kuruldu. UGK, 24 Kasım 2011 tarihinde göreve başladı. UGK'nin görevi, Libya'da demokratik bir sistem kurmaktır. Libya İç Savaşı, Libya'da büyük bir insani krize yol açtı. Resmî açıklamalara göre, iç savaşta yaklaşık 10.000 kişi hayatını kaybetti ve 60.000 kişi yaralandı. Ayrıca, milyonlarca insan yerinden edildi. İç savaş, Libya'nın altyapısını da büyük ölçüde tahrip etti. Ülkenin yolları, köprüleri, hastaneleri ve okulları ağır hasar gördü.⁸⁸ NATO'nun Libya'ya müdahalesi, iç savaşın sona ermesine ve Kaddafi rejiminin yıkılmasına yardımcı oldu. Ancak, müdahale, uluslararası toplumda tartışmalara yol açtı. NATO'ya müdahale eden ülkeler, müdahalenin sivil halkın korunması için gerekli olduğunu savunmuştur. Ancak, bazı ülkeler, müdahalenin Libya'nın içişlerine müdahale olduğunu ve Libya'daki siyasi bölünmeyi daha da derinleştirdiğini öne sürmüşlerdir. Müdahale savaşın süresini yaklaşık altı kat uzattı; ölü sayısını yaklaşık yedi ila on kat arttırmış;

⁸⁷ Aksu ve Eminoğlu, BM insani Müdahale Kararları ve NATO'nun Libya Müdahalesi, ss.7.

⁸⁸ Aksu ve Eminoğlu, BM insani Müdahale Kararları ve NATO'nun Libya Müdahalesi, ss.8.

Libya ve komşularında insan hakları ihlallerini, insani acıları, İslami radikalizmi ve silahların yayılmasını şiddetlendirmiştir.⁸⁹

3.2. NATO Askeri Müdahalelerde Çevre

Çevre ve çatışma arasındaki bağlantı son yirmi yılda daha fazla araştırılmaya başlanmıştır. Literatür çoğunlukla iki konuya odaklanmıştır: Birincisi, çevresel faktörlerin “çevresel güvenlik” olarak da adlandırılan “güvenlik” kavramına katkısına ve ikincisi, savaşın etkilerinin değerlendirilmesi üzerinedir. İlk bölümde çevresel güvenlik ele alınmıştır.

Doğal kaynakları ve bu kaynakların insan tarafından kullanılmasını destekleyen sistemleri hedef almak savaş tarihinde yeni değil eskiden beri süregelen bir şeydir. Silahlı çatışma sırasında çevrenin korunması konusu ilk kez 1970'te siyasallaşmıştır. Vietnam Savaşı, bunun tetikleyicilerinden biri olmuştur. Bunun en önemli sebebi savaş sırasında sivil kayıpların yanı sıra çiftçilerin de büyük bir kısmının ölmüş; hatta çiftlik hayvanlarının ve büyük hektar orman arazilerinin zarar görmüş olmasıdır. Askeri müdahaleler gerçekleşirken kendi çıkarını koruyan aktörler kendi çevresini aynı derece de koruyamamıştır. Askeri operasyonlar için çevre politikalarına ihtiyaç duyulmasına rağmen, literatür, çevre politikasının konuşlandırılmış ortamlarda uygulanmasındaki ana sınırlamalardan birinin, askeri operasyonların benzersiz ve doğasında var olan özelliklerinin ortaya çıkardığı zorluklar olduğunu kabul etmektedir.⁹⁰ Bunun en önemli sebeplerinden biri 'operasyonların önceliği' olarak da adlandırılan, çevrenin korunmasından ziyade operasyonlara verilen önceliktir. Örneğin, askeri operasyonlarda su yönetimine ilişkin incelemelerde askeri kamp yerinin seçiminde çoğunlukla yerel su temini konularının dikkate alınmadığı belirtilmektedir.

Askeri sektördeki çevre politikaları ve programlarına ilişkin mevcut literatür, bunların bir operasyon sırasında uygulanmasına ilişkin çeşitli sonuçlar çıkarmaktadır. Çevrenin korunması sadece yapılan tatbikatların veya askeri operasyonların niteliğiyle ilgili değildir. Erişilebilirliklerinin

⁸⁹ Aksu ve Eminoğlu, BM insani Müdahale Kararları ve NATO'nun Libya Müdahalesi, ss.8.

⁹⁰ Ahmet Hamdi Topal, Silahlı Çatışmalarda Doğal Çevrenin Korunması, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C.29, S.211, (2019), ss.217.

kısıtlı olması nedeniyle askeri alanlar aynı zamanda yabani flora ve fauna için de önemli sığınaklardır. Savaşın çevresel etkilerini değerlendiren literatür, petrol kuyularının yakılmasının Irak'taki sulak alan kompleksleri üzerindeki etkisi gibi, askeri eylemlerin çevrenin çeşitli yönleri üzerindeki sonuçlarının ölçülmesine odaklanmıştır. Su kaynakları sıklıkla kasıtlı olarak hedef alınmakta veya 'savaş silahı' olarak kullanılmaktadır. Ordular ve isyancı gruplar nehirleri ve hidrolojik altyapıları hem saldırı hem de savunma silahı olarak kullandıkları görülmüştür. NATO, Soğuk Savaş'tan sonra güvenlik stratejisini değiştirmiş olup güvenlik kavramını genişletmiş ve parçalara ayırmıştır. Bu parçalardan biri de çevresel güvenliktir.

NATO askeri müdahale kavramı altında birçok faaliyette bulunmuştur. Bunun kaçınılmaz sonuçlarından biri de çevreye verilen zarardır. Askeri üslerin çevre üzerindeki etkisi dolaylı olarak tanımlanırsa, askeri eğitim tesislerinin (atış poligonları, askeri poligonlar ve diğer askeri test alanları) doğrudan etkisi vardır. Askeri operasyonların ev sahibi ülkedeki çevreyi etkileyebileceği yollar, askeri üslerde ve kamplarda görevlendirilen kuvvetlere içme suyu, sanitasyon ve tehlikeli atık yönetimi sağlanmasını içeren kuvvet sürdürme faktörlerinin hepsi askeri operasyonun çevre üzerindeki etkisini göstermektedir. NATO Üye Devletleri çevre sorunlarının farkındadır ve askeri operasyonlar sırasında ve dolayısıyla çevreyi korumak için kurallar ve düzenlemeler benimsemiştir.

NATO'nun incelenen saldırı şekli, endüstriyel tesislerin ve petrol rafinerilerinin bombalanması şeklindedir. Endüstriyel tesislere yönelik hava saldırılarının çevreyi de etkilediği aşıkardır. Prensip olarak, uluslararası insani hukuk, doğrudan çatışan tarafların sivillere ve sivil nesnelere saldırılmasını yasaklamaktadır. Sivil nesneler ile askeri nesneler arasında ayırım yapma yükümlülüğünün yanı sıra sivil nesnelere saldırı yasağı, uluslararası ve uluslararası olmayan çatışmalar için de geçerlidir. Endüstriyel tesisler, belirli durumlarda, kapasitesinin çatışmanın bir tarafına avantaj sağlaması nedeniyle askeri bir nesne olarak kabul edilebilir. Petrol sahaları ve petrol sondaj ekipmanları, rafineriler, kömür madenleri ve diğer maden çıkarma tesislerinin durumu sanki askeri üretime bağlı değilmiş gibi dururken; son tahlilde sivil nitelikte olmasına rağmen bu nesnelerin tamamı

askeri-endüstriyel altyapı olarak değerlendirilebilir. Yani her türlü petrol tesisi aslında savaşın her aktörü tarafından yok edilmeye açık, meşru bir askeri hedeftir.

Ciddi çevresel zararlar genellikle ciddi insan hakları ihlalleriyle ilişkilendirildiği ölçüde, bu bağları geliştirmenin ve Birleşmiş Milletler kuruluşlarının mevcut programlarının yanı sıra mevcut insani hukuk üzerine inşa etmek gerekmektedir. NATO'nun bombalama hedefleri (bazı durumlarda) askeri nesne olarak sınıflandırılabilmesine rağmen, insani hukuk, bir saldırının hem insanlar hem de çevresindeki çevre için aşırı etki (ikincil hasar) vermemesini ve sürdürülebilir olmasını sağlamaya devam etmektedir. İnsani müdahale uluslararası bir norm olarak "yerleşmiş" olmaktan çok "ortaya çıkan" bir statüye sahiptir; çünkü hukuki, ahlaki ve siyasi argümanlar henüz bir araya gelmemiştir. Gereklik ve orantılılık ilkeleri gereği, askeri saldırının sadece ilk saldırının hukuka uygunluğu değil, daha sonra ortaya çıkacak sonucun da hukuka uygun olması gerekir. Uluslararası çevre hukuku, uluslararası insancıl hukuktaki eksik veya belirsiz normların yorumlanmasında uygulanabilir; silahlı çatışmalarda ise çok taraflı çevre anlaşmalarının hükümleri hukuki dayanak olarak değerlendirilmelidir.

Savaş sırasında çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası kamu hukuku, çevre bilincindeki ve savaşın doğasındaki değişikliklere yanıt olarak hızlı bir evrim geçirmiştir ve halen de gelişmektedir. Bunun yanı sıra çevresel zarara kapsamın ekolojik müdahale ve savunma anlayışı da zamanla gelişmektedir. Eckersly ekolojik müdahale durumunu araştırmıştır. Ona göre üç farklı çevresel zarar kategorisiyle ilişkili olarak ekolojik müdahale ve savunmanın potansiyel kapsamı bulunmaktadır:

- Daha geniş bölgede kamu güvenliğini tehdit eden, sınır ötesi yayılma etkileri olan önemli çevresel acil durumlar;
- Aynı zamanda soykırım veya ciddi insan hakları ihlallerini de içeren çevre katliamı veya doğaya karşı suçlar (yayılma etkilerine bakılmaksızın);

- Suçu işleyen devletin topraklarıyla sınırlı olan ve hiçbir ciddi insan hakkı ihlali içermeyen çevre katliamı veya doğaya karşı suçlar.⁹¹

NATO Yugoslavya'ya karşı son askeri eyleminde çevrenin kendisi esas hedef değildi. Bununla birlikte, hava bombardımanı Federal Yugoslavya Cumhuriyeti topraklarında çevreye ağır zararlar verdi. Bu çevresel zarar, savaşın temelindeki yasallıktan bağımsız olarak hukuki soruları gündeme getirmektedir. Bu sorunlar evrenseldir sadece sorunun olduğu ülkeyle sınırlı kalmaz. Mesela Libya da ortaya çıkan su sorunu çevresindeki çoğu devleti de doğrudan etkilemiştir. Kosova'da oluşan ağır hasarlar bütün Balkanlarda etkisini göstermiştir. Bu açıdan çevre oldukça önemli ve çok yönlü bir husustur ki; ülkeler içinde hasarlara yol açabilir.

3.2.1. 1999 Kosova Müdahalesi Sırasında NATO'nun Sorumluluğu

Kosova'daki durum, son zamanların savaş zamanındaki iki büyük çevre olayından farklıdır: Vietnam ormanlarının yapraklarının dökülmesi ve Kuveyt petrolünün yakılması. Son iki olayın her birinde çevrenin kendisi hedefti; çevreye zarar veren devlet bunu bilinçli olarak yapmıştır. Kosova'da ise çoğu durumda olduğu gibi, çevreye verilen zarar, başka bir hedefe ulaşılmasında rastlantısalıdır. Esasen NATO güçleri Miloseviç'in gücünün dört temel direği olarak nitelendirdiği siyasi mekanizmayı, medyayı, güvenlik güçlerini ve ekonomik sistemi hedef almaktaydı. Hedefler listesinde ulusal petrol rafinerileri, petrol depoları, Tuna Nehri üzerindeki karayolu ve demiryolu köprüleri, demiryolu hatları, askeri haberleşme tesisleri, silah ve yedek parça üretebilen fabrikalar yer almaktaydı. Kosova'daki askeri hava harekâtında hedef sadece petrol endüstrisi değildi; sanayi kompleksi (petrokimya tesisleri, gübre ve arabalar), köprü (yol ve boruların bir arada olduğu) ve iletişim tesisleri de hedefti.

Çevre 'ye zarar veren eylemlerden en öne çıkanı Belgrad'a yaklaşık 19 kilometre uzaklıktaki Pancevo'daki kimya fabrikası kompleksinin yıkılmasıdır. NATO'ya göre, Pancevo petrokimya ve gübre fabrikası

⁹¹ Robyn Eckersley, (2007), Ecological Intervention: Prospects and Limits. Ethics & International Affairs, 21: 293-316. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7093.2007.00101.x> (Erişim Tarihi: 13.12.2023).

kompleksi ve yakınındaki Lola-Utva uçak fabrikası, sivillerin yanı sıra askeri kimyasallar ve parçalar da üretmekteydi. NATO uçakları bu kimyasal kompleksi Mart-Haziran 1999 arasında bombalamıştır. İmha edilen hedefler arasında kompleksin binlerce ton zehirli kimyasal içeren depolama tankları da bulunmaktadır. Kosova ihtilafı sırasında Pancevo'daki rafinerilerin hasar görmesi ve tahrip olması nedeniyle dökülen petrol, Tuna Nehri'ni ciddi anlamda kirletmiştir. Tuna petrol ürünleri, amonyak, sodyum hidroksit, hidrojen klorür (sadece son üçünün her birinden bin ton) nedeniyle ağır bir şekilde kirlenmiştir. Tuna Nehri'nde Romanya'ya kadar petrol ve ağır metallerin (bakır, kadmiyum, krom ve kurşun) izin verilen maksimum seviyelerin iki katı olduğu kaydedilmiştir. 80.000 ton petrol ve petrol ürününün yandığı, toprağa ve kanalizasyon kanalına sızdığı tahmin edilmektedir. Buna ilaveten cıva, çevredeki yeraltı sularına da sızmıştır. Ayrıca Novi Sad'da 73.000 ton ham petrol ve petrol ürününün yandığı veya sızdığı bilinmektedir.⁹² Uzmanlara göre %90'ının yandığını, geri kalanının ise atık su toplama hatlarına veya toprağa sızdığını tahmin edilmektedir. Pancevo bombalamasının rapor edilen etkilerine bakıldığında şehrin havası dumanla dolduğu, bölge sakinleri solunum ve mide rahatsızlıklarının yanı sıra gözlerinde yanma da yaşadığı, yaprakların sarı veya siyaha döndüğü, Tuna'da yakalanan balıklar hastalıklı, yem olarak kullanılan sülükler ise nehirten çekilip beyaz bir görünüm aldığı gözlenmektedir. NATO'nun aksini iddia etmesine rağmen "seyrelmiş uranyumlu silahlardan kaynaklanan radyoaktif kirlilik" kayıtlara geçmiştir.

Hava saldırısından hemen sonra ham petrol ve petrol ürünlerinin atık su toplama sisteminden akması nedeniyle Tuna Nehri'nin yoğun şekilde kirlendiği de bilinmektedir. Bu açıdan yaşanan çevresel kirlenme karasal ve suda yaşayan canlıların sağlığı ve hayatta kalması açısından tehlikeli olarak sınıflandırılmaktadır. Ne var ki NATO, hava saldırısı sırasında Kosova'da meydana gelen çevresel hasarın bu unsurları karşılamadığının etkinin askeri gereklilik doğrultusunda sağlanması gerektiğini savunmuştur. NATO'nun

⁹² UNEP (final report), 1999, *The Kosovo Conflict: Consequences for the Environment and Human Settlement* (online), <http://postconflict.unep.ch/publications/finalreport.pdf> (Erişim Tarihi: 14.12.2023).

Pancevo'daki fabrikalara saldırısı şehrin su tedarikini işe yaramaz hale getirmiş olabilir, ancak bu saldırı “sivil halkın veya karşı tarafın geçim değeri açısından” suyu reddetmek için yapılmadığı iddia edilmiştir. İkincil hasarın kümülatif standardından bahsetmeye bile gerek yok; bu da tüm unsurların yerine getirilmesi gerektiği anlamına gelir. Sonuç olarak, ikincil hasar kapsamında bir dava geliştirmek zor olacaktır.

Kosova ihtilafının sona ermesinin ardından Tuna, önemli ölçüde bozulan ekosistemlerden biri olmuştur. Hasar, özellikle nehir çevresindeki nüfus üzerinde ciddi etkiler yaratmıştır. Uluslararası sulardan biri olan suların kirliliği, Bulgaristan veya Romanya gibi ülkelere kolaylıkla taşınmıştır. Uluslararası sulardaki kirlilikle ilgili olarak aslında 1992 Sınırşan Su Yolları Sözleşmesi'nde de benzer bir düzenleme oluşturmuştur. 1992 Sözleşmesi'nin 1 (1) maddesine göre Tuna, sınırşan suları da kapsamaktadır; bu, sınırşan etkiyi önlemek, kontrol etmek ve azaltmak için tüm uygun önlemlerin alınması anlamına gelir⁹³. Bu sözleşme, kirleten öder ilkesini kullanmaktadır; böylece suların kirlenmesi üzerine ortaya çıkan sınır ötesi etkinin tarafları ödemek zorundadır. Her ne kadar sözleşmenin silahlı çatışmalar sırasında geçerli olduğu belirtilmese de kurallar uygulandığında ve Tuna Nehri'ndeki kirliliğin diğer ülkeleri etkilediği kanıtlandığında, NATO eylemlerinden sorumlu tutulmalıdır. Ne yazık ki bazı NATO ülkeleri Sözleşmeyi onaylamamıştır.

Öte yandan Kosova'da ortaya çıkan çevresel zararın sadece hükümetin değil sivillerin de zararına yol açtığına şüphe yoktur. Endüstriyel tesislerin tahrip olması ekonomiyi etkilediği gibi, kirlilik de sivil toplumun sağlığı üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Kusur unsurunu gerektirmeyen sorumluluk ilkesi gereği tazminat, sonuca dayalı bir sorumluluk şekli olarak makuldür. Ancak uluslararası örgütün bu teoriyi gerçekleştirme sorumluluğuna ilişkin yasal araçların eksikliği bir kez daha belirsizleştirmektedir.

⁹³ <https://www.orsam.org.tr/tr/sinirasan-su-yollarinin-uluslararasi-gollerin-kullanimi-ve-korunmasi-helsinki-sozlesmesi-nin-20-yili/> (Erişim Tarihi: 14.12.2023).

3.2.2. Libya Müdahalesi Sırasında NATO'nun Sorumluluğu

Libya Müdahalesi sırasında NATO kendince düzen ve güvenlik sağlarken Libya üzerinde ağır çevresel tahribatlara sebep olmuştur. Bu süre zarfında farklı çevresel etkiler ve sağlık sorunları ortaya çıkmıştır. Zatürre, Tüberküloz, Miyokard enfarktüsünde artış (MI), Optik hastalıklar, Nöro-hastalıklar ve kanser gibi hastalıkların çoğu, savaş sırasında insanların bağışıklık sistemindeki eksiklikten ve çevrenin direnç eksikliğinden kaynaklanabilmektedir. Bazı bölgelerde sinek ve böceklerin yanı sıra kadavra ve öldürülen insanlar da uzun süre çevrede ve yollarda yayılması çok büyük bir sorun haline gelmiştir.

Libya savaşı sırasında binlerce ton patlayıcı kullanılmış ve bu da hava, su ve toprak kirliliğine yol açmıştır. En büyük sorun NATO'nun müdahalesi su kıtlığına sebep olmasıdır. Sahadaki temel çevre sağlığı sorunu bulaşıcı hastalık riskini artmıştır ki bunun en büyük nedeni suların kirlenmiş olmasıdır. Sadece Libya değil çevre ülkelerin de sularında hijyensiz bir durum ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla çöllerden oluşan Libya, uzun zamandır su sıkıntısıyla karşı karşıyadır; bu sorundan, güneydeki yer altı sularından fosil suyu ülkenin kuzeyindeki nüfuslu kıyılara getiren Büyük İnsan Yapımı Nehir Projesi aracılığıyla çıkış yolu bulmaya çalışmaktadır. Proje de dahil olmak üzere su altyapısı çatışmalar sırasında doğrudan hasar görmüş, onarım eksikliği ve elektrik kesintileri nedeniyle zarar görmüştür. Su, sanitasyon ve hijyen (WASH) altyapısına verilen hasarın ardından ortaya çıkan hastalıklar, sağlık tesisleri ve sel sularının durgunluğu nedeniyle 14-18 Eylül tarihleri arasında Derna, Soussa ve Al-Makhili'de durgun veya lağım suyuyla kirlenmiş sularla bağlantılı 243 hastalık vakası bildirilmiştir. El-Marg şehrinde fosseptik sular altında kalmış ve yolları ve yerleşim alanlarını kaplamıştır. Bayda'da kanalizasyon arıtma tesisi sular altında kalmıştır. Bölgenin su şirketi kuyu suyunun içilmemesi konusunda uyarılarda bulunmuş ve uygulama başlatmıştır.

Yakın ve uzak ortamda toprağın, havanın ve suyun kimyasal bileşimi değişmiştir. Fabrikaların yıkılması veya hasar görmesi sonucu çevreye zehirli maddeler salınmıştır. Bazı tesislerin birden çok kez vurulduğu göz önüne alındığında, bu sonuçlara yol açmak amacıyla kasıtlı olarak darp

edilmişlerdir. Çatışmadan önce onlarca yıldır süren zayıf çevre yönetimi, petrol ve petrokimya endüstrilerinden kaynaklanan ciddi kirliliğe yol açmış ve iç savaş sırasında petrol depolama tesisleri ve boru hatları hedef alınarak önceden var olan kirlilik sorunları daha da ağırlaşmıştır. Arıtılmamış endüstriyel atık su da önemli bir sorun oluşturmuştur. Evsel, endüstriyel ve tıbbi atıkların yönetimi çatışmadan önce de zayıftı ama çatışma enkazlarının yönetimi, özellikle savaştan ağır hasar görmüş kentsel alanlarda yeni baskılar eklemiştir.

Libya’da bunun yanı sıra ölümlerin gömülmesi konusunda da sıkıntılar yaşanmıştır. Kısmen, bu telaş, cesetlerden bulaşıcı hastalık yayılacağına dair korkulardan kaynaklanmaktadır. Cesetler dışarıda ya da su kaynaklarının içinde kaldıklarından bu da suların kirlenmesinin sebebi olmuştur. WASH ve atık altyapısı krizden önce de kötü durumdaydı belki ama NATO müdahalesinden sonra tıbbi ekipman ve malzemelerin tedariki istikrarsızlıktan etkilenmiştir. Libya, 201’den önce çok sayıda çok taraflı çevre anlaşmasına katılmış olsa da, etkili politika araçlarının ve stratejilerinin eksikliği, uygulamanın zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. 2011’den sonra ülkenin parçalanması sonrası bu sorunlar daha da derinleşmiştir.

SONUÇ

Artan ekonomik bağımlılık, doğal kaynaklar ve ekosistemler üzerindeki artan baskılar, artan nüfus ve yeni teknolojiler göz önüne alındığında, çevresel felaketlerin ve acil durumların sayısının zaman içinde azalmak yerine artmasının muhtemel olduğu ortadadır. Birleşmiş Milletler, Genel Kurul ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı aracılığıyla, artan çevre sorunlarına yanıt olarak özellikle son otuz yılda bir dizi önemli çok taraflı çevre anlaşması geliştirilmiştir. Ayrıca anlaşmalar, beyanlar ve stratejiler arasında giderek artan çapraz referanslar ve bu çevresel çok taraflı belgelerde yer alan ilkelerin birçoğunda giderek artan düzeyde yaklaşma gözlenmektedir. 1972 Stockholm Deklarasyonu ve 1992 Rio Deklarasyonu, devletlerin kalkınma imtiyazları ve çevresel sorumluluklarının genel gelişiminde önemli dönüm noktalarına işaret etmiştir. Uluslararası çevre normlarının en güncel özetini temsil eden Rio Deklarasyonu, çevresel sorumlulukları ustaca dengelemeyi amaçlamaktadır. Örneğin 1992 Rio Deklarasyonu, “barışın gelişmesi ve çevrenin korunmasının birbirine bağlı ve bölünemez olduğunun” tanınması bu ortak anlayışları bir araya getirmektedir.

Çevre ulus ötesi bir konudur ve barışın, ulusal güvenliğin ve insan haklarının önemli bir boyutudur. Çevre ve güvenlik kavramları arasındaki ilişki ise geleneksel güvenlik anlayışının değişmesi ile önem kazanmıştır. Geleneksel güvenlik anlayışında, güvenlik kavramı, devletlerin dış tehditlere karşı korunması ile ilişkilendirilmiştir. Ancak, çevresel sorunların küresel bir ölçekte ortaya çıkması ve bu sorunların insanlığın güvenliğini tehdit etmesi, çevre ve güvenlik kavramları arasındaki ilişkinin yeniden değerlendirilmesini gerektirmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, çevresel bozulmanın barış ve güvenliğe yönelik potansiyel bir tehdit olduğu geçeceği uluslararası ilişkilerde giderek daha fazla kabul görmeye başlamıştır. Çevresel güvenlik, bugün ulusal güvenliğin merkezinde yer almakta ve insanlar ile doğal kaynaklar arasındaki dinamikleri kapsamaktadır. Bu varsayımlara dayanarak, çoğu uluslararası politika tartışmalarından kaynaklanan, çevre güvenliğini tanımlamaya yönelik birçok farklı yaklaşım vardır.

Çevresel güvenlik, çevresel sorunların insanlığın güvenliğini tehdit ettiği durumları ifade etmektedir. Çevresel güvenlik, çevresel olayların ve eğilimlerin bireyler, topluluklar veya uluslar için oluşturduğu riskleri incelemektedir. Bireylerin, toplulukların veya ulusların çevresel tehditler, değişiklikler veya çatışmalar veya sınırlı doğal kaynaklarla başa çıkma kapasitelerini dikkate almaktadır. Çevresel güvenliğin önemini gösteren örneklerden biri, iklim değişikliğidir. İklim değişikliği, aşırı hava olaylarına, sel, kuraklık ve yangınlara neden olarak, insanların yaşamlarını tehdit edebilir hale gelmektedir. Bu durum, iç çatışmalara ve göçlere de yol açmaktadır. Diğer bir örnek, ormansızlaşmadır. Ormansızlaşma, toprak erozyonuna, kuraklıklara ve su kıtlığına neden olarak, gıda güvenliğini tehdit edebilir. Bu durum, açlık ve kıtlık gibi sorunlara yol açmaktadır. Son olarak, kimyasal kirlilik, insan sağlığını tehdit ederek, salgın hastalıklara ve ölümlere neden olabilir. Bu durum, toplumsal huzuru ve güvenliği bozabilecek hale gelmektedir.

Geçtiğimiz 20 yıl boyunca, askeri operasyonların çevre üzerindeki etkileri daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Askeri operasyonlardan kaynaklanan çevresel kaygılar, askeri kamplarda oluşan atıkların bertaraf edilmesi, doğal yaşam alanlarının tahrip edilmesi konvoylar ve bombalama operasyonlar bu etkiyi giderek arttırmıştır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (2009) şunu belirtmiştir: “Çevre dünya çapındaki silahlı çatışmaların sessiz kurbanı olmaya devam ediyor”. Zamanımızın en büyük zorluklarından çevresel sorunların üstesinden gelmek için uluslararası örgütler önemli roller oynamaktadırlar. Bu tez çalışmasında analiz düzeyini NATO oluşturmaktadır. Faaliyetlerinin koordinasyonunu geliştirmek amacıyla NATO, güvenliği tehdit eden çevre sorunlarını ele almak üzere Avrupa Birliği (AB), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Orta ve Doğu Avrupa Bölgesel Çevre Merkezi (REC), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler (BM), diğer uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirlikleri geliştirmektedir.

NATO başta Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika olmak üzere Orta Asya, Orta Doğu ve ötesinden çok sayıda ortak ve ortak üyenin yer aldığı, siyasi ve askeri bir ittifaktır. NATO, üye devletlerinde çevrenin korunmasına artan

ilgiye yanıt olarak ilk kez 1970'lerde askeri faaliyetleriyle ilgili çevresel kaygıları ele almaya başlamıştır. 1970'lerin sonlarında NATO kendi çevre politikasını geliştirmeye başlamıştır ve bunun sonucunda yıllar içinde değişen çevreye uyum sağlayan bir dizi kılavuz ve standart ortaya çıkmıştır. İttifak 1990'lı yıllarda çevre felaketlerine karşı sivil hazırlık ve kriz müdahalesi çalışmalarına başlasa da NATO'nun Çevre Koruma (EP) politikasını yayınlaması ancak 2000'li yılların başında gerçekleşmiştir. Afganistan'daki ISAF misyonu, NATO'nun Çevre Koruma (EP) politikalarının bu ölçek ve kapsamda bir NATO kriz yönetimi operasyonuna ilk kez uygulandığını temsil etmiştir.

Askeri faaliyetlerin, meydana geldikleri çevre üzerinde düzenli olarak olumsuz etkileri olduğu kabul edilmektedir. Silahlı kuvvetlerin de çevreye olumsuz etkisi olan çeşitli silah ve mühimmat kullanmaları nedeniyle ulusal çevreyi kirletenler arasında yer aldığını belirtmek gerekir. Bu faaliyetlerin neden olduğu çevresel hasarlar geçim kaynaklarını, ekosistemleri tehdit edebilir ve istikrarsızlığa katkıda bulunabilir. NATO üyesi ülkeler askeri operasyonlardaki çevresel zorlukların farkındadır ve çevreyi korumaya yönelik kural ve düzenlemeler benimsemiştir. Sonuç olarak NATO'nun operasyonlarının ve eğitimlerinin gerçekleştirdiği doğal çevreyi koruma sorumluluğuna sahip olması gerekmektedir. Çevre koruma gereklilikleri arasında denge sağlanırken operasyonların ulusal yasa ve düzenlemelere uygun olarak planlanması gerekmektedir. Güvenlik ittifaklarının gelişimi ve uluslararası kuruluşların güvenlik ve barışı uygulama çabalarında giderek daha fazla rol oynadığı göz önüne alındığında, bunun bir örneği Kosova ve Libya'ya yapılan NATO müdahaleleridir.

Kosova müdahalesi sırasında Tuna Nehri'nde ciddi kirlenmeye yol açtığı ve ayrıca toprağa ve havaya toksik ve kanserojen kimyasallar saldığı görülmüştür. NATO, bombalama hedefleri arasına petrol ve diğer endüstriyel tesisleri de dahil etmiş; bu da su yollarının ciddi şekilde kirlenmesine ve diğer çevresel sonuçlara yol açmıştır. Tüm bunlar uluslararası medyada geniş yer bulmuştur. Esasen operasyon öncesinde saldırıların çevresel etkileri büyük ölçüde göz ardı edilmekteydi. Bununla birlikte, devletlerin çevresel zararın çok daha büyük örneklerine giderek artan olumsuz tepkileri, savaş

zamanlarında bile çevreye zarar vermemeye konusundaki yasal yükümlülük duygusunun artmasına ve sivil toplum kuruluşlarının hoşgörüsünün azalmasına neden olmuştur. Çevreye yönelik kasıtlı saldırılar son yıllarda uluslararası kınamalara yol açsa da çevreye verilen zarar genellikle savaşın ikincil hasarı olarak tasvir edilmektedir. Örneğin Pancevo'daki yıkım aslında mevcut uluslararası hukuku ihlal etmediyse de en azından yeni bir standart belirlemiştir. Gelecekte karar vericilerin, yerel düzeyde bile olsa, Pancevo büyüklüğünde veya daha yüksek bir çevre tahribatının, olumsuz uluslararası ilgiyi çekeceğini öngörmeleri gerekecektir.

NATO'nun Libya müdahalesi, bu güncellenen çevre politikasının ilk uygulamalarından biridir. Bu müdahalede, NATO, çevresel etkilerin en aza indirilmesi için çeşitli önlemler almıştır. Örneğin, NATO, hava saldırıları sırasında çevresel hedefleri vurmamaya özen göstermiştir. Ayrıca, NATO, hava saldırılarından kaynaklanan çevresel kirliliği temizlemek için çeşitli çalışmalar yürütmüştür. NATO'nun Libya müdahalesi, çevresel güvenlik konusundaki önemini gösteren önemli bir olaydır. Bu müdahale, NATO'nun çevresel güvenlik konusundaki çalışmalarının artacağını ve bu konudaki rolünün daha da güçleneceğini göstermektedir.

NATO 2019 yılında yetmişinci yıldönümünü kutlarken, aynı zamanda ittifakın kurulduğu 1949 yılından farklı bir güvenlik atmosferinin yarattığı zorluklarla nasıl başa çıkabileceğine de bakmaktadır. Kitlesel göç, etnik çatışmalar, hastalıklar ve insan kaçakçılığı ulusal sınırları aşmaktadır. Böylesine karmaşık bir küresel ortamda barış ve istikrarın teşvik edilmesi, ittifakın bireylerin güvenliğine daha fazla dikkat etmesini gerektirmektedir. NATO, 21. yüzyılın başından bu yana insani felaketlere, bölgesel gerginliğe ve güvenlik tehditlerine yol açabilecek çevre güvenliği sorunlarıyla ilgilenmektedir. NATO'nun görevlerinden biri kriz durumlarına yanıt olarak ortak askeri operasyonlar yürütmektir. NATO, başta iklim değişikliği tehditleri olmak üzere birçok çevresel sorunla karşı karşıya olduğunun bilincindedir ve uzun yıllardan beri bu zorluklara karşı harekete geçmektedir. İttifak, çevresel koruma eksikliğinden kaynaklanan sel, orman yangınları ve şiddetli orman yangınları gibi çevresel (ekolojik) felaketlere karşı sivil hazırlık ve acil müdahale konusunda kararlıdır. Ayrıca enerji verimliliğinin

artırılmasına ve silahlı kuvvetlerde fosil yakıt kullanımının azaltılmasına da odaklanılmaktadır. Bu doğrultuda yeni enerji ve yakıt teknolojileri de geliştirilmektedir. İttifak afet yardımı sağlamakta, enerji arzını etkileyen çevresel faktörler de dahil olmak üzere askeri operasyonlara ve genel olarak güvenliğe yönelik çevresel tehditlere odaklanmakta ve yenilikçi teknolojiler aracılığıyla ordunun enerji verimliliğini artırmanın yollarını aramaktadır.

İklim değişikliği ve doğal afetler NATO için güvenlik açısından sonuçları olan 'tehdit çarpanları' dır. İklim değişikliğinin etkileri geçim kaynaklarını zayıflatma, kitlesel göçü arttırma ve başta çatışmalardan etkilenen kırılgan devletler olmak üzere devletlerin yönetimini ve istikrarını zayıflatma etkileri vardır. 1980'lerde sivil toplum, çevre üzerindeki etkisi konusunda orduya ek baskı uygulamıştır. Askeri sistemin çevreye verdiği zararın azaltılması ve mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırılması amacıyla farklı protokoller ve anlaşmalar imzalanmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından NATO ile ortak ülkeler arasındaki ilişkilerde çevre konusunda yeni bir sayfa açılmıştır. Bu tez sonucunda NATO'nun çevresel güvenlik konusundaki politikalarının son yıllarda önemli ölçüde geliştiği söylenebilir. Askeri bir örgütten çevresel konulara bir geçiş gözlenmiştir. Bu gelişmenin temelinde, aşağıdaki faktörler yer almaktadır:

- Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve çevresel sorunların giderek daha önemli hale gelmesi: Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, NATO'nun geleneksel güvenlik tehditlerine ek olarak, çevresel tehditler de giderek daha önemli hale gelmiştir. Bu durum, NATO'nun çevresel güvenlik konusundaki politikalarını yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır.
- Uluslararası toplumun çevresel güvenlik konusundaki iş birliğinin artması: Uluslararası toplum, çevresel sorunların küresel ölçekte bir tehdit oluşturduğu konusunda giderek daha fazla farkındalık kazanmaktadır. Bu durum, NATO'nun çevresel güvenlik konusundaki politikalarını uluslararası iş birliğini güçlendirme yönünde şekillendirmesine neden olmuştur.

Askeri sistemin olası çevresel etkilerine ilişkin bilimsel araştırma yapmak oldukça zordur. Ancak eski askeri alanların ve tesislerin dönüştürülmesi sürecinde bu mümkün ve makuldür. Bu tez çalışmasında farklı sınırlılıklar yaşansa da bir takım önemli sonuçlar elde edilmiştir. Eldeki veriler incelendiğinde, NATO'nun çevresel faaliyetlerinin 2000'li yıllardan bu yana önemli ölçüde hızlandığı sonucuna varılabilir. Ne var ki Soğuk Savaş'tan sonraki süreçte NATO çevre konusunda üstüne düşen görevi yerine getiriyor gibi görünse de çevreyi korumak sadece çevre sorunu oluşuktan sonra müdahalelerde bulunmak değil en başta çevreye zarar vermemektir. Bu noktada ihtiyatlılık ilkesi oldukça önem kazanmaktadır. Hem Kosova hem de Libya müdahalelerinde bulunan bulgu NATO'nun uluslararası bir güç olarak karışıklık olan yerlerde barışı getirip karışıklığı gidermek ve düzeni sağlamak gibi temel amaçlarına karşın çevreye verdiği zararlarıdır. Bu düzen sağlanırken askeri müdahalede ister istemez bölgeler üzerinde fiziksel tahribata neden olmuştur. Bu tahribat doğrudan çevreye zarar vermiştir. Bu zararlar dönemsel değil her zaman etkisini gösterecektir. Çünkü çevreye verilen zarar o an ki dönemde ve ondan sonraki dönem de de etkilerini gösterip olumsuz durumları beraberinde getirmektedir.

NATO'nun güney kanadında iklim değişikliğinden kaynaklanan daha fazla istikrarsızlık, yeni bir strateji geliştirmek için önemli bir gelişme olabilir. NATO'nun askeri hazırlığı ve altyapısı da risk altındadır çünkü aşırı sıcaklıklar yurtdışındaki eğitim tatbikatlarını veya misyonlarını tehlikeye atabilir ve deniz seviyesindeki yükselişler ve aşırı hava koşulları, askeri teçhizat ve kuvvet konuşlandırması üzerinde maliyetli sonuçlar doğurabilir. NATO, uluslararası dikkatini Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin diğer etkilerine odaklandığı bir dönemde dünyaya iklim eyleminin önemini hatırlatmaya yardımcı olma fırsatına sahiptir.

Doğal çevrenin kirlenmesi ve halkın çevre bilincinin artması nedeniyle çevre koruma standartlarının benimsenmesi, sanayileşmiş ülkelerin ulusal güvenlik sisteminin zorunlu ve vazgeçilmez bir parçası olması NATO'yu bu konuda önemli bir aktör haline getirmiştir. Bu nedenle de ittifakın daha aktif bir yaklaşım izlemesi, stratejisini, planlamasını, satın almasını, teknolojik gelişimini, operasyonel yeteneklerini ve kaynaklarını kullanarak iklim

değişikliğini hafifletmek için daha fazla çaba göstermesi gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım, iklim değişikliğiyle ilişkili güvenlik risklerinin ele alınmasına yardımcı olacak ve askeri operasyonlara, operasyonlardaki temel dizel ve jet yakıtı tedarik zinciri zayıflıklarının azaltılması gibi önemli faydalar sağlayacaktır.

Önerilerden biri de, NATO'nun Yükselen Güvenlik Sorunları Bölümü ve özellikle İklim ve Enerji Güvenliği Bölümü'nün profilini yükseltebileceği, örneğin iklim ve güvenlik sorunlarıyla mücadeleye yönelik girişimlerde bulunabilecek bir iklim savunucusunun atanması olabilir. Bu tür girişimler çevredeki zararı önleme ve sorunlara karşı hazırlıklı olmaya odaklanabilir, iklim etkilerine karşı dayanıklılık oluşturmaya ve daha sürdürülebilir uygulamalar yaratmaya yönelik girişimler öne çıkabilir. Çevresel hususların stratejik ve operasyonel planlama aşamalarının başlarında entegre edilmesinin önemi büyüktür. Bu uygulamalar, erken uyarı sistemlerini iyileştirmek için iklim modellemesi ve iklim riski değerlendirmeleri konusunda ortak eylemi ve orduların fosil yakıtlara bağımlılığının azaltılması gibi altyapının, ekipmanın, araçların, üniformaların ve silahların daha yeşil ve daha dayanıklı olacak şekilde uyarlanmasını içerebilir. NATO'nun çevre koruma alanındaki faaliyetleri, bilime ve araştırmaya dayalı hızlı gelişmeyle ancak gerçekleşebilir. Bu nedenle veri analizi ve erken uyarı, eğitim ve farkındalık yaratma, dayanıklılık oluşturma ve yetenek geliştirme (enerji verimliliği ve enerji verimliliği dahil) gibi seçilen iş kollarında daha yakın bir koordinasyona ve somut iş birliği fırsatlarına ihtiyaç olduğu açıktır. Çünkü giderek daha fazla bilgilenen bir kamuoyu ve medya, gelecekteki tüm askeri operasyonları daha ileri düzeyde analiz edecek ve çevre konusu askeri operasyonlarda daha çok görünür olacaktır.

KAYNAKÇA

- AĞIR, Bülent Sarper. “Güvenlik ve Göç Kavşağında Kosova Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.69, S.3, (2014), ss. 461-464.
- AKSU, Fulya. “Nato’nun Güvenlik Anlayışı ve Stratejik Konseptleri”, *Güvenlik Yazıları Dergisi*, C.23 (2019), ss. 1-7.
- AKSU, Zehra ve EMİNOĞLU, Ayça. “BM İnsani Müdahale Kararları ve NATO’nun Libya Müdahalesi”, (2019).
- AYBET, Gülnur, “NATO’s Developing Role in collective Security”. Ankara Ministry of reign Affairs. Center For Strategic research, (1999), ss.29.
- AYDIN, Necan ve KAYA, Gözde. “Çevre Sorunları ve Çözüm Arayışları”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 2 (2022), ss. 200-214.
- BAYKAL, Hülya ve BAYKAL, Tan. “Küreselleşen Dünya’da Çevre Sorunları”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 9 (2008), ss. 3-14.
- BAYLIS, John. “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, C. 5, S. 18 (2008), ss. 73-80.
- BAYSAL, Başar ve LÜLECİ, Çağla. “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S. 22 (2011), ss. 74-83.
- BILL, McSweeney. *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- BİLGİN, Pınar. “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, *SAREM Journal of Strategic Studies*, C.8, S.14, (2010), ss. 81-85.
- BİRDİŞLİ, Fikret. “Uluslararası Güvenliğin Tarihsel Gelişimi ve Post-Modern Güvenlik Dönemi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, C.4 (2020), ss. 230-241.

- BUZAN, Barry, WAEVER, Ole ve DE WILDE, Jack. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Pub, 1998.
- BUZAN, Barry. *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Boulder: Lynne Rienner Pub, 1991.
- ÇOLAKOĞLU, Elif. “NATO’nun Çevreye İlişkin Rolü”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 33 (2012), ss. 104-108.
- DALBY, Simon, Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C.5, S.18, (2008), ss.194.
- David Burnie, *The Endangered Planet*, Kingfisher Knowledge, 2014.
- ECKERSLEY, R. “Green Theory”, *IRT Journals*, (2006), ss. 247-265.
- ECKERSLEY, Robyn. “Ecological Intervention: Prospects and Limits. Ethics & International Affairs”, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7093.2007.00101.x> (Erişim: 24.11.2023), ss. 293-316.
- EKER, Sami. “Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C.2, S.1 (2015), ss. 33-37.
- ERDURMAZ, Ali Serdar, Tunus, Mısır, Ve Libya’daki İç Ve Dış Dinamiklerin Arap Baharı’nın Gerçekleşmesinde Etkileri, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2/3, (2013), ss.40. <https://www.orsam.org.tr/tr/sinirasan-su-yollarinin-uluslararasi-gollerin-kullanimi-ve-korunmasi-helsinki-sozlesmesi-nin-20-yili/> (Erişim Tarihi: 14.12.2023).
- JEF, Huysmans. “Revisiting Copenhagen: Or, on the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe”, *International Security*, C.4, S.46 (2007).
- KADRİAJ, Shqipran, Kosova Sorunu (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (2008), ss.36.
- KARAOSMANOĞLU, Ali, NATO’nun Dönüşümü, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, C.10, S.40, (2014), ss.1-16.

- KENAR, Nesrin, Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu, Palme Yayıncılık, (2005), ss.110.
- KENAR, Nesrin. *Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Palme Yayıncılık, 2005.
- KOCATEPE, Damla. “Güvenlik Çalışmalarında Çevre Güvenliği Sorunsalı”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 17 (2018), ss. 320-340.
- MCDONALD, Matt. “Securitization and the Construction of Security”, *European Journal of International Relations*, C. 14, S. 4 (2008), ss. 566.
- MOLLA, Alptekin. “NATO Savunma Politikaları Çerçevesinde Türk-Amerikan İlişkilerinin Analizi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2008).
- O'REILLY, Ciaran. “Primetime Patriotism: News Media and the Securitization of Iraq”, *Journal of Politics and Law*, C. 1, S. 3 (2008), ss. 67-76.
- OLE, Waeber. “Securitization and Desecuritization”, Ronnie D. Lipschutz (Ed.), *On Security*, New York: Columbia University Press, 1995.
- ÖZKAN, Arda, NATO’nun Çevresel Güvenlik Stratejileri, Siyaset Bilimi Uluslararası İlişkiler Kongresi Dergisi, C.3, (2019), ss.106.
- PURTAŞ, Fırat. “Soğuk Savaş Sonrası NATO’nun Dönüşümü ve Genişlemesi Çerçevesinde Türk Amerikan Askeri İlişkileri”, S. 1 (2005), ss.9-13.
- SANCAK, Kadir. “Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.6, (2013), ss. 129-141.
- Sınıraşan Su Yollarının, Uluslararası Göllerin Kullanımı ve Korunması, Helsinki Sözleşmesi’nin 20. Yılı

- SNOY, Bernard and BALTES, Marc (2007). “Environmental Security: A Key Challenge for the OSCE”, The OSCE Yearbook 2007, the Centre for OSCE Research: Hamburg, ss. 313-326.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk ve BAYIR ERLER, Özgün. “Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası Rejimler”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 47 (2012), ss. 249-253.
- Strategic Affairs Dergisi*, C.3, S.2 (2022), ss. 63-66.
- ŞAHİN, Güngör, “Soğuk Savaş Sonrası Değişen Güvenlik Anlayışı Bağlamında NATO”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2015), ss.18-24.
- TOKATLI, Seda. “NATO’nun Sistem İçerisindeki Dönüşümü ve Geleceği”, TOPAL, Ahmet Hamdi. Silahlı Çatışmalarda Doğal Çevrenin Korunması, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C.29, S.211, (2019), ss.217-220.
- UN, “Peace Caucus Statement For Habitat II”, <http://www.un.org/Conferences/habitat/eng-stat/11/cau11.txt> (Erişim: 05.12.2023).
- UNEP (final report). “The Kosovo Conflict: Consequences for the Environment and Human Settlement (online)”, <http://postconflict.unep.ch/publications/finalreport.pdf> (Erişim: 27.11.2023).
- VURAL, Çağla. “Çevresel Güvenliğin Gelişimi”, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Dergisi*, S. 13 (2018), ss. 20-23.
- WOLFERS, Arnold. “National Security as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, C.67, S.4, (1952), ss.480-490.
- YAVAŞ, Cengiz. “Çevre Güvenliği ve Uluslararası İş Birliği: NATO Örneği”, *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1 (2020), ss. 9-23.

